

VILNIAUS UNIVERSITETAS
FILOSOFIJOS FAKULTETAS
PSICHOLOGIJOS INSTITUTAS

Ūla Bendikaitė

**Humoro vaidmuo aiškinant ryšį tarp intelekto sutrikimą turinčių ir neturinčių
paauglių sunkumų ir tėvų psichologinės gerovės**

Magistro darbas

Klinikinės psichologijos studijų programa

Darbo vadovas: doc. dr. Alfredas Laurinavičius

Vilnius, 2020

TURINYS

SANTRAUKA.....	5
SUMMARY.....	6
SVARBIAUSIOS SAŲVOKOS	7
PRATARMĖ.....	8
1. ĮVADAS	9
1.1 Psichologinė gerovė tėvystės kontekste.....	9
1.1.1 Psichologinės gerovės samprata	9
1.1.2 Tėvystės vaidmuo tėvų psichologinei gerovei.....	11
1.1.3 Tėvų psichologinės gerovės veiksniai.....	12
1.1.3.1 Tėvų demografinės charakteristikos.....	12
1.1.3.2 Vaikų amžius	13
1.1.3.2.1 Vaikų paauglystė	14
1.1.3.3 Vaikų emocinės ir elgesio problemos.....	16
1.2 Intelektų sutrikimą turinčių vaikų tėvystė.....	16
1.2.1 Intelektų sutrikimo samprata	16
1.2.2 Intelektų sutrikimą turinčių vaikų tėvystės patirtys	17
1.2.3 Intelektų sutrikimą turinčių vaikų emocijų ir elgesio problemos	19
1.2.4 Intelektų sutrikimą turinčių vaikų paauglystė	20
1.2.5 Intelektų sutrikimą turinčių vaikų tėvų psichologinė gerovė	21
1.3. Humoro samprata.....	22
1.3.1 Humoro teorijos	22
1.3.1.1 Klasikinės humoro teorijos	23
1.3.1.2 Šiuolaikinės humoro teorijos.....	24
1.3.2 Humoro vaidmuo vaiko problemų kontekste.....	26
1.3.3 Skirtingi humoro stiliai	28
1.3.4 Humoro stilių sąsajos su psichologine gerove	29
1.4 Tyrimo problematika, tikslas, uždaviniai ir hipotezės	31
2. TYRIMO METODIKA	34
2.1 Tyrimo dalyviai	34

2.2 Tyrimo metodai	35
2.2.1. Galių ir sunkumų klausimynas.....	35
2.2.2 Humoro stiliaus klausimynas	36
2.2.3. Lietuviškoji psichologinės gerovės skalė suaugusiesiems	37
2.2.4. Subjektyvaus COVID-19 karantino poveikio vertinimo klausimynas.....	38
2.3 Tyrimo eiga	39
2.3.1 Bandomasis tyrimas	39
2.3.2 Magistrinio darbo tyrimas.....	39
2.4 Duomenų analizė	40
3. REZULTATAI.....	41
3.1 Paauglių sunkumų, tėvų psichologinės gerovės ir humoro stilių palyginimas intelekto sutrikimą turinčių ir neturinčių paauglių tėvų grupėse	41
3.2 Paauglių sunkumų, tėvų psichologinės gerovės ir humoro stilių sąsajos intelekto sutrikimą turinčių ir neturinčių paauglių tėvų grupėse	44
3.3 Intelekto sutrikimą turinčių ir neturinčių paauglių tėvų psichologinės gerovės prognostiniai veiksniai	49
3.4 Humoro vaidmuo ryšiu tarp vaikų sunkumų ir tėvų psichologinės gerovės.....	53
4. REZULTATŲ APTARIMAS	59
4.1 Rezultatų aptarimas.....	59
4.2 Tyrimo ribotumai ir rekomendacijos ateities tyrimams	64
IŠVADOS	65
LITERATŪRA	66
PRIEDAI	73
1 priedas. Subjektyvaus COVID-19 karantino poveikio vertinimo patvirtinančiosios faktorių analizės teiginių svoriai.....	73
2 priedas. Bandomojo tyrimo metu gautų koreliacijų rezultatai.....	73
3 priedas. Tėvų naudojamų humoro stilių palyginimas intelekto sutrikimą turinčių ir neturinčių paauglių tėvų grupėse	74
4 priedas. Pirminės tiesinės regresijos rezultatai prognozuojant psichologinę gerovę ir jos kintamuosius TIS paauglių tėvų grupėje	75
5 priedas. Patobulintos tiesinės regresijos, prognozuojančios psichologinę gerovę ir jos kintamuosius TIS paauglių tėvų grupėje, įtraukus COVID-19 vertinimo kintamąjį, rezultatai.....	76

<i>6 priedas.</i> Pirminės tiesinės regresijos rezultatai prognozuojant psichologinę gerovę ir jos kintamuosius NIS paauglių tėvų grupėje	77
<i>7 priedas.</i> Moderacijos analizės rezultatai tikrinant humoro stilių poveikį ryšiui tarp paauglių sunkumų ir tėvų psichologinės gerovės kartu kontroliuojant COVID-19 poveikio vertinimą TIS paauglių tėvų grupėje.....	78
<i>8 priedas.</i> Mediacijos analizės rezultatai tikrinant humoro stilių poveikį ryšiui tarp paauglių sunkumų ir tėvų psichologinės gerovės IST paauglių tėvų grupėje nekontroliuojant COVID-19 poveikio vertinimo	82
<i>9 priedas.</i> Mediacijos analizės rezultatai tikrinant humoro stilių poveikį ryšiui tarp paauglių sunkumų ir tėvų psichologinės gerovės TIS paauglių tėvų grupėje kontroliuojant COVID-19 poveikio vertinimą	83

SANTRAUKA

Humoro vaidmuo aiškinant ryšį tarp intelekto sutrikimą turinčių ir neturinčių paauglių sunkumų ir tėvų psichologinės gerovės, Ūla Bendikaitė. Vilnius, 2020, p.83.

Paauglystės laikotarpis susijęs su didesniais paauglių emocijų bei elgesio sunkumais, kurie neigiamai susiję su tėvų psichologine gerove, ypač intelekto sutrikimą turinčių vaikų imtyje. Yra žinoma, jog skirtingas tėvų naudojamas humoras taip pat turi įtakos jų psichologinei gerovei. Tad svarbu tyrinėti, kokį galimą vaidmenį tėvų naudojamas humoras atlieka paauglių išreiškiamų sunkumų ir tėvų psichologinės gerovės ryšiui. Tyrimo tikslas – išsiaiškinti ryšius tarp paauglių emocijų ir elgesio sunkumų, jų tėvų psichologinės gerovės ir naudojamų humoro stilių intelekto sutrikimą turinčių ir neturinčių paauglių tėvų grupėse. Tyrime dalyvavo 65 intelekto sutrikimo neturinčių paauglių (nuo 10 iki 16 metų, $M = 14,1$, $SD = 2,2$) tėvai (5 vyrai ir 60 moterų) ir 30 intelekto sutrikimą turinčių paauglių (nuo 10 iki 16 metų, $M = 13,9$, $SD = 2,6$) motinų. Daugiausia tėvų abiejose grupėse buvo nuo 41 iki 50 metų amžiaus (50,5 proc.). Tyrimo dalyviai internetu užpildė Vaikų galių ir sunkumų klausimyną, Lietuviškąją suaugusių psichologinės gerovės skalę, Humoro stilių klausimyną. Kadangi tyrimas buvo atliktas karantino šalyje dėl COVID-19 viruso pandemijos metu, siekiant sukontroliuoti galimą karantino įtaką tėvų psichologinei gerovei, tyrimo dalyviai taip pat užpildė Subjektyvaus COVID-19 karantino poveikio vertinimo klausimyną. Gauti regresinės analizės rezultatai parodė, jog intelekto sutrikimą turinčių paauglių problemos su bendraamžiais ir tėvų save priimančias humoras padeda prognozuoti 53 proc. bendros tėvų psichologinės gerovės. Intelektinio sutrikimo neturinčių paauglių sunkumai jų tėvų bendros psichologinės gerovės neprognozuoja, o tėvų save menkinančio humoro naudojimas padeda prognozuoti 8 proc. bendros intelekto sutrikimo neturinčių paauglių tėvų psichologinės gerovės. Taip pat gauta, jog intelekto sutrikimo neturinčių paauglių tėvų save menkinančio humoro naudojimas medijavo ryšį tarp paauglių sunkumų ir jų tėvų teigiamo emocingumo. Šie rezultatai išliko reikšmingi sukontroliavus galimą COVID-19 karantino poveikio įtaką.

Raktiniai žodžiai: psichologinė gerovė, tėvystė, paauglystė, emociniai ir elgesio sunkumai, intelekto sutrikimas, humoras, humoro stiliai

SUMMARY

The role of humour in exploring relationships between difficulties of intellectually disabled and nondisabled adolescents and their parents' psychological well-being, Ūla Bendikaitė. Vilnius, 2020, p.83.

Adolescence is associated with greater emotional and behavioral difficulties in adolescents, which are negatively related to parental psychological well-being, especially in a sample of children with intellectual disabilities. It is known that the different humor used by parents also affects their psychological well-being. It is therefore important to explore the potential role that parental humor plays in the relationship between adolescent-expressed difficulties and parental psychological well-being. The aim of this study was to explore the relationships between adolescents' emotional and behavioral difficulties, their parents' psychological well-being and the humor styles used in the groups of parents of adolescents with and without intellectual disabilities. The study included 65 parents (5 fathers and 60 mothers) of adolescents without intellectual disabilities (10 to 16 years, $M = 14.1$, $SD = 2.2$), and 30 mothers of adolescents with intellectual disabilities (10 to 16 years, $M = 13.9$, $SD = 2.6$). The majority of parents in both groups were between 41 and 50 years of age (50.5% of all parents). The participants filled in the online Children's Strengths and Difficulties Questionnaire, the Lithuanian Scale of Psychological Well-Being of Adults, and the Humour Styles Questionnaire. Since this study was conducted during a quarantine of COVID-19 virus period, in order to control the potential impact of quarantine on parental psychological well-being, study participants also completed a Subjective COVID-19 Quarantine Impact Assessment Questionnaire. The regression analysis results showed that adolescents with intellectual disabilities expressed difficulties with their peers and the parents' affiliative humour helped to predict 53 percent overall parental psychological well-being. On the contrary, the difficulties of adolescents without intellectual disabilities did not predict the overall psychological well-being of their parents, however, the parents' usage of self-defeating humour helped to predict 8 percent of their overall psychological well-being. It was also found that the parents of adolescents without intellectual disabilities self-defeating humour usage mediated the link between adolescents' difficulties and their parents' positive emotionality. These results retained significance after controlling for COVID-19 quarantine impact.

Key Words: Psychological Well-Being, Parenthood, Adolescence, Emotional and Behavioral Difficulties, Intellectual Disability, Humour, Humour Styles

SVARBIAUSIOS SAŲOKOS

Psichologinė gerovė – vienas pozityviosios psichologijos reiškinių, kasdienybėje atpažįstama kaip pasitenkinimas gyvenimu, jo sritimis (šeima, draugais, finansais ar kt.), savimi; kaip gyvenimo tikslingumo, prasmingumo, laimingumo jausmas (Liniauskaitė, Kairys, Urbanavičiūtė, Bagdonas ir Pakalniškienė, 2012).

Paauglystė – žmogaus raidos periodas, esantis tarp vaikystės ir suaugystės, dažniausiai apibrėžimas ribose tarp 10 ir 18 metų amžiaus (Levesque, 2018).

Vaikų emociniai sunkumai – įvairios su emocijomis susijusios vaikų problemos: galvos skausmai, dažnas nerimas, liūdesys, naujų situacijų baimė, padidėjęs bendras baimingumas (Gintilienė et al., 2004).

Vaikų elgesio sunkumai – dažni vaikų pykčio protrūkiai, nepaklusnumas, pešimasis su bendraamžiais, melavimas, vogimas iš namų (Gintilienė et al., 2004).

Intelektų sutrikimas – sutrikimas, pasireiškiantis tiek intelektualaus funkcionavimo, tiek adaptyvaus elgesio, kuris apima kasdienes socialinius ir praktinius įgūdžius, apribojimais, ir yra nustatomas iki 18 metų amžiaus (Schalock et al., 2010).

Humoro stilius – polinkis reikšti humorą tam tikra forma, kuri apima skirtingą humoro naudojimą ir funkcijas kasdieniniame gyvenime (Martin, Puhlik-Doris, Larsen, Gray & Weir, 2003). Išskiriami keturi humoro stiliai, kurių du yra adaptyvūs ir palankūs asmens gerovei, o du laikomi mažiau adaptyviais ir gali būti nepalankūs asmens gerovei (Martin et al., 2003).

PRATARMĖ

Oskaras Vaildas yra pasakęs, jog norint užauginti gerus vaikus, reikia užauginti juos laimingus. Tikriausiai kiekvienas tėvas ar motina linki savo vaikams laimės, tačiau nežinia, ar dažnai prisimena, jog didelę dalį vaiko gerovės apsprendžia pačių tėvų savijauta. Ne veltui sakoma: „laimingi tėvai – laimingi vaikai“, tačiau ar pasakymas būtų toks pats teisingas, jei jį apverstume: „laimingi vaikai – laimingi tėvai“? Kaip labai vaikai turi įtakos savo tėvų laimei ar nelaimei? Skirtingų tėvų tėvystės patirtys nevienodos: kai kurie tėvai patiria daugiau su tėvyste susijusių iššūkių nei kiti. Viena tokių tėvų grupių, kurių tėvystė galimai skiriasi nuo kitų – intelekto sutrikimą turinčių vaikų tėvai.

Intelektu sutrikimai yra plačiai paplitę: Amerikos intelekto ir raidos sutrikimų asociacijos surinktais duomenimis apie 200 milijonų žmonių pasaulyje turi tam tikrą intelekto sutrikimą ir kasmet jų daugėja (Schalock et al, 2010). Lietuvos statistikos departamento duomenimis 4,9 tūkst. mokyklinio amžiaus vaikų Lietuvoje turi intelekto sutrikimą (LSD, 2014). Šie vaikai kasdien patiria tam tikrų sunkumų: jiems gali būti sunku suprasti socialines normas ir taisykles, spręsti kasdienio gyvenimo problemas, pasirūpinti savimi. Tokios kasdienės veiklos kaip nusiprausimas, apsirengimas ar pavalgymas intelekto sutrikimo neturintiems mokyklinio amžiaus vaikams atrodo kaip savaime suprantama, iššūkių nekelianti veikla, tuo tarpu intelekto sutrikimą turintiems vaikams netgi tokios įprastos veiklos gali būti reikalaujančios didesnių pastangų. Tad tokiems vaikams neretai reikalinga didesnė tėvų parama, didesnis jų įsitraukimas į vaikų ugdymą ir didesnė kasdienė priežiūra.

Intelekto sutrikimą turinčių vaikų tėvams, kaip ir kai kuriems sutrikimo neturinčių vaikų tėvams, taip pat tenka susidurti su įvairiomis vaikų emocijų ir elgesio problemomis, kurios apsunkina vaikų auginimo patirtį. Kyla poreikis ieškoti būdų, kaip būtų galima tokias neigiamas tėvų patirtis palengvinti. Vienas tokių vidinių resursų galėtų būti humoras, veikiantis kaip streso įveikos mechanizmas. Tampa svarbu išsiaiškinti, ar tėvų humoras gali tėvams padėti ir, nepaisant įvairių vaikų išreiškiamų sunkumų, padidinti jų gerovę.

1. ĮVADAS

1.1 Psichologinė gerovė tėvystės kontekste

1.1.1 Psichologinės gerovės samprata

Pozityvioji psichologija, kaip atskira psichologijos kryptis atsiradusi XXa. pab., kvietė ne gilintis į kamuojančias psichologines problemas, jų atsiradimo priežastis, kaip buvo įprasta iki tol, o atvirksčiai, – į žmogaus pasitenkinimą gyvenimu, laimingumo veiksnius. Šios pozityviosios psichologijos idėjos pakeitė daugelio psichologinių tyrimų rakursą ir paskatino didesnę susidomėjimą gerovės sąvoka (Kaliatkaitė ir Bulotaitė, 2014). Gerovės tyrimai pasidalijo į dvi santykinai savitas, tačiau persidengiančias perspektyvas, kurios rėmėsi dvejomis atskiromis filosofijomis: hedonizmu ir eudaimonizmu (Ryan & Deci, 2001). Hedonistiškas požiūris gerovę apibūdina kaip malonumo ir laimės jausmą. Tuo tarpu eudaimoniškasis požiūris gerovėje išvelgė daugiau nei vieną laimę, - dėmesys skiriamas žmogaus tikrosios prigimties realizacijai. Šių dviejų filosofinių krypčių atstovai tarpusavyje nesutaria, kuris požiūris yra teisingesnis siekiant apibrėžti gerovės sąvoką. Ne vieną dešimtmetį vykstantys gerovės tyrimai iki šiol neturi vieningo psichologinės gerovės reiškinių apibrėžimo (Bagdonas, Liniauskaitė, Kairys & Pakalniškienė, 2013).

Vienas garsiausių hedonistinės krypties gerovės tyrinėtojų Ed Diener gerovę apibūdina kaip subjektyvų konstrukta, susidedantį iš žmogaus pasitenkinimo gyvenimu ir pozityvių emocijų patyrimo (Diener, 2009). Anot Diener, subjektyvi gerovė pasižymi trimis bruožais. Pirmasis, - tai jos subjektyvumas, – gerovė priklauso nuo individualios žmogaus patirties. Antrasis bruožas – subjektyvi gerovė susideda iš pozityvių aspektų matavimo, tokiu būdu laikomasi įsitikinimo, jog subjektyvi gerovė – tai ne tik neigiamų veiksnių nebuvimas. Trečiasis bruožas – subjektyvios gerovės matavimai susideda iš visuotinio visų gyvenimo sričių įvertinimo. Nors pripažįstama, jog galima įvertinti individualų požiūrį į atskiras gyvenimo sritis, paprastai tiriant subjektyvią gerovę žiūrima į integruotą žmogaus gyvenimo vertinimą, - bendrą pasitenkinimą gyvenimu (Diener, 2009). Tad galima teigti, jog subjektyvi gerovė – tai pozityvių emocijų ir pasitenkinimo gyvenimu išraiška, priklausoma nuo subjektyvios žmogaus patirties.

Eudaimoninės filosofijos atstovai pabrėžia, jog ne visi įgyvendinti žmogaus troškimai ar siekiai prisideda prie didesnės jo gerovės (Ryan & Deci, 2001). Net jei juos malonu pasiekti ar išgyventi, kai kurios pasiektų tikslų pasekmės nėra geros žmogui, pavyzdžiui, vagis sėkmingai apvagia banką ir dėl to jaučiasi laimingas, tačiau vagystė, nors ir sėkminga, neprisideda prie vagies gerovės. Tad, žvelgiant iš eudaimoninės perspektyvos, subjektyvi laimė negali būti prilyginta gerovei (Ryan & Deci, 2001). Vadovaujantis eudaimonine filosofine perspektyva gerovės tyrinėtojai žvelgė į gerovę ne kaip į malonumo pasiekimą, o kaip į individualaus potencialo realizaciją. Vienas žymiausių bandymų teoriškai apipavidalinti eudaimonines idėjas, – Ryff sukurta gyvenimo klestėjimo teorija, kurioje kaip alternatyva suobjektyviai gerovei pristatoma psichologinė gerovė (Ryff, 1995). Psichologinė gerovė yra laikoma daugiadimensiu konstruktui, susidedančiu iš šešių atskirų gyvenimo aspektų, vedančių saviaktualizacijos link: savęs priėmimo, pozityvių santykių su kitais, autonomijos, gebėjimo valdyti aplinką, gyvenimo tikslo ir asmeninio augimo (Ryff, 1995).

Visgi ne visi mokslininkai laikėsi nuomonės gerovę griežtai priskirti hedonistinei ar eudaimoninei krypčiai. Štai pozityviosios psichologijos tėvas Martinas Seligmanas, remdamasis anksčiau minėtų gerovės tyrinėtojų Diener ir Ryff idėjomis, pristatė autentiškos laimės konstrukta, kuris apjungia tiek hedonistinius, tiek eudaimoninius gerovės aspektus (Seligman, 2002). Anot Seligmano, žmonės siekia padidinti savo gerovę skirtingais būdais: vieniems reikia iššūkių, kuriuos būtų galima įveikti, kitiems svarbu pasaulį padaryti geresnį, o tretiems, – tiesiog svarbu gerai praleisti laiką (Schueller & Seligman, 2010). Tad egzistuoja skirtingi keliai, kuriais žmonės didina savo gerovę, – tai įsitraukimas į tam tikrą veiklą, prasmės ir malonumo siekiai gyvenime. Empiriniais tyrimais įrodyta, jog šie gerovės aspektai yra atskiri vienas nuo kito, tačiau visi jie prisideda prie gerovės didinimo (Schueller & Seligman, 2010). Taigi, į gerovę veda ne vien hedonistiškas malonumas arba vien eudaimoniška savęs realizacija, gerovė – tai šių skirtingų siekių mišinio rezultatas.

Panašios nuomonės, apjungiančios abi gerovės filosofines perspektyvas, laikėsi ir lietuvių mokslininkai, sukūrę Lietuvos populiacijai skirtą „Lietuviškąją psichologinės gerovės skalę“ (Bagdonas, Liniauskaitė, Urbanavičiūtė, Girdzijauckienė ir Kairys, 2012; Bagdonas et al., 2013). Skalės kūrėjai visų išskirtų gerovės aspektų apipavidalinimui pasirinko Ryff išpopuliarintą psichologinės gerovės terminą, nes, anot mokslininkų, būtent šis terminas plačiausiai aprėpia su gerove susijusius tiriamus reiškinius (Bagdonas et al., 2012). Ištyrus studentų imtį buvo išskirta 12 skalę sudarančių atskirų dimensijų, aprėpiančių ir hedonistiškus, subjektyvios gerovės (neigiamas emocijų, pasitenkinimas įvairiomis gyvenimo sritimis), ir eudaimoniškus, psichologinės

gerovės (tikslingumas, kontrolė) aspektus (Bagdonas et al., 2012). Visgi ištyrus suaugusiųjų imtį psichologinės gerovės dimensijos persigrupavo, ir iš 8 naujai susiformavusių subskalių liko tik viena, iš dalies atstovaujanti eudaimoniškąją psichologinės gerovės sampratą (Optimizmo/kontrolės subskalė). Kitos savirealizaciją atspindinčios subskalės, buvusios studentų imtyje, suaugusių imtyje išsiskaidė į likusias 7 subskales, kurias pagal jungiančią temą priskirtume hedonistiškajai, subjektyviai gerovei (neigiamas emocingumas, pasitenkinimas įvairiomis gyvenimo sritimis) (Bagdonas et al., 2013). Autorių nuomone, toks pokytis atsirado, nes subjektyvi ir psichologinė gerovė gali būti atskirtos tik teoriškai, o realiame gyvenime ir konkrečių žmonių vertinimuose yra suvokiamos kaip nedalomas vienis (Bagdonas et al., 2013). Tad galima teigti, jog lietuviškoji psichologinė gerovė – daugiadimensis konstruktas, susidedantis iš atskirų psichologinių gyvenimo veiksnių, pažyminčių hedonistinių, subjektyvų, ir eudaimoninių, psichologinių, gerovės daugiasluoksniškumą.

1.1.2 Tėvystės vaidmuo tėvų psichologinei gerovei

Artimi, palaikantys tarpusavio santykiai laikomi svarbiu gerovę didinančiu veiksniu. Kai kurie tyrėjai pažymi, jog susietumas su kitais žmonėmis kaip vienas pamatinių žmogaus poreikių yra būtinas psichologinei gerovei (Ryan & Deci, 2001). Empiriniai tyrimai nuolat pateikia įrodymų, jog socialiniai santykiai gali reikšmingai paveikti psichologinę gerovę (D. Umberson & Montez, 2010). Ryff gyvenimo klestėjimo teorijoje išskyrė pozityvius santykius su kitais kaip vieną iš psichologinę gerovę įtakojančių veiksnių (Ryff, 1995). Lietuviškoje psichologinės gerovės skalės suaugusių versijoje santykiai su aplinkiniais taip pat pabrėžiami kaip svarbi psichologinės gerovės sudedamoji dalis, - išskirtos net dvi subskalės, skirtos įvertinti santykius su kitais: pasitenkinimo tarpusavio santykiais ir pasitenkinimo šeima ir artimaisiais (Bagdonas et al., 2013).

Būtent šeima laikoma vienu universaliausių būdų, padedančių pajusti tarpusavio susietumą, trunkantį visą gyvenimą. Šeimos nariai tarpusavyje susiję kiekviename gyvenimo etape, tad šeiminiai santykiai yra svarbus socialinių ryšių ir socialinės įtakos šaltinis (Umberson, Crosnoe & Reczek, 2010). Vienu didžiausių įvykių šeimos gyvenime, veikiančiu šeimos santykių dinamiką, laikomas šeimos pagausėjimas. Tėvystė prilyginama savęs aktualizavimo poreikio patenkinimui (Kenrick, Griškevičius, Neuberg & Schaller, 2010), atsiradę tėvo ir motinos vaidmenys šeimoje keičia iki tol vyravusią šeimos santykių dinamiką: buvimas tėvais praturtina gilesniu džiaugsmo išgyvenimu, stipresniais socialiniais ryšiais ir platesne savęs samprata, tačiau kartu tapus tėvais gyvenimas tampa sudėtingesnis, atsiranda

daugiau pareigų kasdienėje buityje, kyla daugiau tarpusavio įtampos ir konfliktų (Nomaguchi & Milkie, 2003). Įvairūs empiriniai tyrimai patvirtina skirtingą tėvystės poveikį tėvų psichologinei gerovei. Dalis autorių nurodo, jog tėvai yra mažiau laimingi ir mažiau patenkinti gyvenimu bei patiria didesnę įtampą ir yra piktesni nei jų bendraamžiai neturintys vaikų (Barnett & Baruch, 1985; Bhargava, Kassam & Loewenstein, 2014), tačiau yra tyrimų, pateikiančių pozityvaus tėvystės poveikio psichologinei gerovei įrodymus (Nelson, Kushlev, English, & Lyubomirsky, 2013). Kontraversiški tyrimų rezultatai atskleidžia, jog verta atsitraukti nuo klausimo, ar tėvystė (motinystė) prisideda prie aukštesnės psichologinės gerovės, ar atvirkščiai, – jai kenkia. Atsiranda poreikis ieškoti papildomų su tėvyste susijusių veiksnių, kurie paaiškintų nevienareikšmį tėvystės poveikį psichologinei gerovei.

1.1.3 Tėvų psichologinės gerovės veiksniai

1.1.3.1 Tėvų demografinės charakteristikos

Vienas iš tėvų psichologinę gerovę veikiančių veiksnių – tai tėvų lytis. Tyrimai atskleidžia, jog tėvystė skirtingai veikia vyrų ir moterų psichologinius resursus, kasdienius rūpesčius ir psichologinę gerovę (Nelson et al., 2013; Nomaguchi & Milkie, 2003). Tėvystė daugelyje tyrimų yra teigiamai susijusi su vyrų psichologine gerove, o štai motinystės poveikis psichologinei gerovei dažniau yra siejamas su neigiamais ar mažiau teigiamais aspektais (Nelson et al., 2013). Manoma, jog taip yra dėl to, nes motinos patiria daugiau kasdienių su vaikų auginimu susijusių sunkumų, streso nei tėvai vyrai (Nomaguchi & Milkie, 2003). Motinos šeimoje prisiima pagrindinę rolę vaikų auginime, daugiau laiko skiria buities darbams, o vyrų su vaikais praleistam laikui labiau būdingi žaidimai ir kitos laisvalaikio veiklos (Yeung, Sandberg, Davis-Kean & Hofferth, 2001), kurios asocijuojamos su pozityvesnėmis emocijomis (Nelson et al., 2013; Nomaguchi & Milkie, 2003). Tad vyrų ir moterų patirtys auginant vaikus skiriasi, vyrams patiriant daugiau pozityvių išgyvenimų, o moterims, – daugiau kasdienių rūpesčių ir streso, kuris užgožia motinystės teikiamus džiaugsmus. Skirtingas tėvystės ir motinystės patyrimas daro įtaką tam, kaip tėvystė ir motinystė veikia vyrų ir moterų psichologinę gerovę.

Be tėvų lyties egzistuoja ir kiti demografiniai veiksniai, susiję su tėvystės poveikiu psichologinei gerovei, vienas jų – tėvų amžius. Atliktas tyrimas nustatė, jog tėvai, kurie susilaukė pirmojo vaiko iki 23 metų, išreiškia daugiau depresijai būdingų bruožų nei vaikų neturintys jų bendraamžiai. Tuo tarpu respondentai, kurie tėvais tapo po 23 metų, – atvirkščiai, – pasižymi mažesniu depresiškumu nei vaikų neturintys (Mirowsky & Ross, 2002). Tokie rezultatai aiškinami tuo, jog jauni tėvai pasižymi

mažesniais materialiniais resursais ir mažesne emocine branda, jiems trūksta stabilumo tiek šeimoje, tiek karjere, lyginant su vyresniais tėvais (Mirowsky & Ross, 2002). Geresnę vyresnių tėvų psichologinę savijautą parodė ir kito tyrimo rezultatai, atskleidę, jog tėvai nuo 26 iki 62 metų amžiaus yra labiau patenkinti savo gyvenimu, o tėvų, kurių amžius svyruoja nuo 17 iki 25 metų pasitenkinimas gyvenimu mažesnis, abi grupės lygintos su vaikų neturinčiais bendraamžiais (Nelson et al., 2013). Tad galime daryti prielaidą, jog tėvystė teigiamai susijusi su vidutinio ir vyresnio amžiaus tėvų psichologine gerove, tačiau neigiamai veikia jaunų tėvų psichologinę gerovę.

Šeiminė tėvų padėtis taip pat susijusi su tėvų psichologine gerove. Įrodyta, jog tėvystė siejama su didesniu nesusituokusių asmenų (vienišų tėvų ir porų) depresiškumo lygiu nei susituokusių (Evenson & Simon, 2005). Kiti tyrimai patvirtina, kad daugiausia neigiamų pasekmių psichologinei gerovei patiria vienišos motinos (Hughes & Waite, 2002; Williams, Sassler & Nicholson, 2008). Analitiniame virš 10 000 asmenų nuo 51 iki 61 metų surinktų sveikatos duomenų tyrime paaiškėjo, jog vienišos motinos lyginant su susituokusiomis moterimis ir vienišais vyrais, turinčiais ar neturinčiais vaikų, patiria ženkliai daugiau įvairių su psichologine gerove susijusių problemų: išreiškia daugiau depresiškumo simptomų, pasižymi prastesne fizine savijauta, joms labiau būdingos ilgalaikės negalios ir chroniškos ligos (Hughes & Waite, 2002). Motinystė santuokoje suteikia didesnę socialinę ir ekonominę paramą bei stabilumą, ko trūksta vienišoms motinoms. Vieniši tėvai vyrai, auginantys vaikus, nepatiria tokio stipraus tėvystės neigiamo poveikio psichologinei gerovei, kaip vienišos motinos (Williams et al., 2008). Vieniša motinystė atsiliepia ne tik blogesnei vienišų motinų psichologinei savijautai bet ir prastesnei fizinei sveikatai.

1.1.3.2 Vaikų amžius

Mokslinėje literatūroje randamus tyrimus, skirtus analizuoti tėvystės poveikį tėvų psichologinei gerovei galima skirstyti į dvi kategorijas pagal vaikų amžių: į tyrimus, kuriuose nagrinėjama nepilnamečių vaikų tėvų gerovė ir į tyrimus, kuriuose dėmesys kreipiamas suaugusių vaikų tėvų gerovei (Umberson et al., 2010). Suaugusių vaikų tėvų tyrimai vieningai atskleidžia pozityvias vaikų ir tėvų santykių pasekmes tėvų gerovei lyginant su tėvų neturinčiais bendraamžiais (Thomas, Liu & Umberson, 2017). Tuo tarpu mažamečių vaikų tėvystė siejama su didesniu kasdien patiriamu stresu lygiu, lyginant su suaugusių vaikų tėvais ar vaikų neturinčiais asmenimis (Evenson & Simon, 2005). Ši tendencija aiškinama tuo, jog mažamečiai vaikai yra labiau priklausomi nuo tėvų, todėl tėvai jais rūpindamiesi kasdien turi vykdyti papildomas su tėvyste susijusias pareigas, kurios gali kelti įtampą tarp sutuoktinių

ar sukurti terpę šeimos-darbo konflikto atsiradimui (Umberson et al., 2010). Vaikams užaugus po tam tikro laiko tėvai ir vaikai tarsi apsieičia globos atsokomybe suaugusiems vaikams pradendant rūpintis vyresnio amžiaus tėvais (Thomas et al., 2017). Dauguma tyrimų nedetalizuoja, kaip skirtingo amžiaus mažamečių vaikų auginimas siejasi su tėvų psichologine gerove, tačiau dažniausiai tyrimuose analizuojami tėvų išgyvenimai tam tikrų pereinamųjų etapų metu. Didžiausias dėmesys skiriamas tapimo tėvais ir vaikų paauglystės laikotarpiams, kadangi šie periodai tėvams kelia daugiausia iššūkių (Steinberg, 2015; Umberson et al., 2010). Literatūroje minima, jog tapimo tėvais keliamo streso dydis ir įtaka psichologinei gerovei labiausiai priklauso nuo tėvų amžiaus ir šeiminių padėties, kai jie tampa tėvais (Umberson et al., 2010), – tą patvirtina anksčiau aptarti tyrimai. Tuo tarpu vaikų – tėvų santykiai paauglystės metu sukuria naujų iki tol nepatirtų sunkumų tėvams, kuriuos verta apžvelgti plačiau.

1.1.3.2.1 Vaikų paauglystė

Paauglystė - tai žmogaus raidos periodas, esantis tarp vaikystės ir suaugystės, dažniausiai apibrėžimas ribose tarp 10 ir 18 metų amžiaus (Levesque, 2018). Nors didžioji dauguma šeimų sėkmingai išgyvena vaikų paauglystės laikotarpį, šio etapo keliami iššūkiai pareikalauja didesnių emocinių resursų net ir geriausiai funkcionuojančiose šeimose (Steinberg, 2001). Paauglystės keliami sunkumai susiję su vaikuose vykstančiais pokyčiais ir tuo, kaip tėvai geba juos priimti ir prie jų prisitaikyti.

Paauglystės metu per keletą metų gan drastiškai pasikeičia vaiko išvaizda, išauga kognityviniai, emociniai ir socialiniai gebėjimai (Steinberg & Silk, 2002). Naujaisi neuromoksliniai tyrimai atskleidžia, jog paauglystė pasižymi milžinišku smegenų neuroplastiškumu, tai yra – smegenų potencialu keistis per patirtį (Steinberg, 2015). Paauglišų smegenų lankstumas tampa priežastimi, kodėl paauglystė – ir didelių galimybių, ir didelių pavojų metas. Vaiko smegenims keičiantis paauglystėje egzistuoja laiko tarpas tarp skirtingų smegenų sistemų aktyvacijos: tų, kurios atsakingos už emocijų ir impulsų sužadinimą, bei tų smegenų sistemų, kurios leidžia apmąstyti kylančius jausmus ir potraukius (Steinberg, 2015). Kai paauglių savireguliacijos gebėjimas nėra pakankamai išsivystęs, kad suvaldytų kylančius impulsus, atsiranda erdvė kilti įvairioms problemoms: depresijai, agresijai, žalingų medžiagų vartojimui, rizikingam ar neapgalvotam elgesiui (Marcus, 2017). Paraleliai su bręstančiu savireguliacijos gebėjimu, paauglystėje taip pat atsiranda ir didėja autonomiškumo nuo tėvų siekis (Wehmeyer, 2018). Tad paaugliai gana greitai pradeda atrodyti, mąstyti ir elgtis nebe kaip vaikai, tačiau dėl vėluojančio savireguliacijos gebėjimo ir atsakomybės jausmo, - skiriasi nuo suaugusiųjų.

Tėvams sunku priimti tokius drastiškus vaikų pokyčius. Paaugliams metant iššūkį nusistovėjusioms šeimos taisyklėms, demonstruojant rizikingą elgesį, tėvams nėra lengva suteikti pakankamai laisvės ir autonomiškumo, kurio šie taip siekia (Steinberg & Silk, 2002). Taip pat sunku prisitaikyti prie sumažėjusio vaidmens vaikų gyvenime. Empirinių tyrimų duomenimis tėvų ir vaikų konfliktų skaičius ženkliai išauga vaikams esant 12-17 metų amžiaus (Nomaguchi, 2012). Šis amžius atitinka ankstyvąją ir viduriniąją paauglystės stadijas, kurios siejamos su didžiausiais paauglystės keliamais iššūkiais šeimai. Ankstyvosios paauglystės metu (maždaug nuo 10 iki 14 metų amžiaus) vaikai tampa emocionalesni, stipriau išgyvena tiek pozityvias, tiek negatyvias emocijas, jautresni kitų, ypač bendraamžių vertinimams, mažiau dėmesio skiria tėvams, su jais bendrauja šiurkščiau, atsiranda suvokimas, jog tėvai nėra tobuli (Steinberg, 2015; Steinberg & Silk, 2002). Viduriniojoje paauglystėje (maždaug nuo 15 iki 16 metų amžiaus) paaugliai pradeda galvoti labiau kaip suaugę, tėvams tampa lengviau su jais susišnekėti, tačiau išlieka ir susitiprėja nepriklausomybės siekis, dėl kurio nepatenkinimo kaltinami tėvai (Steinberg, 2015; Steinberg & Silk, 2002). Tad ankstyvojoje ir viduriniojoje paauglystėje nuolatiniai nesutarimai ir ginčai tarp tėvų ir vaikų tampa gana įprasti. Įtampa šeimoje turi įtakos tėvų (ypač motinų) psichologinės savijautos prastėjimui bei pasitenkinimo santuokiniu gyvenimu mažėjimui (Silverberg & Steinberg, 1987). Psichologinę tėvų gerovę neigiamai veikia ne tik padažnėję konfliktai šeimoje, tačiau ir ženklus kartu praleidžiamo laiko su paaugliais vaikais bei kartu patiriamų teigiamų emocijų sumažėjimas (McGue, Elkins, Walden, & Iacono 2005). Prasidėjus vėlyvajai paauglystės stadijai (maždaug nuo 17 iki 21 metų) paauglių savireguliacijos gebėjimas subręsta ir tampa patikimesnis, paaugliai geba priimti sprendimus ir problemas spręsti savarankiškai, sumažėja rizikingo elgesio apraiškų arba jos dingsta (Marcus, 2017; Steinberg, 2015). Dėl šių pokyčių bei dėl tėvų prisitaikymo prie atsiradusios vaikų autonomijos, tėvų – vaikų santykiai vėlyvojoje paauglystėje stabilizuojasi (Steinberg, 2015).

Tad paauglystė – sudėtingas vaikų raidos etapas, keliantis naujų, iki tol nepažintų sunkumų tėvams. Pakitęs vaikų elgesys, atsiradęs savarankiškumo siekis meta iššūkį iki tol nusistovėjusiai tvarkai šeimoje ir sukuria įtampą tėvų – vaikų santykiuose, trunkančią ankstyvosios ir vidurinėsios paauglystės metu. Ši įtampa neigiamai veikia tėvų, ypač motinų, psichologinę gerovę. Vaikams pasiekus vėlyvąją paauglystę, maždaug 18-tus metus, subręsta jų savireguliacijos gebėjimas, tėvai prisitaiko prie paauglystės sukeltų pokyčių, o tėvų – vaikų konfliktų skaičius sumažėja.

1.1.3.3 Vaikų emocinės ir elgesio problemos

Dar vienas nemažiau svarbus tėvų psichologinei gerovei įtakos turintis veiksnys – vaikų emocinės ir elgesio problemos. Early, Gregoire ir McDonald (2002) ištyrė 164 vaikų, turinčių emocinių ir / arba elgesio sunkumų, tėvus, siekdami išsiaiškinti, ar išreiškiamos vaikų emocinės ir elgesio problemos turi įtakos tėvų gerovei, ir nustatyti, ar ši tarpusavio sąveika kinta bėgant laikui. Duomenys, rinkti 18 mėnesių laikotarpyje, atskleidė, jog vaikų emociniai ir elgesio sunkumai reikšmingai neigiamai veikia tėvų gerovę: rastos sąsajos tarp vaikų problemų ir didesnio tėvų streso lygio, mažesnio bendro malonumo jausmo gyvenime ir menkesnio pasisekimo tvarkantis su kasdienėmis atsakomybėmis vertinimo, be to, nustatyta, jog bėgant laikui šis neigiamas poveikis tik didėja. Kito tyrimo metu analizuota vaikų elgesio problemų įtaka tėvams atskleidė didesnę motinų depresijos rizikos tikimybę, kai vaiko elgesio problemos pasikartojančiai trunka ilgą laiką tarpą (tyrimas atliktas 2 metų laikotarpyje) (Gross et al., 2008). Pasikartojantys emocijų ir elgesio sunkumai neretai būdingi intelekto sutrikimą turintiems vaikams (Emerson et al., 2001). Sutrikęs intelektas gana dažnai kaip jungiantis požymis lydi įvairius vaikų raidos sutrikimus (pavyzdžiui, Dauno sindromą, autizmo spektro sutrikimus, mišrius raidos sutrikimus) (Verri et al., 2004), sukeldamas papildomų iššūkių tokių vaikų auginimui ir kasdienei priežiūrai.

1.2 Intelektą sutrikimą turinčių vaikų tėvystė

1.2.1 Intelektą sutrikimo samprata

Intelektą sutrikimas apibrėžiamas kaip sutrikimas, pasireiškiantis tiek intelektualaus funkcionavimo, tiek adaptyvaus elgesio, kuris apima kasdienes socialinius ir praktinius įgūdžius, apribojimais, ir yra nustatomas iki 18 metų amžiaus (Schalock et al., 2010). Šis sutrikimas skiriasi nuo kitų kognityvinės veiklos sutrikimų, pavyzdžiui, trauminio smegenų pažeidimo, mokymosi sutrikimų, demencijos, tuo, jog jo sukelti apribojimai yra visuotiniai (apimantys visas žmogaus funkcijas) ir tuo, jog jis nustatomas iki 18 metų (Wehmeyer, 2018). Kadangi intelekto sutrikimas nustatomas iki 18 metų, jis taip pat laikomas raidos sutrikimu. Kaip ir kiti raidos sutrikimai, intelekto sutrikimas tęsiasi visą gyvenimą (Wehmeyer, 2018).

Carroll (1993) pasiūlyta taksonomija išskiria kognityvinius gebėjimus, kuriuos paveikia intelekto sutrikimas. Anot Carroll (1993), turint intelekto sutrikimą, nukenčia kalbos gebėjimas ir girdimosios informacijos priėmimas, tai yra, tokiems žmonėms sunkiau save išreikšti per kalbą, sunkiau išmokti skaityti, net ir išmokus pats skaitymo greitis – lėtesnis nei įprastai būdinga. Turint intelekto sutrikimą taip pat nukenčia samprotavimo ir idėjų generavimo gebėjimai, - sunkiau naudojantis turima informacija daryti tam tikrus apibendrinimus, ieškoti sprendimo būdų, suprasti perkeltinę prasmę, būti kūrybingiems ir perteikti savo idėjas kitiems. Žmonėms, turintiems intelekto sutrikimą, taip pat būdingi informacijos įsiminimo bei mokymosi sunkumai, lėtesnis kognityvinių užduočių atlikimas. Dėl šių kognityvinių apribojimų turint intelekto sutrikimą sukaupiama mažiau žinių apie aplinką ir tai, kas joje vyksta, tad tampa sunku toje aplinkoje prisitaikyti.

Naujausiame Amerikos intelekto ir raidos sutrikimų asociacijos paruoštame žinyne apie intelekto sutrikimus, akcentuojama, jog intelekto sutrikimą apibrėžia ne blogesnis kognityvinis funkcionavimas, bet prastas asmens prisitaikymas aplinkoje, tai yra, žmogaus gebėjimai neatitinka aplinkos konteksto keliamų reikalavimų (Schalock et al., 2010). Atsižvelgiant į tai pastaraisiais dešimtmečiais stengiamasi į asmenis, turinčius intelekto sutrikimą žiūrėti ne per jų trūkumų, o per potencialių galimybių prizmę. Literatūroje gausu įrodymų, jog pritaikant specialias kasdienių įgūdžių mokymo programas, specialų mokymą, tam skirtas technologijas, žmonės, turintys intelekto sutrikimą, gali reikšmingai pagerinti savo funkcionavimą ir integraciją aplinkoje (Wehmeyer, 2018). Visgi tėvams, susilaukusiems intelekto sutrikimą turinčių vaikų, ši diagnozė ir su ja susiję apribojimai vis dar kelia nemažai iššūkių.

1.2.2 Intelekto sutrikimą turinčių vaikų tėvystės patirtys

Neįgalumo diagnozė neretai priimama kaip traumuojanti patirtis šeimose (Ergun & Ertem, 2012). Dauguma tėvų tikisi susilaukti ir užauginti sveiką, normalios raidos kūdikį, puoselėja tam tikras viltis ir lūkesčius, susijusius su vaiko ateitimi. Su tuo kontrastuoja tėvų, turinčių sutrikusio intelekto vaiką, patirtys: neretai patiriami dramatiški socialinio gyvenimo, lūkesčių, šeimos planų, karjeros, finansinio statuso ir emocinės gerovės pokyčiai (O’Connell et al., 2013a).

Tėvai skirtingai reaguoja į žinią, apie vaiko intelekto sutrikimą. Kai kurie tėvai neigia sutrikimą ir įvairiais būdais bando panaikinti ar ignoruoti negalią atspindinčius simptomus (Boström, 2012). Kitus tėvus apima gilus kaltės ir gėdos jausmas, nes jaučia, jog galbūt prisidėjo prie tokio vaiko sutrikimo ir bijo, kaip į vaiką reaguos aplinkiniai. Daugumą tėvų domina sutrikimo priežastys, jo paveldimumas, kaip sutrikimo bus paveikti vaiko broliai ir seserys, kaip tėvai gali prisidėti prie pozityvesnės vaiko

raidos ir kokios vaiko, turinčio intelekto sutrikimą, ateities perspektyvos (Boström, 2012). Sužlugus sveiko kūdikio lūkesčiams beveik visi tėvai išgyvena vadinamąjį gedulo periodą, kai kuriems tėvams liūdesys dėl vaiko negalios tęsiasi ir nepasibaigia net vaikui sulaukus pilnametystės (O'Connell et al., 2013b).

Visose kultūrose gimus vaikui, turinčiam intelekto sutrikimą, atsakomybę už jo rūpinamasi dažniausiai prisiima motinos (Ayd, 2015; Boström, 2012). Tyrimuose, nagrinėjančiuose sutrikusio intelekto vaiko motinystės patirtis, išskiriami du neatsiejami tokios motinystės aspektai: kasdienė našta ir begalinė meilė vaikui (Budak et al., 2018; O'Connell et al., 2013b). Vaikų, turinčių intelekto sutrikimą, motinystė skiriasi ir yra sudėtingesnė nei įprastos raidos vaikų motinystė dėl keleto priežasčių. Pirmiausia, sutrikusio intelekto vaikams reikalinga didesnė kasdienė priežiūra nei įprastos raidos vaikams, pavyzdžiui, motinos turi padėti sutrikusio intelekto vaikui nusiprausti ne tik ikimokykliniame amžiuje, bet ir sulaukus pilnametystės ar vėliau (Budak et al., 2018). Motinos taip pat skiria daug laiko specialios pagalbos vaikui užtikrinimui: ieško įvairių sveikatos ir edukacinės sistemų specialistų, kurie galėtų padėti vaikui raidoje, pačios mokosi, kaip prisitaikyti prie vaiko poreikių ir jį išmokyti reikalingų įgūdžių, skiria papildomo laiko vaiko ugdymui (Budak et al., 2018; O'Connell et al., 2013b). Sutrikusio intelekto vaikams ir jų motinoms taip pat tenka susidurti su intelekto sutrikimo stigma visuomenėje, kurios pasekmė neretai būna socialinė izoliacija (pavyzdžiui, motinos susilaukia piktų pastabų ar gailėsčio apie vaiko išvaizdą, elgesį viešumoje, o kiti vaikai dažnai nepriima sutrikusio intelekto vaiko į jų žaidimą (Budak et al., 2018). Tiek didesnis vaiko bejėgiškumas, tiek neretai pasitaikantis visuomenės atstūmimas skatina motinas dar labiau prisirišti prie savo vaikų. Neretai, kalbėdamos apie savo vaikus, turinčius intelekto sutrikimą, motinos juos vadina „kūdikėliais“, baiminasi, kad jiems nieko nenutiktų, kai jų nėra šalia, giliai liūdi dėl kiekvienos vaiko nesėkmės ir džiugiai išgyveną kiekvieną nedidelę vaiko pergalę (Budak et al., 2018; O'Connell et al., 2013b). Toks atsiradęs stiprus, beveik simbiotinis motinos – vaiko ryšys neatskiriamai susieja motinos ir sutrikusio intelekto vaiko gyvenimus.

Kalbant apie tėvus šeimose, auginančiose sutrikusio intelekto vaiką, nustatyta, jog vaiko sutrikimo diagnozė juos paveikia mažiau nei motinas (Boström, 2012). Manoma, jog taip yra todėl, nes jie mažiau laiko praleidžia besirūpindami vaikais ir net ir gimus sutrikusio intelekto vaikui, toliau daugiau dėmesio skiria karjerai. Atliktas tyrimas atskleidė, jog tėvai patiria daugiau tėvystės streso tik tais atvejais, kai šeimoje motinos – vaiko santykiai nėra stiprūs ir tėvams reikia prisiimti didesnę rūpinimosi vaikais rolę (Hauser-Cram et al., 2001). Visgi tiek motinos, tiek tėvai dažniausia apibūdina savo vaikų, turinčių intelekto sutrikimą, auginimą ne vien per negatyvią (didesni kasdieniai iššūkiai, pasikeitęs gyvenimas),

bet ir per pozityvią (prieraišumas, meilė) perspektyvą (Boström, 2012), kas įrodo, jog tėvai mato ir vertina savo vaikų auginimą kaip subalansuotą tiek iš teigiamų, tiek iš neigiamų patirčių.

1.2.3 Intelektu sutrikimą turinčių vaikų emocijų ir elgesio problemos

Intelektu sutrikimą turintiems vaikams būdingas didesnis pažeidžiamumas psichopatologijai atsirasti. Kognityviniai apribojimai turi įtakos tam, jog vaikui sunku nuspėti aplinkos pokyčius ir suvokti priežasčių – pasekmių ryšius, kas gali sukelti baimę, nerimą ir įtampos proveržius situacijose, kurios įprastos raidos vaikams nebūtų keliančios stresą (de Ruiter et al., 2007). Žemesni verbaliniai gebėjimai apriboja vaikų, turinčių intelektu sutrikimą, galimybes komunikuoti, išreikšti asmeninius poreikius ir emocijas, vystyti savireguliacijos strategijas ir kurti socialinius santykius (Koskentausta et al., 2007). Atlikti tyrimai rodo, jog intelektu sutrikimą turintiems vaikams 3 – 7 kartus labiau būdingos tiek emocijų, tiek elgesio problemos nei įprastos raidos vaikams (Emerson & Einfeld, 2010; Emerson et al., 2001). Olandijos mokyklinio amžiaus vaikų, turinčių intelektu sutrikimą, sunkumų mokykloje tyrime paaiškėjo, jog vaikams, turintiems intelektu sutrikimą, reikšmingai labiau nei intelektu sutrikimo neturintiems vaikams būdingas šis elgesys: elgiasi vaikiškai ne pagal savo amžių, negali susikoncentruoti, yra priklausomi nuo aplinkinių, turi sunkumų mokantis, būdingas nerangumas, kalbos problemos (Dekker et al., 2002). Šie nustatyti sunkumai tiesiogiai siejami su intelektu negalia – prastesnėmis kognityvinėmis funkcijomis, tačiau taip pat nustatytos intelektu sutrikimą turinčiuose vaikuose labiau išreikštos problemos, kurių negalima paaiškinti vien intelektiniais apribojimais: šiurkštūs kitiems, gadina daiktus, nesutaria su bendraamžiais, jaučiasi niekam tikę, bėga iš namų, vagia iš namų, užsiima vandalizmu (Dekker et al., 2002). Pastarieji sunkumai labiau susiję su kitų atstūmimu, negebėjimu prisitaikyti aplinkoje, o ne tiesiogiai su intelektu negalia. Lietuvoje ištyrus sutrikusio intelektu paauglius taip pat nustatyta, jog jiems gana dažnai būdingi dėmesio, elgesio ir bendravimo sunkumai, kurie yra ilgalaikiai, trunkantys ilgiau nei metus; taip pat gauta, jog sutrikusio intelektu vaikai turi problemų palaikant socialinius santykius su žmonėmis, jiems sunku susirasti draugų (Leonavičienė, 2009). Tad galima apibendrinti, jog intelektu sutrikimą turintys vaikai išreiškia daugiau įvairių dėmesio, emocijų, elgesio problemų nei sutrikimo neturintys, tačiau šios problemos kyla ne vien tiesiogiai iš intelektu apribojimų, bet ir iš adaptavimosi, integracijos aplinkoje sunkumų.

1.2.4 Intelektu sutrikimà turinčių vaikų paauglystė

Intelektu sutrikimas turi įtakos tam, jog sutrikimà turinčių vaikų paauglystė yra kiek kitokia nei įprastos raidos vaikų. Dėl turimų intelektinių apribojimų sutrikusio intelekto paaugliams reikalinga didesnė aplinkinių pagalba tiek akademiniam, tiek kasdinių praktinių įgūdžių, tiek tarpusavio bendravimo srityse. Nepaisant to, paaugliai, turintys intelekto sutrikimà, visų pirma yra vaikai, išgyvenantys paauglystę, jiems būdingi panašūs šiam amžiaus tarpsniui būdingi procesai kaip ir jų įprastos raidos bendraamžiams.

Vienas iš svarbiausių paauglystės uždavinių – identiteto formavimasis. Kiekvieno supratimas apie save gaunamas ne tik iš savo paties turimo savęs vaizdo, bet ir iš aplinkinių perteikiamo vaizdo apie tave (Wehmeyer, 2018). Šis metareprezentacinis procesas (mąstyti, apie tai, ką apie tave galvoja kiti) yra ypač svarbus, kai vienas pagrindinių turimų savęs apibūdinimų yra „negalia“. Todėl sutrikusio intelekto vaikams paauglystėje ypatingai didelę reikšmę užima aplinkinių, ypač bendraamžių reakcijos į juos: tai, kaip visuomenė supranta ir priima intelekto sutrikimà turinčius asmenis tampa labai svarbu (Wehmeyer, 2018). Nustatyta, jog adaptyvesniam paauglių, turinčių intelekto sutrikimà, savęs vaizdo susiformavimui daugiausia įtakos turi sėkmingos draugystės ir jaučiama aukštesnė psichologinė gerovė (Wehmeyer, 2018). Deja, visuomenėje neretai vyraujanti stigma apie neigiamus intelekto sutrikimo aspektus tampa intelekto sutrikimà turinčių paauglių identiteto dalimi. Atliktame longitudinaliniame vaikų, turinčių intelekto sutrikimà, ir jų tėvų tyrime paaiškėjo, jog paauglystės laikotarpis neretai tokiems vaikams siejasi su vienatve ir suvokimu, jog esi kitoks, paaštrėja atotrūkis nuo bendraamžių (Ytterhus et al., 2008). Kitame tyrime, nagrinėjusiame paauglių patyčias, atskleista, jog paaugliai, turintys intelekto sutrikimà, dažniau nei jų bendraamžiai kenčia nuo patyčių, paprastai daugiausia patyčių susilaukiama artimoje socialinėje aplinkoje, kur patyčios kartojasi ir tęsiasi ilgą laiką (Reiter et al., 2007). To pasekoje sutrikusio intelekto paaugliai susiformuoja mažiau adaptyvų savęs vaizdà nei sutrikimo neturintieji (Wehmeyer, 2018). Toks iškreiptas, neigiamas tapatumo jausmas neretai tampa didesnių elgesio bei emocijų intelekto sutrikimà turinčių paauglių problemų priežastimi (Dykens, 2000).

Savęs vaizdui, savasties identitetui svarbus ir gebėjimo apsispręsti, veikti nepriklausomai kūrimasis. Nenuostabu, jog dėl turimų kognityvinių apribojimų ir prastesnio prisitaikymo aplinkoje sutrikusio intelekto vaikai pasižymi mažiau adaptyviu saviveiksmingumu, aplinkos kontrolės suvokimu,

yra mažiau autonomiški, labiau priklausomi nuo kitų nei sutrikimo neturintys jų bendraamžiai (Wehmeyer, 2018). Tačiau yra įrodymų, jog jei sutrikusio intelekto paaugliams suteikiama galimybė išmokti svarbių didesnei autonomijai reikalingų įgūdžių, tokių, kaip: tikslų nusistatymas ir jų siekimas, problemų sprendimas, sprendimų priėmimas, savo nuomonės apgynimas, savireguliacija, tada tokių paauglių saviveiksmingumas padidėja, kas veda prie didesnio autonomiškumo ir geresnio prisitaikymo aplinkoje, bei pozityvesnio savęs vaizdo susiformavimo (Shogren et al., 2015).

Tad sutrikusio intelekto paaugliams, kaip ir įprastos raidos paaugliams, svarbi bendraamžių įtaka, saviveiksmingumo, autonomijos bei savojo identiteto formavimasis. Paaugliai, turintys intelekto sutrikimą, gali mažinti savo priklausomumą nuo tėvų mokydami tam tikrų, specifinių autonomiškumą didinančių įgūdžių, tačiau kartu labai svarbu, ne tik išmoktas didesnis saviveiksmingumas, bet ir bendraamžių bei visuomenės reakcijos. Susidurdami su „neįgaliojo“ etikete, patyčiomis, atstūmimu, sutrikusio intelekto paaugliai perima iškreiptą, negatyvų savęs vaizdą, kuris gali sukelti papildomų problemų ir trukdyti sėkmingai integracijai aplinkoje.

1.2.5 Intelektu sutrikimą turinčių vaikų tėvų psichologinė gerovė

Mokslinėje literatūroje yra nemažai tyrimų, kurių rezultatai atskleidžia prastesnę sutrikusio intelekto vaikus auginančių tėvų nei įprastos raidos vaikus auginančių psichologinę gerovę (Boström, 2012; Emerson et al., 2006; Greenberg et al., 2003). Didesnis neigiamas poveikis psichologinei gerovei pastebimas vaikų, turinčių intelekto sutrikimą, motinose nei tėvuose. Atlikta sutrikusio intelekto vaikų motinų tyrimų metaanalizė atskleidė, jog motinos, auginančios vaikus, turinčius intelekto sutrikimą, pasižymi didesniais depresyvumo rodikliais nei įprastos raidos vaikus auginančios motinos (Singer, 2006). Patiriamas didesnis vaikų, turinčių intelekto sutrikimą, motinystės stresas ir didesni depresiškumo rodikliai nepriklauso nuo vaiko intelekto sutrikimo intensyvumo, didžiausią įtaką savijautos tarp intelekto negalią turinčių vaikų ir sveikų vaikų motinų skirtumui daro vaikų išreiškiamos elgesio problemos (Blacher & McIntyre, 2006). Lietuvoje atliktame tyrime didžioji dalis sutrikusio intelekto vaikų tėvų (92 proc.) įvardijo, jog vaikų emocijų, elgesio, hiperaktyvumo sunkumai slegia jų šeimą ir atsiliepiama kasdieniniam gyvenimui namuose bei laisvalaikio veiklai (Leonavičienė, 2009). Kokybiniai motinų, auginančių sutrikusio intelekto vaikus, tyrimai atskleidžia, jog motinoms vaikų auginime sunkiausia atlaikyti vaikų pykčio priepuolius (Budak et al., 2018; O'Connell et al., 2013b). Dėl vaikų elgesio problemų vengiama viešumoje rodytis su intelekto negalią turinčiais vaikais, baisu vaikų nesuvaldyti ir susilaukti neigiamos aplinkinių reakcijos.

Keliuose tyrimuose nustatyta, jog dažniau ir intensyviau sutrikusio intelekto vaikų tarpe pasireiškiančias elgesio problemas iš dalies pastiprina prastesnė jų motinų psichologinė gerovė. Esama tiesioginio tarpusavio ryšio tarp motinystės keliamo streso ir sutrikusio intelekto vaikų elgesio problemų: bėgant laikui motinų jaučiamas didesnis stresas didina sutrikusio intelekto vaikų elgesio problemų pasireiškimą ir atvirkščiai, padidėjusios vaikų elgesio problemos veda prie išaugusio motinų streso (Hastings, Daley, Burns & Beck, 2006). Šie rezultatai aiškinami tuo, jog jausdamos didesnę stresą, motinos linkusios šiurkščiau bendrauti su savo vaikais, labiau kritikuoti jų elgesį, kas skatina vaikų pasipriešinimą ir padidina problematiško elgesio apraiškas (Jansen et al., 2012).

Tad nors intelekto sutrikimą turintiems vaikams būdingi įvairūs kognityviniai ir adaptyvaus funkcionavimo apribojimai, būtent elgesio problemos laikomos pagrindiniu veiksniu, turinčiu įtakos prastesnei motinų psichologinei gerovei. Tiesioginė tarpusavio sąveika tarp vaikų elgesio problemų ir motinų psichologinės gerovės tarsi įkalina motinas ir jų sutrikusio intelekto vaikus į nesibaigiantį neigiamų tarpusavio santykių ratą. Todėl tampa labai svarbu analizuoti, kokie apsauginiai veiksniai gali tokioms motinoms padėti įveikti kylantį stresą, pagerinti savo ir vaiko tarpusavio santykį, o kartu, - ir psichologinę gerovę.

1.3. Humoro samprata

1.3.1 Humoro teorijos

Humoro reiškinys įvairiems mąstytojams ir filosofams kėlė susidomėjimą jau nuo Antikos laikų (Gibson & Tantam, 2017). Nors iš pradžių humoras netgi laikytas bjauria žmogui būdinga savybe (Gibson & Tantam, 2017), bėgant laikui mokslo pasaulyje atsiskleidė daugiau įvairesnių humoro bruožų, paskatinusių tyrėjus gilintis į potencialią naudą, kurią galime gauti juokaudami. Atsakymus, kodėl ir kada žmonės juokauja galima rasti humoro sampratą aiškinančiose teorijose. Literatūroje išskiriamos trys klasikinės humoro teorijos: pranašumo, įtampos sumažinimo ir nesuderinamumo – rezoliucijos teorijos, bei trys šiuolaikinės humoro teorijos: pasikeitimo, supratimo – plėtojimo ir gerybinio pažeidimo teorijos (Gibson & Tantam, 2017; Martin & Ford, 2018).

1.3.1.1 Klasikinės humoro teorijos

Įtampos sumažinimo teorijoje atkreipiamas dėmesys į vidinius žmogaus poreikius ir siūloma, jog juokas ir džiugesys atsiranda dėl tų vidinių poreikių patenkinimo, taigi atspindi palengvėjimą panaikinus vidinę įtampą (Gibson & Tantom, 2017). Skirtingi įtampos sumažinimo teorijos atstovai, psichoanalizės kūrėjas Sigmundas Freudas ir garsus filosofas Herbertas Spenceris skirtingai aiškina vidinės įtampos šaltinius: Spencerio nuomone įtampa kyla dėl fiziologinio sužadavimo, o Freudas, dėl „uždraustų“ pasąmoningų seksualinių ar agresyvių impulsų keliamo vidinio konflikto (Martin & Ford, 2018). Nors nei vieno iš šių autorių humoro teorijos idėjos nebuvo patvirtintos empiriškai, tačiau įkvėpė daugelį vėlesnių tyrėjų atkreipti dėmesį į humoro kaip apsauginio veiksnio poveikį streso sumažinimui (Martin & Ford, 2018).

Panašiai kaip įtampos sumažinimo teorija, pranašumo teorija taip pat siūlo, jog pamatinių poreikių išpildymas yra esminis žmogaus patirties aspektas, visgi pranašumo teorijoje dėmesys kreipiamas ne vidinėms varoms, o tarpasmeninio savęs iškėlimo ir tobulinimo poreikiui. Humoras aiškinamas kaip momentinio triumfo ar pranašumo jausmo prieš kitą žmogų pajautimo rezultatas (Martin & Ford, 2018). Pranašumo teorijos atstovų nuomone sąmojis – tai tarsi intelektualinės lenktynės, kur aštresnis protas nugali silpnesnį, tuo metu linksmindamas publiką (Gibson & Tantom, 2017). Šiai humoro sąlygai būtinai reikalingi du skirtingi poliai – pranašesniųjų ir už juos silpnesniųjų, iš kurių juokiamasi, tad humorui visada būdingas agresijos elementas (Martin & Ford, 2018). Toks humoro apibūdinimas kritikuotinas, nes paaiškina vos vieną humoro aspektą ir labai susiaurina daugialypę humoro sampratą.

Skirtingai nuo įtampos mažinimo ir pranašumo teorijos, nesuderinamumo – rezoliucijos teorijoje atkreipiamas dėmesys į kognityvinius procesus, dalyvaujančius aplinkos suvokime ir interpretavime (Martin & Ford, 2018). Šioje teorijoje tvirtinama, jog nesuderinamumo suvokimas aplinkoje yra būtinas, kad atsirastų bet koks humoras. Kai kažkas, kas įvyksta, yra visai netikėta ir neatspindi išankstinių lūkesčių, kyla pažintinis konfliktas, kuris yra išsprendžiamas, pasitelkiant humorą (Gibson & Tantom, 2017). Nesuderinamumo – rezoliucijos teorija remiasi žmogaus evoliucijoje pastebimu poreikiu suprasti ir paaiškinti pasaulį, - tai teikia žmogui pasitenkinimą ir saugumą. Kilęs neatitikimas su turimu pasaulio suvokimu kelia įtampą, kuri yra sumažinama juoko, humoro pagalba. Nors atlikti tyrimai nepatvirtino, jog iš tiesų humorui visada būdingas kažkoks neatitikimo, netikėtumo elementas (Martin & Ford, 2018), nesuderinamumo – rezoliucijos teorijoje atkreiptas dėmesys į kognityvinius

humoro procesus padarė didelę įtaką tolimesnių, šiuolaikinių humoro teorijų atsiradimui (Martin & Ford, 2018).

1.3.1.2 Šiuolaikinės humoro teorijos

Nors trys klasikinės humoro teorijos apibrėžė keletą psichologinių mechanizmų, kurie prisidėjo prie humoro sampratos supratimo, visos jos nepateikė išsamaus humoro veikimo paaiškinimo, o gan abstrakčiai apibūdino kažkurį vieną humoro aspektą (Martin & Ford, 2018). Šiuolaikinės teorijos stengėsi neiti klasikinių teorijų abstraktumo keliu ir visapusiškai atskleisti humoro daugiasluoksniškumą.

Viena pirmųjų šiuolaikinių humoro reiškinių aiškinančių teorijų yra pasikeitimo teorija. Teorija pagrįsta prielaida, jog egzistuoja dvi motyvacijos būsenos, kurios nuolat žmonėse keičiasi: tikslinga būsena ir žaisminga būsena (Apter, 2001). Kai žmonės yra tikslingoje būsenoje, jie yra rimti ir jautrūs, susikoncentravę į ateitį ir į elgesį, kuris padėtų pasiekti svarbius tikslus. Tuo tarpu taip vadinamoje žaismingoje būsenoje žmonės yra spontaniški ir linksmi, jų dėmesys sutelktas į dabartį ir elgesį, kuris galėtų sujaudinti ir pralinksminti. Tam, kad žmogus priimtų humorą, jis turi būti žaismingoje motyvacijos būsenoje, humoro šaltinis turi sukelti didesnę sužadimą ir žmogus humoro metu turi patirti kognityvinę sinergiją, tai yra, netikėtumo elementą (panašiai, kaip nesuderinamumo – rezoliucijos teorijoje). Pasikeitimo teorijoje pažymima, jog iššaukdami pasikeitimą tarp motyvacijos būsenų galime pakeisti prasmę, kurią žmogus suteiks situacijai (Apter, 2001). Tad numatoma galimybė, jog humoras gali suveikti kaip žaismingą motyvacinę būseną iššaukiantis veiksnys, tokiu būdu įgalindamas žmogų stresines situacijas priimti kaip iššūkius, o ne grėsmes (Martin & Ford, 2018).

Psichologai Robertas Wyer ir Džeimsas Collins išplėtojo pasikeitimo bei nesuderinamumo – rezoliucijos teorijų idėjas jas paaiškindami per vykstančius supratimo ir plėtojimo kognityvinius procesus (Martin & Ford, 2018). Wyer ir Collins remiasi geštalo psichologijoje sukurta kognityvinės schemos samprata ir teigia, jog žmonės visas situacijas supranta pagal savo turimas vidines schemas (žinias ir supratimą apie mus supančius objektus ir jų kontekstus). Kai aplinkos įvykiai nesutampa su turimomis žiniomis ir supratimu apie tą aplinką, įvyksta situacijos perinterpretavimas. Nauja nesutampanti informacija priderinama prie jau turimų žinių papildant vidinę tą kontekstą reprezentuojančią schemą ir sukuriant logišką paaiškinimą vykstančiam netikėtam aplinkos įvykiui. Mintyse logiškai paaiškinus netikėtą įvykį, jo svarba sumažinama. Tada įvykusio kognityvinio supratimo seka plėtojimo procesas. Nors įvykusi situacija logiškai paaiškinama, ji gali paskatinti toliau

mintyse plėtoti pamatytą vaizdinį ar išgyventą įvykį. Situacijos plėtiniai, kuriami mintyse, gali būti iššaukiantys humorą arba su humoru nesusiję, tai priklauso nuo žmogaus motyvacijos būsenos ir tikslo tuo metu (panašiai, kaip pasikeitimo teorijoje). Taigi, nusiteikęs linksmai žmogus, toliau mintyse gali plėtoti su humoru susijusius vaizdinius, tačiau jei žmogus nusiteikęs rimtai, jis toliau mintyse plėtoja vaizdinius, kurie juoko nesukelia. Anot supratimo – plėtojimo teorijos autorių, žmogus pats gali save prajuokinti sukurdamas ir pastebėdamas nesuderinamumą aplinkoje, tačiau, ar situacija iššauks humorą, ar ne, priklauso nuo šių priežasčių: perinterpretavimo procese sukulto įvykio svarbos sumažinimo laipsnio (kuo didesnis pasikeitimas tarp netikėtumo sukeltos svarbos ir paaiškinimo svarbos sumažinimo, tuo juokingiau); plėtojimo proceso valentingumo ir intensyvumo (kuo linksmiau nusiteikęs ir kuo daugiau papildomų plėtinių mintyse situacija sukelia, tuo juokingiau); situacijos supratimo sunkumo laipsnio (didžiausia humoro reakciją sukelia vidutinio supratimo sunkumo įvykiai) (Martin & Ford, 2018). Apibendrinant galima pastebėti, jog ši humorą aiškinanti teorija papildė prieš tai aptartų kognityvinių humoro teorijų išvalgas ir pateikė originalią – plėtojimo proceso idėją, kuri paaiškina, kodėl ne visada pokštai atrodo juokingi ir kodėl kartais tos pačios pasikartojančios situacijos vis dar sukelia juoką (nes sužadina tuos pačius su humoru susijusius plėtinius). Supratimo – plėtojimo teoriją pagrindė atlikti empiriniai tyrimai, dėl išsamaus kognityvinių procesų paaiškinimo, ji plačiai analizuojama neuromokslų srityje (Martin & Ford, 2018).

Naujausioje šiuolaikinėje humorą aiškinančioje gerybinio pažeidimo teorijoje ankstesnėse teorijose minimam aplinkos ir suvokimo nesuderinamumui, kaip būtinai humoro sąlygai, suteikiama nauja – normos pažeidimo prasmė. Teorijos autoriai psichologai Peteris McGraw ir Calebas Warren siūlo į nesuderinamumą, reikalingą humorui, žiūrėti ne tiesiog kaip į nesutapimą tarp aplinkos ir suvokimo, o kaip į suvoktą pažeidimą ar neteisingumą, kurį sukelia aplinkos stimulus (Martin & Ford, 2018). Tam tikras įvykis suvokiamas kaip pažeidimas, kai jis nesutampa su žmogaus nuomone ar moralinėmis vertybėmis, kurios jo manymu turėtų tikti ar netikti toje situacijoje. Nors visi pažeidimai kelia tam tikrą grėsmę žmogaus nuomonei apie tai, kaip turėtų klostytis įvykiai, pati grėsmė kartais gali būti suvokiama kaip minimali, nelabai pavojinga. Pats pažeidimas nesukelia humoro, atvirkščiai, kaip tik gali iššaukti negatyvias emocijas, kaip baimę, pasišlykštėjimas, ar sumišimas. Tam, kad žmogus situaciją suprastų kaip juokingą, jis tuo pačiu metu turi ją interpretuoti ir kaip normos pažeidimą, ir kaip grėsmės nekeliantį įvykį. Aplinkos stimulo sukeltas normos pažeidimas gali būti suvokiamas kaip gerybinis, jei jį pateisina situacijos kontekstas, taip pat jei pažeista norma nėra labai svarbi, ir jei pažeidimas tam žmogui, kuris interpretuoja stimulą, nesukelia svarbių neigiamų pasekmių. Tad gerybinio pažeidimo teorijos autoriams pavyko paaiškinti ir išspręsti pagrindinį nesuderinamumo –

rezoliucijos teorijos trūkumą, jog ne visi netikėti įvykiai yra juokingi (Martin & Ford, 2018). Be to, vadovaujantis gerybinio pažeidimo teorija, negrėsmingą situaciją galime paversti juokinga, jei joje įvykdysime kažkokį normos pažeidimą, arba atvirkščiai, normos pažeidimo situaciją galime paversti juokinga, jei sumažinsime jos grėsmę. Tad vykstantis humoras atspindi pažeidimų ir grėsmingų situacijų transformaciją į situacijas, kurios suvokiamos kaip nekenksmingos (Martin & Ford, 2018). Tokiu būdu ši teorija padėjo susieti humoro atsiradimo priežastis su jo įtampos mažinimo funkcija.

Apibendrinant, šiuolaikinės humoro teorijos praplėtė klasikinių teorijų siūlomą humoro sampratą ir pateikė detalesnį paaiškinimą, kokiomis aplinkybėmis kyla humoras. Tiek pasikeitimo, tiek supratimo – plėtojimo, tiek gerybinio pažeidimo teorijos humoro atsiradimą apibūdino per svarbius motyvacinčius ir kognityvinius procesus, susijusius su situacijos suvokimu ir interpretavimu, ir atskleidė aiškesnę bei platesnę humoro veikimo mechanizmą.

1.3.2 Humoro vaidmuo vaiko problemų kontekste

Psichologinis atsparumas apibūdinamas kaip pozityvi adaptacija ar pozityvi raida, pasireiškianti neigiamų įvykių, didelio streso ar traumos kontekste (Windle, 2011). Tyrimai atskleidžia, jog tėvų psichologinė gerovė yra glaudžiai susijusi su tėvų psichologiniu atsparumu (Pottie & Ingram, 2008; Razurel et al., 2013). Atsparumą lemia socialinių, asmeninių ir kultūrinių veiksnių tarpusavio sąveika (Windle, 2011). Pastaraisiais dešimtmečiais vis didesnis dėmesys skiriamas asmeninėms savybėms, kurios skatina savireguliacijos funkciją ir įgalina prisiiinti aktyvią, o ne pasyvią poziciją siekiant užsibrėžtų tikslų ar sprendžiant kylančias problemas (Lerner et al., 2012). Vienu tokių vidinių resursų laikomas humoras, kuris kaip adaptyvi reakcija į negandas ir sunkias gyvenimo aplinkybes gali būti vertinamas kaip streso patyrimą mažinantis veiksnys ir kaip priemonė, padedanti adaptuotis sunkiose, įtampą keliančiose situacijose (Samson & Gross, 2012). Anksčiau aptartose klasikinėje įtampos sumažinimo ir šiuolaikinėse humoro teorijose randama užuominų apie potencialią humoro naudą patiriant stresą. Remiantis šiomis įžvalgomis literatūroje išskiriamos trys humoro funkcijos, didinančios atsparumą kylančio streso metu: distancijos nuo stresą keliančių šalinių sukūrimas, emocijų reguliacija ir susietumo su kitais didinimas (Geisler & Weber, 2010; Kuiper, 2012).

Tėvai, naudodami humorą, gali sukurti alternatyvią, mažiau pavojingą situacijos perspektyvą ir tokiu būdu labiau atsiriboti nuo stresą keliančių šaltinių (Geisler & Weber, 2010). Atliktame kokybiniame įvairius raidos sutrikimus turinčių vaikų ir jų tėvų humoro naudojimo tyrime kalbinti tėvai pasidalijo, jog neretai labai verta užsidėti „pozityvios nuostatos“ humoro akinius, nes tada viskas atrodo

šviesiau, geriau ir kartais, - net praktiškiau (Rieger, 2004). Viena iš tyrime dalyvavusių motinų pasidalijo pavyzdžiu, jog jos autizmo spektro sutrikimą turintis sūnus labai mėgsta žmonių nuolat klausinėti: „Kas tu? Koks tavo vardas?“, šiuos klausimus dažnai kartoti. Vietoje to, kad gėdytųsi tokio sūnaus elgesio ar jį drausmintų, motina nusprendė, kad galima pasitelkti sūnų į pagalbą: kai ji susipažįsta su naujais žmonėmis ar, kai pamiršta kai kurių menkai pažįstamų žmonių vardus, ji tiesiog pasiunčia sūnų pasikalbėti su tais žmonėmis. Motinai smagu stebėti sūnų bendraujantį, ji išvengia prisipažinimo, jog iš tiesų pamiršo pažįstamų vardus, o sūnus jaučiasi naudingas. Taip veikia vadinama humoro kaip „įvykių pagražintojo“ funkcija, kai labiau mėgstantys juokauti asmenys į įvairias stresines situacijas žvelgia per pozityvią iššūkio, o ne negatyvią grėsmės prizmę (Kuiper, 2012). Tad pozityvus, optimistiškas požiūris leidžia per humorą pamatyti kitokią, mažiau grėsmingą, situacijos perspektyvą ir atveria galimybes kūrybiškai spręsti įvairias šeimoje kylančias problemas.

Kitas humoro sukeliamas poveikis - tai emocijų reguliacija. Humoras skiriasi nuo kitų kognityvinių emocijų reguliacijos strategijų, nes nenuneigia negatyvios patirties, tačiau padeda konstruoti ją kaip mažiau pavojingą. Toks humoro poveikis vadinamas raminančiu, nes padeda sumažinti neigiamą emocinę išraišką ir jos pasekmes (Geisler & Weber, 2010). Humoras, kaip emocijų reguliavimo mechanizmas, veikia ne tik raminančiai, tačiau ir sužadinančiai, nes net neigiamose situacijose geba sužadinti teigiamas emocijas. Tad nuramindamas neigiamas emocijas ir sužadindamas teigiamas, humoras bendrai sumažina negatyvios situacijos sunkumą, ir paskatina išvelgti teigiamų situacijos aspektų. Kalbėdami apie savo humorą įvairius raidos sutrikimus turinčių vaikų tėvai taip pat atskleidžia, jog humoras jiems tarnauja kaip „vidinis saugos mygtukas“, padedantis atsikratyti kilusios įtampos ir atsipalaiduoti (Rieger, 2004). Dauguma tėvų sąmoningai naudoja humorą dienos pradžioje, kaip geros nuotaikos užtaisą, kuris padėtų emociškai neperdegti susidūrus su sunkumais dienos eigoje. Kiti sąmoningai stengiasi kuo daugiau juokauti dienos pabaigoje – šitaip pakelti sau nuotaiką po sunkių dienos darbų (Rieger, 2004). Tad vaikų, turinčių įvairius raidos sutrikimus, tėvai naudojami humoru kaip priemone nusiraminti ir nepasiduoti neigiamų emocinių išgyvenimų akivaizdoje sau sukeliant teigiamas emocijas.

Be kognityvinių stresą mažinančių veiksnių humoras taip pat pasižymi socialinio susietumo didinimu. Cooper (2008) išskyrė kelis skirtingus būdus, per kuriuos veikdamas humoras gali stiprinti tarpusavio santykius. Be to, kad sukelia pozityvias emocijas santykyje, humoras suartina žmones atskleisdamas jų panašumus (juokdamiesi iš tų pačių dalykų žmonės jaučiasi labiau panašūs); taip pat humoras leidžia santykyje labiau atsiskleisti, leisti kitam pažinti save ir taip tapti artimesniems vienas su kitu; galiausiai humoras mažina bet kokią atstumą santykyje, kylantį iš hierarchinės nelygybės

(pavyzdžiu, santykiyje tarp vadovo ir pavaldinio, tėvo ir sūnaus). Tad kartu juokaudami žmonės ne tik sumažina įtampą, bet ir jaučiasi artimesni vienas su kitu. Tą patvirtina ir raidos sutrikimus turinčių vaikų ir jų tėvų humoro patirtys. Tėvai pasakoja, jog šeimoje turi keletą tik šeimos nariams suprantamų juokelių, kuriuos pasakius visi pradeda juoktis ir tai didina jaučiamą tarpusavio ryšį (Rieger, 2004). Vieno mišraus raidos sutrikimą turinčio berniuko motina atskleidžia, kaip humoras jai padeda ne tik nusiraminti pačiai, bet ir nuraminti sūnaus destruktivaus elgesio proveržius bei su juo suartėti (Rieger, 2004). Ji pateikė pavyzdį, kaip per vieną iš sūnaus pykčio protrūkių jis nuvertė papuoštą Kalėdų eglutę ir per kelias minutes sudaužė visus jos papuošimus. Nepaisant to, jog motiną toks sūnaus poelgis labai supykė, ji pradėjo kikenti, tuo pat metu ieškodama akių kontakto su sūnumi ir sakydama: „tu turi nusiraminti, mielas“. Berniukas nustebo dėl tokios mamos reakcijos ir nurimo, galiausiai abu apsikabino. Šis pavyzdys atskleidžia, jog humoras gali ne tik didinti tarpusavio susietumą, bet ir padėti tėvams kontroliuoti problematišką vaikų elgesį bei kurti pozityvų santykį su vaikais net jiems išreiškiant tam tikrus sunkumus.

Visgi ne visas humoras veikia kaip žmogų stiprinantis resursas. Pasitaiko atvejų, kai humoro naudojimas nors ir sumažina kilusią įtampą, veda prie kenksmingų asmeniui pasekmių, pavyzdžiui, kai humoru nederamai užmaskuojamos emocijos ar skausmas, arba kuriamas atstumas nuo aplinkinių naudojant cinišką humorą (Kuiper, 2011). Nustatyta, jog kai šeimose humoras naudojamas kaip agresijos išraiška ar būdas manipuliuoti kitais, šeimos nariai jaučiasi mažiau artimi ir mažiau patenkinti santykiais šeimoje (DiDomenico, 2012). Todėl kalbant apie humorą kaip apsauginį, atsparumą didinantį veiksnį, svarbu apsibrėžti, kas turima omenyje vartojant humoro konstrukta: teigiamus ir neigiamus humoro elementus. Šiam tikslui pasiekti naudojamas Humoro stilių modelis (Martin et al., 2003), padedantis įvertinti, kaip atskiros humoro savybės gali paveikti psichologinę gerovę.

1.3.3 Skirtingi humoro stiliai

Garsus humoro tyrinėtojas Rod Martin remdamasis įvairias tyrimų duomenimis pastebėjo, jog humoras nėra vienodas, jo nauda psichologinei gerovei priklauso nuo to, kaip jis yra naudojamas santykiyje su savimi ir kitais (Martin et al., 2003). Šios įžvalgos pagrindu jis išskyrė keturis humoro stilius pagal tai, kaip jie prisideda ar kenkia tarpusavio santykiams ir vidiniam savęs priėmimui: save priimančias, save stiprinančias ir agresyvas bei save žeminančias humoro stilius.

Kiekvienas humoro stilius atspindi būdus, kuriais žmonės juokauja kasdieniame gyvenime. Priimančiu humoro stiliumi juokaujantys žmonės naudoja humorą socialinių santykių stiprinimui

(Martin & Ford, 2018). Jie juokauja norėdami pralinksinti kitus ir taip sumažinti tarpasmeninę įtampą. Tokie žmonės, kalbėdami apie savo humorą galėtų pasakyti: “Aš daug juokiuosi ir juokauju su savo draugais” (Martin et al., 2003). Tie, kurie dažniausiai juokauja save stiprinančiu humoro stiliumi, humorą naudoja vidinėje komunikacijoje siekiant pagerinti ar išlaikyti pozityvią psichologinę gerovę ir sukurti vidinę distanciją nuo stresą keliančių šaltinių. (Martin & Ford, 2018). Šie žmonės palaiko pozityvų požiūrį į gyvenimą, geba pasijuokti iš gyvenimo nenuspėjamumo ir absurdiškumo bei su stresu kovoja žiūrėdami į jį per humoro prizmę. Jiems tiktų pasakymas: “Humoras man padeda per daug nenuliūsti, kai kažkas nesiseka” (Martin et al., 2003). Juokaujantys agresyviu humoro stiliumi humorą naudoja siekdami socialiniuose santykiuose iškelti save kitų sąskaita juos kritikuodami ar iš jų šaipydami (Martin & Ford, 2018). Juokaudami agresyviai žmonės erzina ir bando kitus pažeminti, kad pademonstruotų savo viršenybę, nekreipdami dėmesio į aplink esančių gerovę. Agresyvaus humoro taikytojui tinka šie žodžiai: “Jei man kažkuris žmogus nepatinka, dažnai naudoju humorą, kad jį paerzčiau ir pastatyčiau į jo vietą” (Martin et al., 2003). Juokaudami save menkinančiu humoro stiliumi dažniausiai išryškina savo silpnąsias puses ir iš jų šaiposi patys ar, siekdami įgyti aplinkinių palankumą, juokiasi, kai tai daro kiti (Martin & Ford, 2018). Šis humoro stilius taip pat padeda vengti problemos sprendimo ar negatyvių jausmų: nuneigia kylančio streso rimtumą ir sumenkina aplinkinių pastangas padėti. Save menkinančiu humoru juokaujantis žmogus galėtų pasakyti: “Dažnai bandau priversti žmones mane priimti ir pamėgti pajuokaudamas apie savo silpnybes ir nesėkmes” (Martin et al., 2003). Tad šie keturi skirtingi humoro stiliai: save priimantis, save stiprinantis, agresyvus ir save menkinantis padeda atskirti kasdien naudojamą humorą į teigiamas, prisidedančias prie socialinių santykių stiprinimo ir geresnės streso įveikos, bei neigiamas, distancijos socialiniuose santykiuose kūrimo ir streso vengimo, kategorijas.

1.3.4 Humoro stilių sąsajos su psichologine gerove

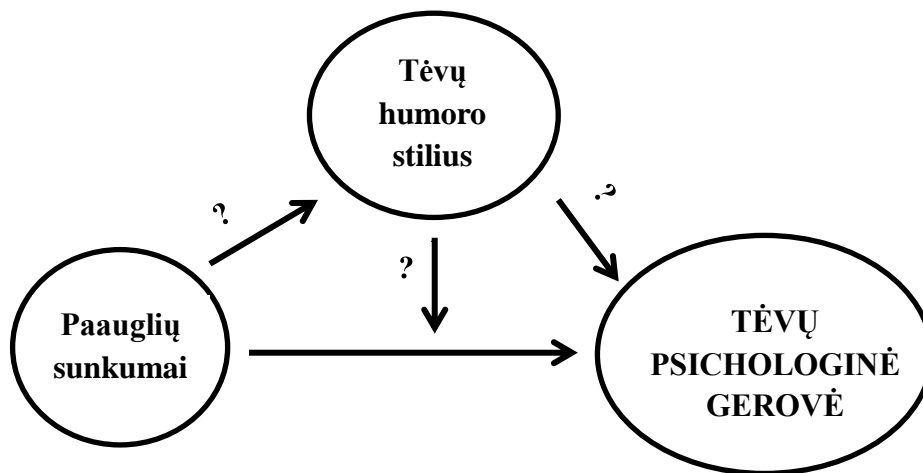
Įvairūs atlikti tyrimai pateikia nemažai įrodymų apie pozityvių humoro stilių reikšmę geresniems santykiams šeimoje (DiDomenico, 2012), bendram tėvų pasitenkinimui šeima (Rieger & Mcgrail, 2015) ir geresniems paauglių ir tėvų santykiams (Ben-Zur, 2003). Taip pat gausu atliktų tyrimų, siejančių humorą ir psichologinę gerovę. Nustatyta, jog save stiprinantis ir partneriškas humoro stiliai yra teigiamai susiję su pasitikėjimu savimi ir psichologine gerove, tuo tarpu, agresyvus ir save žeminantis humoro stiliai susiję su žemesniu savo psichologinės gerovės vertinimu (Martin et al., 2003). Atrasta įrodymų apie skirtingų humoro stilių sąsajas ne tik su psichologine, bet ir su fizine sveikata: žmonės

dažniau juokaudami save priimančiu humoru pasižymėjo mažesne jaučiama psichologine įtampa ir mažesniais fizinės sveikatos sunkumais, o štai save menkinantis humoras reikšmingai siejosi su didesniais tiek psichologinės, tiek fizinės sveikatos nusiskundimais (Fritz, 2020). Taip pat esama tyrimų, kurie vadovaujasi prielaida, jog pozityvių humoro stilių naudojimas didina psichologinės gerovės rodiklius ne veikdamas ją tiesiogiai, o per neigiamo streso poveikio mažinimą (Adomavičiūtė, 2018; Folkman & Lazarus, 1988) arba per randamas sąsajas su pozityviomis asmenybės savybėmis (optimizmu, afekto stabilumu) ar socialine parama, kurie savo ruožtu pozityviai veikia gerovę (Cann & Collette, 2014; Dyck & Holtzman, 2013; Ekas et al., 2010).

Tarp plačių humoro ir psichologinės gerovės studijų yra labai nedaug tyrimų, besigilinančių į humorą, naudojamą šeimose, kuriose auga intelekto negalia turintis vaikas. Prieš keletą metų atliktame tyrime nustatyta, jog intelekto sutrikimą turinčių vaikų motinos dažniausiai naudoja save priimantį, rečiausiai – agresyvų humorą (Aydın, 2015), tačiau tyrime nenagrinėjamos humoro ir psichologinės gerovės sąsajos. Kitame tų pačių metų tyrime rasta, jog vaikų su įvairiais nustatytais sutrikimais (autizmu, Dauno sindromu, hiperaktyvumu, mokymosi sutrikimu) tėvų naudojamas save priimantis ir save stiprinantis humoro stiliai susiję tarpusavyje, tai yra, jei tėvai dažniau juokauja naudodami save priimantį humorą, jie taip pat dažnai naudoja ir save stiprinantį humoro stilių (Rieger & Mcgrail, 2015). Be to nustatyta, jog šie abu pozityvūs humoro stiliai teigiamai susiję su geresniais santykiais šeimoje ir bendrai didesniu pasitenkinimu šeima, tarp agresyvaus ir save menkinančio humoro stilių nerasta reikšmingų sąsajų su pasitenkinimu šeima (Rieger & Mcgrail, 2015). Teigiamą pozityvių humoro stilių poveikį taip pat patvirtina neseniai atliktas eksperimentas, kurio metu vaikų, turinčių intelekto negalią, motinos specialiuose kursuose buvo mokomos kasdienių pozityvių humoro įgūdžių (Tavakolizadeh, 2018). Lyginant su kontroline grupe ir pradiniais savijautos vertinimais, nustatytas sumažėjęs kursų lankusių motinų beviltiškumo lygis ir didesnė socialinė adaptacija (Tavakolizadeh, 2018). Aptarti tyrimai atskleidžia save priimančio ir save stiprinančio humoro ryšį su tam tikrais tėvų, auginančių sutrikusio intelekto vaikus, psichologinės gerovės elementais: santykiais su aplinkiniais ir optimizmu (beviltiškumą). Visgi tokie atskirų tyrimų rezultatai neparodo pilno tėvų humoro ir jų psichologinės gerovės ryšio vaizdo. Be to, tėvų humoro vaidmuo, aiškinant paauglių išreiškiamų emocijų bei elgesio sunkumų ir tėvų psichologinės gerovės ryšį, išlieka neaiškus.

1.4 Tyrimo problematika, tikslas, uždaviniai ir hipotezės

Literatūros apžvalgoje aptarti tėvų psichologinės gerovės bei humoro reiškiniai ir galimos jų sąsajos. 1 pav. pateikta schema, apibendrinanti tyrimo problematiką. Manoma, jog vieni ryškiausių tėvų psichologinę gerovę įtakančių veiksnių – vaikų paauglystė ir jos metu paaštrėjusios vaikų elgesio ir emocijų problemos. Ypač sudėtinga paauglystė – intelekto sutrikimą turintiems vaikams ir jų tėvams: dėl stipriau išreikštų vaikų elgesio problemų tėvų ir vaikų santykiai prastėja, tėvams kelia didesnį stresą, kas neigiamai atsiliepia jų psichologinei gerovei. Kyla poreikis ieškoti tam tikrų resursų, kurie galėtų apsaugoti tėvus nuo didesnio patiriamo streso vaikų paauglystės metu. Esama įrodymų, kad galbūt toks vidinis apsauginis veiksnys galėtų būti humoras, kuris padeda į stresą keliančias situacijas pažiūrėti kitu – pozityviu kampu, padeda kontroliuoti neigiamą vaikų elgesį ir gerina tarpusavio santykius. Visgi ne visas humoras laikomas naudingu, išskiriami 4 humoro stiliai, iš kurių 2 pozityvūs: save priimantis ir save stiprinantis, bei 2 negatyvūs: agresyvus ir save menkinantis. Mokslinėje literatūroje randama skirtingų humoro stilių poveikio psichologinei gerovei įrodymų: save priimantis ir save stiprinantis humoro stiliai siejami su aukštesne psichologine gerove bei geresniais tarpusavio santykiais šeimoje, o agresyvus ir save menkinantis humoras – su žemesne psichologine gerove bei prasčiau vertinamais šeimos santykiais. Visgi negausūs humoro ir tėvų psichologinės gerovės tyrimai sutrikusio intelekto tėvų imtyje neatskleidžia, kokį vaidmenį, atsižvelgiant į vaikų paauglystės laikotarpį išreiškiamus sunkumus, tėvų psichologinei gerovei atlieka tėvų naudojamas humoras.

1 pav. Literatūros apžvalgoje iškelta tyrimo problematiką apibendrinanti schema

Visa tai turint omenyje, keliamas toks šio tyrimo **tikslas**: išsiaiškinti ryšius tarp paauglių emocijų ir elgesio sunkumų, jų tėvų psichologinės gerovės ir naudojamų humoro stilių intelekto sutrikimą turinčių ir neturinčių paauglių tėvų grupėse.

Uždaviniai:

1. Išanalizuoti paauglių sunkumų ir tėvų psichologinės gerovės skirtumus tarp intelekto sutrikimą turinčių ir neturinčių paauglių tėvų grupių.
2. Išanalizuoti intelekto sutrikimą turinčių ir neturinčių paauglių sunkumų ryšį su tėvų psichologine gerove.
3. Išanalizuoti intelekto sutrikimą turinčių ir neturinčių paauglių sunkumų ryšį su tėvų humoro stiliumi.
4. Išanalizuoti intelekto sutrikimą turinčių ir neturinčių paauglių tėvų humoro stiliaus ryšį su jų psichologine gerove.
5. Įvertinti humoro reikšmę ryšiui tarp intelekto sutrikimą turinčių ir neturinčių paauglių sunkumų ir tėvų psichologinės gerovės.

Hipotezės:

1. Intelekto sutrikimą turintys paaugliai pasižymi didesniais ir plačiau išreikštais sunkumais nei intelekto sutrikimo neturintys paaugliai.
2. Intelekto sutrikimą turinčių paauglių tėvų psichologinė gerovė yra žemesnė nei intelekto sutrikimo neturinčių paauglių tėvų.
3. Intelekto sutrikimą turinčių ir neturinčių paauglių tėvų psichologinė gerovė siejasi su paauglių sunkumais.
4. Intelekto sutrikimą turinčių ir neturinčių paauglių tėvų naudojamas humoras siejasi su tėvų psichologine gerove:
 - a. Pozityvus naudojamas humoras siejasi su aukštesne tėvų psichologine gerove.
 - b. Negatyvus naudojamas humoras siejasi su žemesne tėvų psichologine gerove.
5. Intelekto sutrikimą turinčių ir neturinčių paauglių tėvų naudojamas humoras siejasi su paauglių sunkumais:
 - a. Pozityvūs humoro stiliai siesis su mažesniais paauglių sunkumais.
 - b. Negatyvūs humoro stiliai siesis su didesniais paauglių sunkumais.

6. Intelektu sutrikimà turinčių ir neturinčių paauglių tėvų psichologinę gerovę galima prognozuoti remiantis paauglių sunkumų bei tėvų naudojamo humoro ypatumais.
 - a. Pozityvaus humoro naudojimas ir mažiau išreikšti paauglių sunkumai prognozuoja aukštesnę tėvų psichologinę gerovę.
 - b. Negatyvaus humoro naudojimas ir daugiau išreikšti paauglių sunkumai prognozuoja žemesnę tėvų psichologinę gerovę.
7. Intelektu sutrikimà turinčių ir neturinčių paauglių tėvų naudojamas humoras veikia paauglių sunkumų ir tėvų psichologinės gerovės ryšį:
 - a. Tėvų naudojamas humoras moderuoja ryšį tarp paauglių sunkumų ir tėvų psichologinės gerovės.
 - b. Tėvų naudojamas humoras medijuoja ryšį tarp paauglių sunkumų ir tėvų psichologinės gerovės.

2. TYRIMO METODIKA

2.1 Tyrimo dalyviai

Tyrimė iš viso dalyvavo 95 paauglių nuo 10 iki 16 metų tėvai: 30 intelekto sutrikimą turinčių paauglių tėvai ir 65 intelekto sutrikimą neturinčių paauglių tėvai. Nors iš viso tyrimo klausimyną užpildė 97 tėvai, 2 tėvai, pažymėjo, jog jų vaikai turi raidos sutrikimą, tačiau neturi intelekto sutrikimo, todėl jų duomenys nebuvo įtraukti į tyrimą jokioje respondentų grupėje. Visi tyrimo dalyviai pažymėjo, jog sutinka dalyvauti tyrimė.

1 lentelė. *Intelekto sutrikimą turinčių ir neturinčių paauglių tėvų demografinės charakteristikos*

Demografinės charakteristikos	Intelekto sutrikimo neturinčių paauglių tėvai (%)	Intelekto sutrikimą turinčių paauglių tėvai (%)
Lytis		
Vyras	5 (7,7%)	0
Moteris	60 (92,3%)	30 (100%)
Amžius		
Iki 30 m.	2 (3,1%)	0
31 – 40 m.	21 (32,3%)	13 (43,3%)
41 – 50 m.	32 (49,2%)	16 (53,3%)
Virš 50 m.	10 (15,4%)	1 (3,3%)
Išsilavinimas		
Pradinis	0	1 (3,3%)
Vidurinis	5 (7,7%)	3 (10%)
Profesinis	5 (7,7%)	5 (16,7%)
Aukštasis neuniversitetinis	12 (18,5%)	2 (6,7%)
Aukštasis universitetinis	43 (66,2%)	19 (63,3%)
Šeiminė padėtis		
Nesusituokęs (usi)	5 (7,7%)	3 (10%)
Išsiskykęs (usi)	8 (12,3%)	4 (13,3%)
Susituokęs (usi)	49 (75,4%)	21 (70%)
Našlys (ė)	3 (4,6%)	2 (6,7%)

1 lentelėje galime matyti tėvų demografines charakteristikas, kuriose atsispindi, jog iš 95 tyrime dalyvavusių tėvų tik 5 buvo vyrai, visi jie priklausė intelekto sutrikimo neturinčių paauglių tėvų grupei. Daugiausia visų tėvų (86,3 proc.) priklausė amžiaus kategorijoms nuo 31 iki 40 metų (35,8 proc.) ir nuo 41 iki 50 metų (50,5 proc.). Daugiausia tiek intelekto sutrikimą turinčių, tiek neturinčių paauglių tėvų baigė aukštąjį universitetinį išsilavinimą (65,3 proc. visų tėvų) ir yra susituokę (73,7 proc. visų tėvų).

2 lentelėje galime matyti tyrimo dalyvių tėvų pateiktą informaciją apie jų paauglių vaikų lytį ir amžių. Pagal lytį abiejose grupėse buvo daugiau berniukų (58,5 proc. intelekto sutrikimo neturinčių ir 73,3 proc. intelekto sutrikimą turinčių paauglių) nei mergaičių (41,5 proc. intelekto sutrikimo neturinčių ir 26,7 proc. intelekto sutrikimą turinčių paauglių). Abiejų grupių paaugliai taip pat buvo panašaus amžiaus, vidutiniškai apie 14 metų ($SD = 2,2$ neturinčių sutrikimo ir $SD = 2,6$ turinčių sutrikimą grupėse). Visų intelekto sutrikimą turinčių paauglių tėvų vaikai, apie kuriuos jie pildė klausimyną, turi intelekto sutrikimą ir tam tikrą raidos sutrikimą: 17 (56,7%) – autizmo spektro sutrikimą, 7 (23,3%) – Dauno sindromą, 4 (13,3%) – mišrų raidos sutrikimą, 1 (3,3%) Vaikų celebrinį paralyžių, 1 (3,3%) – Kabuki sindromą.

2 lentelė. *Intelekto sutrikimą turinčių ir neturinčių paauglių demografinės charakteristikos*

Demografinės charakteristikos	Intelekto sutrikimo netyrintys paaugliai (%)	Intelekto sutrikimą turintys paaugliai (%)
Lytis		
Berniukas	38 (58,5%)	22 (73,3%)
Mergaitė	27 (41,5%)	8 (26,7%)
Amžius		
Vidurkis	14,1	13,9
Standartinis nuokrypis	2,2	2,6

2.2 Tyrimo metodai

2.2.1. Galių ir sunkumų klausimynas (Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ), Goodman (1997), Lietuvoje adaptuotas Gintilienės ir kitų (2004))

Galių ir sunkumų klausimynas (SDQ) skirtas įvertinti 4–16 metų vaikų elgesio ir emocinius sunkumus, santykius su bendraamžiais bei socialų elgesį, vaiko galias ir sunkumus bei jų poveikį

įvairioms vaiko gyvenimo sritims. Klausimyną sudaro 3 versijos (4–16 metų vaikų tėvams T4–16, 4–16 metų vaikų mokytojams M4–16 ir 11–16 metų vaikams V11–16). Siekiant įvertinti, kaip savo vaikų galias ir sunkumus suvokia ir vertina tėvai, šiame tyrime bus naudojama tik viena – tėvų – versija. Joje pateikiami 25 teiginiai apie teigiamas ir neigiamas vaiko savybes, iš kurių 10 suformuluoti kaip vaiko galios ir 15 – kaip sunkumai. Visi teiginiai sudaro penkias skales – Socialumo, Hiperaktyvumo, Emocinių simptomų, Elgesio problemų bei Problemų su bendraamžiais – po penkis teiginius kiekvienoje. Vertindami teiginius tėvai pasirenka vieną variantą iš pateiktų trijų galimų atsakymų: „Netiesa“, „Iš dalies tiesa“ arba „Tiesa“. Atitinkamai šie atsakymai vertinami balais 1, 2 arba 3. Tuo tarpu vaiko galias apibūdinantys teiginiai vertinami atvirkščiai. Tokiu būdu gaunami kiekvienos atskirai skalės balai bei bendras sunkumų įvertis, kuris suskaičiuojamas susumavus visų, išskyrus socialumo, skalių balus (Gintilienė et al., 2004).

Lietuviškojo SDQ tėvų versijos patikimumas, nustatytas vidinio suderintumo metodu, yra patenkinamas ir geras, skirtingų subskalių *Cronbach α* varijuoja nuo 0,48 iki 0,69, bendras sunkumų *Cronbach α* = 0,69. Visų trijų lietuviškų versijų konstrukto validumą patvirtino koreliacinė ir faktorių analizė, o kriterinį – „klinikinės“ ir neklinikinės grupių lyginamoji analizė, tikslias psichometrines charakteristikas galima rasti Gintilienės ir kitų (2004) darbe.

2.2.2 Humoro stiliaus klausimynas (Humor Styles Questionnaire – HSQ (Martin et al., 2003))

Šis klausimynas skirtas įvertinti naudojamus 4 humoro stilius. Klausimyną sudaro 32 teiginiai (4 subskalės po 8 teiginius kiekvienam humoro stiliui nustatyti: save priimančiam, save stiprinančiam, agresyviai ir save menkinančiam). Save priimančio humoro stiliaus teiginių pavyzdžiai: „Aš daug juokiuosi ir juokauju su savo draugais“, „Man patinka prajuokinti žmones“ ir kt. (Martin et al., 2003). Save stiprinančio humoro stiliaus teiginių pavyzdžiai: „Mano linksmas požiūris į pasaulį apsaugo mane nuo per didelio nusiminimo ar liūdesio“, „Jei jaučiuosi prislėgtas/-a, paprastai galiu pakelti sau nuotaiką pasitelkdamas/-a humorą“ ir kt. (Martin et al., 2003). Agresyvaus humoro stiliaus teiginių pavyzdžiai: „Jei kas nors padaro klaidą, aš paskui dažnai juokais jį ar ją dėl to erzinsiu“, „Jei aš kokio nors žmogaus nemėgstu, dažnai pasitelkiu humorą ar erzinimą, kad jį/ją pažeminčiau“ ir kt. (Martin et al., 2003). Save menkinančio humoro stiliaus teiginių pavyzdžiai: „Aš leidžiu žmonėms pasijuokti iš manęs ir padaryti mane pašaipos objektu dažniau nei turėčiau“, „Kai aš esu su savo draugais ar šeima, dažnai atrodo, kad esu tas, apie kurį kiti juokauja ar iš kurio šaipomasi“ ir kt. (Martin et al., 2003).

Pildant klausimą teiginius reikia įvertinti 7 balų Likerto skalėje nuo „Visiškai nesutinku“ iki „Visiškai sutinku“. Sumuojant kiekvienos subskalės sumas svarbu pakeisti kai kurių apverstų klausimų kryptį. Šis klausimynas nėra adaptuotas Lietuvoje, tačiau išverstas ir naudotas ankstesniuose tyrimuose (Adomavičiūtė, 2018; Nadieždinienė, 2011). Originalaus klausimyno skalių patikimumas *Cronbach α* yra nuo 0,77 iki 0,81 (Martin et al., 2003). Ankstesniuose lietuviškuose tyrimuose gautas pakankamas skirtingų skalių patikimumas: *Cronbach α* nuo 0,61 iki 0,80 (Nadieždinienė, 2011); *Cronbach α* nuo 0,64 iki 0,81 (Adomavičiūtė, 2018). Šiame tyrime taip pat gauti pakankami *Cronbach α* patikimumo rodikliai – nuo 0,67 iki 0,81 (save priimančias – 0,81; save stiprinančias – 0,81; agresyvus – 0,67; save menkinančias – 0,68).

Prieš atliekant šį koreliacinį tyrimą susisiekiama su Humoro stiliaus klausimyno autoriumi dr. Rod Martin, jis davė leidimą naudoti klausimą tyrimo. Taip pat susisiekiama su Humoro stiliaus klausimą lietuvių kalba anksčiau naudojusiais tyrėjais, tam kad būtų gauta lietuviškoji, jau išversta ir tyrimuose naudota klausimyno versija.

2.2.3. Lietuviškoji psichologinės gerovės skalė suaugusiesiems (LPGS-S) (Bagdonas et al., 2013)

Ši skalė skirta įvertinti asmens psichologinę gerovę įvairiose srityse. Skalę sudaro 59 teiginiai, vertinami 5 balų Likerto skalėje nuo „Tikrai Ne“ iki „Tikrai Taip“. 59 skalės teiginiai pasiskirstę 8 subskalėse:

1) Optimizmo subskalė apibūdina kiek asmuo yra optimistiškas ir yra įsitikinęs, kad jis gali kontroliuoti savo veiksmus, aplinką, asmens pasitenkinimą pačiu savimi (pvz.: „Optimistiškai žiūriu į savo ateitį“).

2) Pasitenkinimas pragyvenimo lygiu apibūdina kiek asmuo yra patenkintas savo pajamomis ir pragyvenimo lygiu (pvz.: „Esu patenkintas (-a) savo pajamomis“).

3) Neigiamas emocingumas apibūdina, kaip labai asmuo yra linkęs patirti neigiamas emocijas (pvz.: „Nuolat jaučiu įtampą“).

4) Pasitenkinimas santykiais su artimaisiais apibūdina, kaip labai asmuo pasitiki savo šeimos nariais ir kitais giminaičiais bei yra patenkintas santykiu su jais (pvz.: „Mano šeima yra mano ramstis“).

5) Pasitenkinimas tarpasmeniniais santykiais apibūdina, kaip labai asmuo yra patenkintas santykiais su draugais ir kitais asmenimis, geba užmegzti artimus santykius, būti suprastas (pvz.: „Yra daug žmonių, su kuriais galiu bet kada atvirai pasikalbėti“).

6) Pasitenkinimas fizine sveikata apibūdina fizinės sveikatos vertinimą (pvz.: „Mano fizinė sveikata puiki“).

7) Pasitenkinimas darbu apibūdina asmens pasitenkinimą darbine veikla, gebėjimą susidoroti su kasdienėmis pareigomis (pvz.: „Esu patenkintas (-a) darbo sąlygomis“).

8) Pasitenkinimo gyvenimu Lietuvoje subskalę sudaro 2 teiginiai. Ši skalė matuoja bendrą asmens savijautą, susijusią su buvimu Lietuvos piliečiu („Gera jaučiuosi gyvendamas (-a) Lietuvoje“; „Jaučiuosi gerai būdamas (-a) Lietuvos piliečiu (-e“).

Klausimyno faktorių struktūra buvo patvirtinta skalės standartizacijos Lietuvoje metu (Bagdonas et al., 2013).

Rezultatai skaičiuojami sumuojant atskirų subskalių įverčius. Svarbu paminėti, jog sumuojant kiekvienos subskalės rezultatus pakeičiama kai kurių apsuktų klausimų atsakymų kryptis, pavyzdžiui, keičiasi visų „Neigiamo emocingumo“ subskalės atsakymų kryptis, t.y., - didesnis balas rodo didesnę teigiamą emocingumą. Susumavus visų subskalių rezultatus gaunamas bendras psichologinės gerovės balas.

Skalės standartizacijos metu nustatytas aukštas skalės patikimumas, vidinis suderintumas *Chronbach α* nuo 0.81 iki 0.91. Kiti skalės patikimumo ir validumo rodikliai pateikiami LPGS: Lietuviškosios psichologinės gerovės skalės naudojimo vadove (Kairys et al., 2013).

2.2.4. Subjektyvaus COVID-19 karantino poveikio vertinimo klausimynas

Kadangi tyrimas buvo atliekamas karantino dėl Korona viruso šalyje metu, siekiant sukontroliuoti galimą karantino poveikį tiriamųjų atsakymams buvo sukurtas trumpas klausimynas, skirtas išsiaiškinti subjektyvią respondentų nuomonę apie karantino poveikį atskiroms jų gyvenimo sritims: darbui, santykiams su artimaisiais, emocinei bei fizinei sveikatai. Šiam tikslui klausimyne užduodami keturi klausimai, kuriuose klausiama apie COVID-19 karantino poveikį:

1. Kaip dėl COVID-19 pasikeitė Jūsų situacija darbo srityje?
2. Kaip dėl COVID-19 pasikeitė Jūsų santykiai su artimaisiais?
3. Kaip dėl COVID-19 pasikeitė Jūsų fizinė savijauta?
4. Kaip dėl COVID-19 pasikeitė Jūsų emocinė savijauta?

Galimi atsakymai: „Labai pagerėjo“, „Pagerėjo“, „Nepasikeitė“, „Pablogėjo“, „Labai pablogėjo“. Atitinkamai šie atsakymai vertinami balais nuo 1 iki 5. Bendras klausimyno karantino šalyje poveikio

balas skaičiuojamas susumuojant visų 4 klausimų rezultatus, didesnis balas reiškia didesnę neigiamą karantino poveikio vertinimą.

Atlikus faktoriinę analizę, išskirtas vienas karantino poveikio faktorius, gautas $KMO = 0,628$, *Bartleto kriterijus* = 0,000, faktorius paaiškina 48 proc. bendrosios kintamųjų dispersijos, faktorių svoriai nuo 0.51 iki 0.85. Siekiant nustatyti klausimyno patikimumą apskaičiuotas klausimų vidinio suderintumo koeficientas *Cronbach α* = 0.63.

2.3 Tyrimo eiga

2.3.1 Bandomasis tyrimas

2019 metų gruodžio mėnesį atliktas bandomasis tyrimas, kuriame dalyvavo 23 intelekto sutrikimo neturinčių paauglių nuo 12 iki 15 metų tėvai. Renkant duomenis pasirinkta patogiosios atrankos strategija. Tyrimas buvo atliktas vienoje Kretingos pagrindinėje mokykloje. 6 – 8 klasių mokytojoms buvo perduotos popierinės tyrimo anketos, kurias jos atidavė mokinių tėvams, o užpildytas gražino tyrėjai. Bandomajame tyrime gautos reikšmingos koreliacijos (žr. 2 priede) tarp bendro paauglių išreiškiamų sunkumų rodiklio, tėvų psichologinės gerovės ir skirtingų humoro stilių suteikė pagrindą tyrimą toliau tęsti rašant magistrinį darbą.

2.3.2 Magistrinio darbo tyrimas

Kovo – balandžio mėnesiais planuotą popierinę apklausą mokyklose susitinkant su paauglių tėvais dėl šalyje kovo mėnesį įvesto karantino teko perkelti į internetinę erdvę. Renkant duomenis pasirinkta patogiosios atrankos strategija. Tyrimo dalyvių paieška vykdyta susisiekiant su įvairių Lietuvos bendro lavinimo ir specialiojo ugdymo mokyklomis ir prašant mokyklų administracijų pasidalinti nuoroda į tyrimą mokymo platformoje, kur ją galėtų pasiekti tėvai. Tyrimo dalyvių paieška taip pat vykdyta socialinio tinklo Facebook pagalba. Tyrimo skelbimu buvo pasidalinta asmeninėje Facebook paskyroje, taip pat socialiniame tinkle Facebook susisiektas su organizacijomis „Lietuvos Viltis“, „Lietaus Vaikai“, „Saulytės“, vienijančiomis asmenis su įvairiais raidos sutrikimais, kuriems taip pat būdingas intelekto sutrikimas, ir jų artimuosius. Visuose prašymuose užpildyti elektroninį klausimyną buvo nurodoma, kad tyrimo tikslinė grupė yra intelekto sutrikimą turinčių ir neturinčių paauglių nuo 10 iki 16 metų tėvai,

tyrimo trukmė – apie 20-25 min., taip pat suteikiami kontaktai, kur tėvai galėtų kreiptis kilus neaiškumams.

2.4 Duomenų analizė

Gautų tyrimo duomenų statistinė analizė atlikta naudojantis SPSS.25 programa ir šios programos plėtinio PROCESS v3.4.1. SPSS.25 Programoje skaičiuota aprašomoji statistika (vidurkiai, standartiniai nuokrypiai). Taip pat skalės konstrukto validumas tikrintas atlikus principinių komponentų faktorių analizę su varimax sukiniu, tikrintas skalių patikimumas vidinio suderintumo būdu (*Cronbach α*). Lyginant skirtingų respondentų grupių rezultatus naudotas Student t-testas nepriklausomoms imtims. Ryšiams tarp kintamųjų nustatyti taikytas Pearson koreliacijos koeficientas. Siekiant įvertinti, kaip skirtingi humoro stiliai ir paauglių sunkumai prognozuoja tėvų psichologinę gerovę, taikyta tiesinė regresija. Siekiant įvertinti, kaip skirtingi humoro stiliai moderuoja ryšį tarp paauglių sunkumų ir tėvų psichologinės gerovės, taikyta hierarchinė tiesinė regresija. PROCESS v3.4.1 plėtinys naudotas mediaciniai analizei, skirtai įvertinti mediacinį humoro poveikį paauglių sunkumų ir tėvų psichologinės gerovės ryšiui. Analizuojant rezultatus pasirinktas 0,05 reikšmingumo lygmuo.

3. REZULTATAI

3.1 Paauglių sunkumų, tėvų psichologinės gerovės ir humoro stilių palyginimas intelekto sutrikimą turinčių ir neturinčių paauglių tėvų grupėse

Duomenų analizės pradžioje patikrintas duomenų pasiskirstymo normalumas, iš visų kintamųjų tik intelekto sutrikimą turinčiųjų paauglių tėvų imtyje socialumo ir elgesio problemų kintamieji neatitiko normalumo kriterijaus pagal Šapiro ir Vilko testą (reikšmė $<0,05$). Tačiau šie kintamieji atitiko normalumo kriterijų pagal asimetriškumo koeficientą, histogramą ir vizualinę pasiskirstymo grafikų analizę, todėl tolesnėje duomenų analizėje laikyti kaip normaliai pasiskirstę.

Toliau analizuojant duomenis pagal išreikštus vaikų sunkumus ir tėvų psichologinę gerovę lygintos neturinčių intelekto sutrikimo (NIS) paauglių tėvų ir turinčių intelekto sutrikimą (TIS) paauglių tėvų grupės, naudotas Stjudento kriterijus nepriklausomoms imtims. Gauti rezultatai patvirtino 1 ir 2 hipotezes.

Gauta, jog pagal tėvų vertinimą NIS ir TIS paaugliai statistiškai reikšmingai skiriasi savo bendrai išreiškiamų sunkumų kiekiu ($t = -8,03$; $df = 93$; $p = 0,000$), TIS paaugliai jų išreiškia ženkliai daugiau ($M = 39,60$; $SD = 5,78$) nei NIS paaugliai ($M = 30,38$; $SD = 4,90$). Šie rezultatai patvirtina 1 hipotezę. Detalesni duomenys apie paauglių socialumo ir sunkumų skirtumus pateikiami 3 lentelėje. Matome, jog NIS ir TIS paaugliai statistiškai reikšmingai skyrėsi pagal visas „Galių ir sunkumų klausimyno“ subskales (3 lentelė), TIS paaugliai surinko mažiau balų socialumo ir daugiau balų visose sunkumų subskalėse: hiperaktyvumo, emocinių simptomų, elgesio problemų, problemų su bendraamžiais (3 lentelė). Didžiausi skirtumai tarp grupių pastebimi hiperaktyvume (NIS paauglių $M = 8,44$; $SD = 2,11$; TIS paauglių $M = 11,40$; $SD = 2,34$; $t = -6,11$; $df = 93$; $p = 0,000$) ir problemose su bendraamžiais (NIS paauglių $M = 6,98$; $SD = 1,40$; TIS paauglių $M = 10,70$; $SD = 2,10$; $t = -10,16$; $df = 93$; $p = 0,000$) (3 lentelė).

3 lentelė. *Intelektu sutrikimo neturinčių ir turinčių paauglių tėvų savo vaikų galių ir sunkumų vertinimo skirtumas*

Vaikų galių ir sunkumų klausimyno subskalės	Intelektu sutrikimo neturintys paaugliai		Intelektu sutrikimą turintys paaugliai		Skirtumas tarp grupių		
	M	SD	M	SD	t	df	p
Bendras sunkumų įvertis	30,38	4,90	39,60	5,78	-8,03	93	0,000*
Socialumas	12,44	1,95	11,26	2,18	2,63	93	0,010*
Hiperaktyvumas	8,44	2,11	11,40	2,34	-6,11	93	0,000*
Emociniai simptomai	8,00	2,09	9,53	2,63	-3,05	93	0,003*
Elgesio problemos	6,95	1,45	7,96	2,05	-2,75	93	0,007*
Problemos su bendraamžiais	6,98	1,40	10,70	2,10	-10,16	93	0,000*

Pastaba. *reikšmingumo lygmuo $p < 0,05$

Išanalizavus skirtumus tarp NIS ir TIS paauglių tėvų psichologinės gerovės paaikėjo, jog, NIS paauglių tėvų bendra psichologinė gerovė ($M = 232,2$; $SD = 27,79$) statistiškai reikšmingai ($t = 2,48$; $df = 93$; $p = 0,015$) didesnė nei IST paauglių tėvų ($M = 214,96$; $SD = 38,09$). Šie rezultatai patvirtina 2 hipotezę. Detalesni duomenys apie tėvų psichologinės gerovės subskalių skirtumus pateikiami 4 lentelėje. Galime pastebėti, jog NIS ir TIS paauglių tėvų psichologinė gerovė reikšmingai skyrėsi teigiamo emocingumo, pasitenkinimo santykiu su artimaisiais, pasitenkinimo tarpusavio santykiais ir pasitenkinimo gyvenimu Lietuvoje subskalėse, visose jose didesne gerove pasižymėjo NIS paauglių tėvai (4 lentelė). Tėvų psichologinė gerovė reikšmingai nesiskyrė optimizmo, pasitenkinimo pragyvenimo lygiu, pasitenkinimo fizine sveikata ir pasitenkinimo darbu subskalėse (4 lentelė). Ryškiausias skirtumas tarp grupių matomas pasitenkinimo tarpusavio santykiais subskalės rezultatuose (NIS paauglių tėvų $M = 23,72$; $SD = 4,1$; TIS paauglių tėvų $M = 20,7$; $SD = 5,77$; skirtumas reikšmingas: $t = 2,91$; $df = 93$; $p = 0,004$), mažiausias skirtumas – optimizmo subskalės rezultatuose (NIS paauglių tėvų $M = 35,00$; $SD = 5,62$; TIS paauglių tėvų $M = 34,73$; $SD = 7,2$; skirtumas nereikšmingas: $t = 0,19$; $df = 93$; $p = 0,845$).

4 lentelė. *Intelektu sutrikimo neturinčių ir turinčių paauglių tėvų psichologinės gerovės subskalių įverčių skirtumas*

Suaugusių psichologinės gerovės subskalės	Intelektu sutrikimo neturinčių tėvai		Intelektu sutrikimą turinčių tėvai		Skirtumas tarp grupių		
	M	SD	M	SD	t	df	p
Bendra psichologinė gerovė	232,2	27,79	214,96	38,09	2,48	93	0,015*
Optimizmas	35	5,62	34,73	7,2	0,19	93	0,845
Pasitenkinimas pragyvenimo lygiu	24,3	6,08	22,56	6,02	1,3	93	0,197
Neigiamas (teigiamas) emocijų	31,3	5,6	27,66	8,06	2,55	93	0,012*
Pasitenkinimas santykiu su artimaisiais	39,30	4,55	36,63	6,05	2,39	93	0,019*
Pasitenkinimas tarpusavio santykiais	23,72	4,1	20,7	5,77	2,91	93	0,004*
Pasitenkinimas fizine sveikata	42,56	8,12	39,5	9,05	1,65	93	0,102
Pasitenkinimas darbu	27,6	4,25	25,7	6,33	1,72	93	0,088
Pasitenkinimas gyvenimu Lietuvoje	8,38	1,9	7,46	2,41	2,00	93	0,048*

Pastaba. *reikšmingumo lygmuo $p < 0,05$

Nagrinėti skirtingų grupių tėvų naudojamų humoro stilių skirtumus nebuvo numatyta, nes tam nerasta teorinio pagrindo. Visgi NIS ir TIS paauglių tėvų grupės buvo palygintos, tačiau skirtumų tarp naudojamų humoro stilių nerasta (žr. 3 priede).

3.2 Paauglių sunkumų, tėvų psichologinės gerovės ir humoro stilių sąsajos intelekto sutrikimą turinčių ir neturinčių paauglių tėvų grupėse

Atlikta koreliacinė analizė tarp tėvų psichologinės gerovės ir paauglių sunkumų patvirtino 3 hipotezę. Gauta, jog bendra TIS paauglių tėvų psichologinė gerovė yra stipriai neigiamai susijusi su paauglių išreiškiamomis problemomis su bendraamžiais ($r = -0,548$, $p = 0,000$), taip pat vidutiniškai neigiamai susijusi su bendrais vaikų sunkumais, tačiau pastaroji sąsaja nebuvo statistiškai reikšminga ($r = 0,352$, $p = 0,057$) (5 lentelė). NIS paauglių tėvų psichologinė gerovė taip pat neigiamai susijusi su bendrai vaikų išreiškiamais sunkumais, ši sąsaja silpna, tačiau statistiškai reikšminga ($r = -0,268$, $p = 0,031$). Tad rezultatai atskleidžia, jog tiek TIS paauglių, tiek NIS paauglių tėvų grupėse didesni vaikų sunkumai susiję su žemesne tėvų psichologine gerove, kas patvirtina 3 hipotezę.

5 lentelėje taip pat galime pastebėti, jog TIS paauglių tėvų grupėje rasta daugiau vidutinių ir stiprių sąsajų tarp tėvų psichologinės gerovės bei vaikų sunkumų, tuo tarpu NIS paauglių tėvų grupėje daugiausia vyraujančios sąsajos – silpnos. Stipriausias tėvų psichologinės gerovės kintamųjų ryšys TIS paauglių tėvų grupėje pastebimas su vaikų problemomis su bendraamžiais. Kuo daugiau TIS vaikai turi problemų su bendraamžiais, tuo TIS vaikų tėvai pasižymi žemesniu optimizmu ($r = -0,506$, $p = 0,004$), pasitenkinimu darbu ($r = -0,504$, $p = 0,004$), teigiamu emocijumu ($r = -0,498$, $p = 0,005$), pasitenkinimu fizine sveikata ($r = -0,490$, $p = 0,006$) ir pasitenkinimu tarpusavio santykiais ($r = -0,445$, $p = 0,014$). Tuo tarpu NIS paauglių tėvų grupėje svarbesni bendri vaikų išreiškiami sunkumai, tarp kurių pastebimos vidutinės sąsajos su skirtingais tėvų psichologinės gerovės kintamaisiais. Kuo vaikų sunkumai didesni, tuo mažesnis NIS paauglių tėvų teigiamas emocijumas ($r = -0,320$, $p = 0,009$) ir pasitenkinimas santykiu su artimaisiais ($r = -0,335$, $p = 0,006$).

Taip pat, siekiant išsiaiškinti kontrolinio kintamojo naudojimo prasmę tolimesnėje analizėje, ieškota ryšių tarp abiejų tėvų grupių psichologinės gerovės kintamųjų ir COVID-19 karantino poveikio įvertinimo. Daugiausia reikšmingų sąsajų tarp šių kintamųjų nustatyta NIS paauglių tėvų grupėje (5 lentelė). Didesnis COVID-19 poveikio įvertinimas reikšmingai, tačiau silpnai NIS paauglių tėvų grupėje siejosi su bendrai prastesne tėvų psichologine gerove ($r = -0,267$, $p = 0,031$), žemesniu pasitenkinimu pragyvenimo lygiu ($r = -0,260$, $p = 0,037$), žemesniu teigiamu emocijumu ($r = -0,263$, $p = 0,034$), pasitenkinimu tarpusavio santykiais ($r = -0,263$, $p = 0,034$) ir fizine sveikata ($r = -0,258$, $p = 0,038$). Tuo tarpu TIS paauglių tėvų grupėje didesnis COVID-19 karantino poveikio įvertinimas vidutiniškai susijęs tik su pasitenkinimu tarpusavio santykiais, tačiau ši sąveika nėra reikšminga ($r = -0,333$, $p = 0,072$).

5 lentelė. Intelektu sutrikimų turinčių ir neturinčių paauglių tėvų psichologinės gerovės kintamųjų Pearsono koreliacijos su paauglių sunkumais, socialumu ir COVID-19 karantino poveikiu koeficientai

	Grupė	Bendri vaikų sunkumai	Socialumas	Hiperaktyvumas	Emociniai simptomai	Elgesio problemos	Problemos su bendraamžiais	COVID-19
Bendra psichologinė gerovė	TIS	-0,352	0,294	0,131	-0,273	-0,229	-0,548*	-0,219
	NIS	-0,268*	0,194	-0,152	-0,170	-0,226	-0,220	-0,267*
Optimizmas	TIS	-0,358	0,215	0,062	-0,181	-0,328	-0,506*	-0,185
	NIS	-0,166	0,075	-0,200	-0,035	-0,107	-0,116	-0,143
Pasitenkinimas pragyvenimo lygiu	TIS	-0,176	0,109	0,030	-0,317	-0,018	-0,103,	-0,029
	NIS	-0,129	0,150	0,013	-0,238	-0,131	0,021	-0,260*
Teigiamas emociingumas	TIS	-0,361	0,378*	-0,009	-0,227	-0,204	-0,498*	-0,208
	NIS	-0,320*	0,117	-0,235	-0,173	-0,258*	-0,239	-0,263*
Pasitenk. santykiu su artimaisiais	TIS	0,049	-0,031	-0,397*	0,134	-0,164	-0,315	-0,282
	NIS	-0,335*	0,297*	-0,287*	-0,118	-0,296*	-0,255*	0,031
Pasitenkinimas tarpusavio santykiais	TIS	-0,346	0,382*	0,007	-0,243	-0,215	-0,445*	-0,333
	NIS	-0,162	-0,053	-0,086	-0,207	-0,173	0,051	-0,263*
Pasitenkinimas fizine sveikata	TIS	-0,394*	0,266	0,054	-0,353	-0,217	-0,490*	-0,055
	NIS	-0,080	0,128	0,040	0,000	-0,061	-0,275*	-0,258*
Pasitenkinimas darbu	TIS	-0,150	0,243	0,243	-0,213	0,089	-0,504*	-0,219
	NIS	-0,213	0,167	-0,091	-0,191	-0,172	-0,142	-0,104
Pasitenkinimas gyvenimu Lietuvoje	TIS	-0,260	0,002	-0,010	-0,095	-0,392*	-0,202	-0,219
	NIS	-0,103	0,277*	-0,071	0,043	-0,078	-0,237	-0,047

Pastaba. *reikšmingumo lygmuo $p < 0,05$, paryškinti tolimesnėje prognostinėje analizėje naudojami duomenys

Toliau, pasitelkiant Pearsono koreliacijos analizę, nagrinėtas ryšys tarp tėvų psichologinės gerovės ir skirtingų humoro stilių, rezultatai patvirtino 4 hipotezę. Gauti koreliacijos koeficientai pateikti 6 lentelėje.

Rezultatai atskleidžia, jog didesnė TIS paauglių tėvų bendra psichologinė gerovė vidutiniškai susijusi su dažniau naudojamu save priimančiu ($r = 0,449, p = 0,013$) ir save stiprinančiu humoro stiliais ($r = 0,382, p = 0,037$). NIS paauglių tėvų grupėje pastebėta silpna sąsaja tarp žemesnės bendros psichologinės gerovės ir dažniau naudojamo save menkinančio humoro stiliaus ($r = -0,286, p = 0,021$).

Žvelgiant į psichologinės gerovės kintamuosius galime pastebėti, jog taip pat esama vidutiniškai išreikštų sąsajų tarp kai kurių TIS paauglių tėvų psichologinės gerovės kintamųjų (optimizmo, pasitenkinimo pragyvenimo lygiu, teigiamo emocingumo, pasitenkinimo santykiu su artimaisiais) ir save menkinančio humoro stiliaus, tačiau šie ryšiai statistiškai nereikšmingi (6 lentelė).

NIS paauglių tėvų grupėje pastebimas vidutinis ryšys tarp didesnio pasitenkinimo tarpusavio santykiais ir dažniau naudojamo save priimančio humoro stiliaus ($r = 0,305, p = 0,014$) bei silpnas ryšys tarp mažesnio optimizmo ($r = -0,273, p = 0,028$) bei mažesnio teigiamo emocingumo ($r = -0,260, p = 0,036$) ir dažniau naudojamo agresyvaus humoro.

Tad galima teigti, jog pozityvūs humoro stiliai (save priimantis humoras TIS ir NIS paauglių tėvų grupėse bei save stiprinantis humoras TIS paauglių tėvų grupėje) susiję su didesne psichologine gerove, o negatyvūs humoro stiliai (save menkinantis humoras TIS ir NIS paauglių tėvų grupėse, agresyvus humoras NIS paauglių tėvų grupėje) – su žemesne psichologine gerove. Šie rezultatai patvirtina 4 hipotezę.

6 lentelė. *Intelektu sutrikimų turinčių ir neturinčių paauglių tėvų psichologinės gerovės kintamųjų sąsajos su jų naudojamais humoro stiliais*

	Grupė	Save primantis humoras	Save stiprinantis humoras	Agresyvus humoras	Save menkinantis humoras
Bendra psichologinė gerovė	TIS	0,449*	0,382*	0,018	-0,300
	NIS	0,102	0,101	-0,235	-0,286*
Optimizmas	TIS	0,409*	0,380*	0,018	-0,318
	NIS	0,110	0,197	-0,273*	-0,088
Pasitenkinimas pragyvenimo lygiu	TIS	0,268	0,150	-0,032	-0,361
	NIS	-0,012	0,046	-0,176	-0,177
Teigiamas emocijųumas	TIS	0,361	0,487*	-0,029	-0,325
	NIS	0,124	0,038	-0,260*	-0,345*
Pasitenk. santykiu su artimaisiais	TIS	0,224	0,120	-0,121	-0,313
	NIS	0,158	0,048	0,045	-0,188
Pasitenkinimas tarpusavio santykiais	TIS	0,507*	0,384*	0,090	-0,002
	NIS	0,305*	0,089	-0,056	-0,171
Pasitenkinimas fizine sveikata	TIS	0,393*	0,275	-0,045	-0,173
	NIS	-0,029	0,074	-0,227	-0,178
Pasitenkinimas darbu	TIS	0,156	0,256	0,248	-0,037
	NIS	-0,055	-0,027	-0,126	-0,269*
Pasitenkinimas gyvenimu Lietuvoje	TIS	0,331	-0,026	0,016	-0,259
	NIS	0,043	0,078	-0,039	-0,151

Pastaba. *reikšmingumo lygmuo $p < 0,05$, paryškinti tolimesnėje prognostinėje analizėje naudojami duomenys

Toliau analizuoti ryšiai tarp paauglių sunkumų ir skirtingų tėvų humoro stilių, iš dalies patvirtinta 5 hipotezė. Gauti rezultatai pateikiami 7 lentelėje.

7 lentelė. *Intelektu sutrikimą turinčių ir neturinčių paauglių sunkumų ir socialumo kintamųjų sąsajos su tėvų naudojamais humoro stiliais*

	Grupė	Save priimančias humoras	Save stiprinantis humoras	Agresyvus humoras	Save menkinantis humoras
Bendri vaikų sunkumai	TIS	-0,154	-0,104	0,047	0,239
	NIS	-0,065	0,133	0,186	0,335*
Socialumas	TIS	0,361*	0,246	0,300	0,064
	NIS	0,019	0,117	0,083	-0,119
Hiperaktyvumas	TIS	0,051	0,059	0,033	0,177
	NIS	0,075	0,132	0,064	-0,306*
Emociniai simptomai	TIS	-0,032	-0,147	0,020	0,021
	NIS	-0,042	0,178	0,185	0,173
Elgesio problemos	TIS	-0,514*	0,050	-0,055	0,312
	NIS	-0,121	-0,046	0,124	0,244
Problemos su bendraamžiais	TIS	0,063	-0,119	0,014	0,130
	NIS	-0,151	0,049	0,150	0,198

Pastaba. *reikšmingumo lygmuo $p < 0,05$, paryškinti tolimesnėje prognostinėje analizėje naudojami duomenys

Rezultatai atskleidė, jog didesni bendri NIS paauglių sunkumai vidutiniškai susiję su su dažniau jų tėvų naudojamu save menkinančiu humoru ($r = 0,335$, $p = 0,006$). TIS paauglių tėvų grupėje nerasta reikšmingų sąsajų tarp bendrų paauglių sunkumų ir humoro stilių, tačiau esama sąsajų tarp tam tikrų atskirų paauglių sunkumų kintamųjų ir tėvų naudojamu save priimančio humoro stiliaus. Didesni TIS paauglių tėvų save priimančio humoro rodikliai susiję su aukštesniais paauglių socialumo ($r = 0,361$, p

= 0,048) ir žemesniais elgesio problemų ($r = -0,514$, $p = 0,004$) įverčiais. Kadangi TIS paauglių tėvų grupėje nerasta reikšmingų teigiamų sąsajų tarp negatyvių humoro stilių ir paauglių sunkumų, o NIS paauglių tėvų grupėje nerasta reikšmingų neigiamų sąsajų tarp pozityvių humoro stilių ir paauglių sunkumų, 5 hipotezę galima patvirtinti tik iš dalies.

3.3 Intelkto sutrikimą turinčių ir neturinčių paauglių tėvų psichologinės gerovės prognostiniai veiksniai

Šiame analizės etape pirmiausia tikrinti TIS paauglių tėvų psichologinės gerovės prognostiniai veiksniai. Kadangi dėl palyginti nedidelės TIS paauglių tėvų imties kai kurios Pearson koreliacijose tarp kintamųjų rastos vidutinės sąsajos ($r > 0,3$) buvo statistiškai nereikšmingos ($p > 0,05$), nuspręsta tolimesnėje prognostinėje analizėje naudoti visus TIS paauglių tėvų grupės kintamuosius, kurie pasižymėjo didesniu už 0,3 koreliacijos efekto dydžiu, nepriklausomai nuo jo reikšmingumo (žiūrėti 5, 6 ir 7 lenteles).

Siekiant išsiaiškinti TIS paauglių tėvų psichologinės gerovės prognostinius veiksnius, atlikta tiesinė regresinė analizė, gauti rezultatai matomi 4 priede. Kadangi beveik visuose regresijos modeliuose būta statistiškai nereikšmingų kintamųjų, nuspręsta juos pašalinti taip patobulinant prognostinius rezultatus. Patobulintos tiesinės regresijos rezultatai TIS paauglių tėvų grupėje pateikti 8 lentelėje. Gauta, jog paauglių problemos su bendraamžiais ($\beta = 0,578$; $p = 0,000$) ir tėvų save priimantis humoras ($\beta = 0,485$; $p = 0,001$) padeda prognozuoti 53 proc. ($R^2 = 0,535$, $p = 0,000$) bendros TIS paauglių tėvų psichologinės gerovės dispersijos. Paauglių problemos su bendraamžiais ir tėvų save priimantis humoras taip pat paaiškina 48 proc. tėvų pasitenkinimo tarpusavio santykiais ($R^2 = 0,485$, $p = 0,000$) ir 42 proc. tėvų pasitenkinimo fizine sveikata ($R^2 = 0,421$, $p = 0,001$). 8 lentelėje galime matyti, jog save stiprinantis ir save menkinantis humoras taip pat prognozuoja kai kuriuos TIS paauglių tėvų psichologinės gerovės kintamuosius, tuo tarpu agresyvus humoras statistiškai reikšmingai neprognozavo nei bendros TIS paauglių tėvų psichologinės gerovės, nei jos kintamųjų. Save stiprinantis tėvų humoras ($\beta = 0,509$; $p = 0,001$), paauglių problemos su bendraamžiais ($\beta = -0,390$; $p = 0,007$) ir save menkinantis tėvų humoras ($\beta = -0,369$; $p = 0,010$) padeda prognozuoti 56 proc. ($R^2 = 0,562$, $p = 0,000$) TIS paauglių tėvų teigiamo emocingumo. Paauglių hiperaktyvumas ($\beta = -0,584$; $p = 0,001$), paauglių problemos su bendraamžiais ($\beta = -0,434$; $p = 0,007$) ir save menkinantis tėvų humoras ($\beta = -0,360$; $p = 0,019$) paaiškina 48 proc. ($R^2 = 0,481$, $p = 0,001$) TIS paauglių tėvų pasitenkinimo santykiu su artimaisiais. Nei vienas iš tėvų humoro stilių neprognozuoja tėvų optimizmo, pasitenkinimo darbu ir gyvenimu

Lietuvoje, tačiau šiuos psichologinės gerovės kintamuosius padeda paaiškinti paauglių problemos su bendraamžiais (25 proc. tėvų optimizmo ($R^2 = 0,256$ $p = 0,004$) ir pasitenkinimo darbu ($R^2 = 0,254$, $p = 0,004$)) bei paauglių socialumas (15 proc. tėvų pasitenkinimo gyvenimu Lietuvoje ($R^2 = 0,153$, $p = 0,032$)). Tėvų pasitenkinimas pragyvenimo lygiu buvo vienintelis psichologinės gerovės kintamasis, kurio statistškai reikšmingai neprognozavo nei paauglių išreiškiami sunkumai ar socialumas, nei tėvų humoro stiliai.

8 lentelė. *Patobulintos tiesinės regresijos rezultatai prognozuojant psichologinę gerovę ir jos kintamuosius IST paauglių tėvų grupėje*

Priklausomi kintamieji	Nepriklausomi kintamieji						F	p	R ²
	Hiperaktyvumas	Elgesio problemos	Problemos su bendraamžiais	Save priimančias humoras	Save stiprinantis humoras	Save menkinantis humoras			
Bendra psichologinė gerovė	-	-	-0,578*	0,485*	-	-	15,522	0,000	0,535
Optimizmas	-	-	-0,506*	-	-	-	9,635	0,004	0,256
Pragyvenimo lygis	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Teigiamas emociingumas	-	-	-0,390*	-	0,509*	-0,369*	11,108	0,000	0,562
Santykis su artimaisiais	-0,584*	-	-0,434*	-	-	-0,360*	8,030	0,001	0,481
Tarpusavio santykiai	-	-	-0,478*	0,537*	-	-	12,712	0,000	0,485
Fizinė sveikata	-	-	-0,517*	0,426*	-	-	9,796	0,001	0,421
Darbas	-	-	-0,504*	-	-	-	9,544	0,004	0,254
Gyvenimas Lietuvoje	-	-0,392*	-	-	-	-	5,072	0,032	0,153

Pastaba. *reikšmingumo lygmuo $p < 0,05$

Siekiant sukontroliuoti karantino šalyje dėl COVID – 19 viruso poveikį gautiems rezultatams, nuspręsta patikrinti, ar TIS paauglių tėvų psichologinę gerovę ir jos prognostiniams veiksniams galėjo turėti įtakos tėvų COVID – 19 karantino vertinimas. Šiuo tikslu dar kartą atlikta patobulinta tiesinė regresija, šį kartą į visus regresinius modelius įtraukiant COVID-19 vertinimo kintamąjį. Gauti rezultatai atskleidė, jog TIS paauglių tėvų grupėje COVID-19 vertinimas neturėjo reikšmingos vertės prognozuojant visus tėvų psichologinės gerovės kintamuosius. Visi TIS paauglių tėvų psichologinę gerovę prognozuojantys regresiniai modeliai išliko reikšmingai nepakitę, rezultatai matomi 5 priede.

9 lentelė. *Patobulintos tiesinės regresijos rezultatai prognozuojant psichologinę gerovę ir jos kintamuosius NIS paauglių tėvų grupėje*

		Nepriklausomi kintamieji							
		Socialumas	Problemos su bendraamžiais	Šaunus humoras	Agresyvus humoras	Šaunus humoras			
Priklausomi kintamieji	Beta(β)					F	p	R ²	
Bendra psichologinė gerovė	-	-	-	-	-0,286*	5,593	0,021	0,082	
Optimizmas	-	-	-	-0,273*	-	5,077	0,028	0,075	
Teigiamas emocingumas	-	-	-	-	-0,345*	8,492	0,005	0,119	
Pragyvenimo lygis	-	-	-	-	-	-	-	-	
Santykis su artimaisiais	0,297*	-	-	-	-	6,105	0,016	0,088	
Tarpusavio santykiai	-	-	0,305*	-	-	6,440	0,014	0,093	
Fizinė sveikata	-	-0,275*	-	-	-	5,153	0,027	0,076	
Darbas	-	-	-	-	-0,269*	4,896	0,031	0,072	
Gyvenimas Lietuvoje	0,277*	-	-	-	-	5,239	0,025	0,077	

Pastaba. *reikšmingumo lygmuo $p < 0,05$

Toliau siekiant išsiaiškinti NIS paauglių tėvų psichologinės gerovės prognostinius veiksniai, taip pat atlikta tiesinė regresinė analizė. Analizėje naudoti reikšmingai su NIS paauglių tėvų psichologine

gerove koreliavę kintamieji (žiūrėti 5, 6 lenteles). Gauti pirminės tiesinės regresijos rezultatai matomi 6 priede. Kadangi kai kuriuose regresijos modeliuose būta statistiškai nereikšmingų kintamųjų, nuspręsta juos pašalinti taip patobulinant prognostinius rezultatus. Gauti patobulintos tiesinės regresijos rezultatai matomi 9 lentelėje. Galima pastebėti, jog NIS paauglių tėvų naudojamas save menkinantis humoro stilius ($\beta = -0,286$) prognozuoja 8 proc. ($R^2 = 0,082$, $p = 0,021$) bendros tėvų psichologinės gerovės dispersijos. Vaikų sunkumų kintamieji NIS paauglių tėvų psichologinės gerovės neprognozuoja. Visi gauti statistiškai reikšmingi tėvų psichologinė gerovės kintamųjų regresiniai modeliai sudaryti tik iš vieno prognostinio kintamojo ir paaiškina labai nedidelę dalį psichologinės gerovės kintamųjų ($R^2 < 0,12$).

10 lentelė. Patobulintos tiesinės regresijos, prognozuojančios psichologinę gerovę ir jos kintamuosius NIS paauglių tėvų grupėje, rezultatai įtraukus COVID-19 poveikio vertinimo kintamąjį

Priklausomi kintamieji	Nepriklausomi kintamieji							F	p	R ²
	Socialumas	Problemos su bendraamžiais	Save priim. humoras	Agresyvus humoras	Save menk. humoras	COVID-19 poveikio	Beta(β)			
Bendra psichologinė gerovė	-	-	-	-	-0,291*	-0,273*	5,728	0,005	0,156	
Optimizmas	-	-	-	-0,260*	-	-0,114	2,968	0,059	0,087	
Teigiamas emociingumas	-	-	-	-	-0,350*	-0,270*	7,345	0,001	0,192	
Pragyvenimo lygis	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Santykis su artimaisiais	0,297*	-	-	-	-	0,002	3,004	0,057	0,088	
Tarpusavio santykiai	-	-	0,291*	-	-	-0,247*	5,629	0,006	0,154	
Fizinė sveikata	-	-0,262*	-	-	-	-0,244*	4,830	0,011	0,135	
Darbas	-	-	-	-	-0,271*	-0,109	2,844	0,066	0,084	
Gyvenimas Lietuvoje	0,284*	-	-	-	-	-0,074	2,779	0,070	0,082	

Pastaba. *reikšmingumo lygmuo $p < 0,05$

Siekiant sukontroliuoti karantino šalyje dėl COVID-19 viruso poveikį gautiems rezultatams, taip pat nuspręsta patikrinti, ar NIS paauglių tėvų psichologinę gerovę ir jos prognostiniams veiksniams galėjo turėti įtakos tėvų subjektyvus COVID-19 karantino poveikio vertinimas. Šiuo tikslu dar kartą atlikta patobulinta tiesinė regresija, šį kartą į visus regresinius modelius įtraukiant COVID-19 vertinimo kintamąjį. Rezultatai matomi 10 lentelėje. Gauta, jog didesnis neigiamas COVID-19 karantino poveikio įvairioms gyvenimo sritims vertinimas statistiškai reikšmingai prognozuoja žemesnę bendrą NIS paauglių tėvų psichologinę gerovę ($\beta = -0,273$; $p = 0,023$), žemesnę teigiamą tėvų emocingumą ($\beta = -0,270$; $p = 0,021$), pasitenkinimą tarpusavio santykiais ($\beta = -0,247$; $p = 0,039$), ir fizinę sveikatą ($\beta = -0,244$; $p = 0,044$). Žvelgiant į 10 lentelėje matomus kintamųjų β koeficientus galima pastebėti, jog subjektyviai vertinamas karantino poveikis NIS paauglių tėvų grupėje prognozuojant bendrą psichologinę gerovę, teigiamą emocingumą, pasitenkinimą tarpusavio santykiais ir fizinę sveikatą buvo panašios svarbos kaip ir reikšmingi prognostiniuose modeliuose esantys humoro stilių ar vaikų sunkumų kintamieji.

Tad apibendrinant, gauti prognostiniai rezultatai patvirtina 6 hipotezę, nes vaikų sunkumai ir tėvų humoro stiliai veikia kaip reikšmingi tėvų psichologinę gerovę prognozuojantys veiksniai abiejose tėvų grupėse, tačiau NIS paauglių tėvų grupėje šių kintamųjų tėvų psichologinės gerovės prognozuojamoji galia labai nedidelė. Subjektyviai tėvų vertintas COVID-19 karantino poveikis nebuvo reikšmingas TIS paauglių tėvų grupės prognostiniams rezultatams, tačiau buvo svarbus tam tikrų NIS paauglių tėvų psichologinės gerovės kintamųjų prognozavimui.

3.4 Humoro vaidmuo ryšiui tarp vaikų sunkumų ir tėvų psichologinės gerovės

Tyrimo metu taip pat siekta išsiaiškinti, ar humoro stilius keičia paauglių sunkumų bei psichologinės gerovės ryšį. Šiam tikslui įgyvendinti pasirinkta atlikti moderacijos bei mediacijos analizes.

Kadangi moderacinis efektas galimas tik su tais nepriklausomais kintamaisiais, kurie reikšmingai prognozuoja priklausomą kintamąjį, šiuo atveju, tėvų psichologinę gerovę, humoro stilių moderacinio poveikio analizėje naudoti tik tie paauglių sunkumų ir tėvų humoro stilių kintamieji, kurie statistiškai reikšmingai prognozavo tėvų psichologinę gerovę ir jos kintamuosius. NIS paauglių tėvų grupėje nebuvo statistiškai reikšmingų regresinių modelių, kuriuose tėvų psichologinę gerovę prognozuotų ir paauglių sunkumai, ir tėvų humoro stiliai (9 lentelė), todėl šioje grupėje moderacinio poveikio analizė negalima. Tuo tarpu TIS paauglių grupėje tokių regresinių modelių buvo (8 lentelė), todėl su juose

esančiais prognostiniais kintamaisiais hierarchinės tiesinės regresijos būdu tikrintas moderacinis humoro stilių efektas ryšii tarp paauglių sunkumų ir tėvų psichologinės gerovės. Gauti rezultatai pateikti 7 priede. Rezultatai atskleidžia, jog TIS paauglių tėvų grupėje, kaip ir NIS paauglių tėvų grupėje, humoro stiliai neturi moderuojančio efekto ryšii tarp paauglių sunkumų ir tėvų psichologinės gerovės: visuose hierarchinės regresijos modeliuose, paauglių sunkumų ir naudojamo humoro stiliaus sąveikos kintamojo prognostinė galia buvo nereikšminga ($p > 0,05$). Į moderacijos modelius įtraukus subjektyvaus COVID-19 karantino vertinimo kintamąjį rezultatai reikšmingai nepakito (7 priedas).

Toliau tikrinant, ar humoro stilius keičia paauglių sunkumų bei psichologinės gerovės ryšį, atlikta mediacinio humoro poveikio analizė.

11 lentelė. *Mediacijos analizės rezultatai tikrinant humoro stilių poveikį ryšii tarp paauglių sunkumų ir tėvų psichologinės gerovės TIS paauglių tėvų grupėje nekontroliuojant COVID-19 poveikio vertinimo*

Nepriklausomas kintamasis - X	Mediatorius - M	Priklausomas kintamasis - Y	Tiesioginis efektas X-Y (prieš mediaciją)		Tiesioginis efektas X-Y (po mediacijos)		Netiesioginis efektas X-M-Y	Netiesioginio efekto Bootstrap patikimumo intervalas	
			Efekto dydis, R ²	p	Efekto dydis	p		LLCI	ULCI
Socialumas	Save priimančias humoras	Tarpusavio santykiai	1,011, R²=0,14	0,037	0,605	0,196	0,406	0,017	0,942

Pastaba. Paryškinti statistiškai reikšmingi rezultatai, reikšmingumo lygmuo $p < 0,05$, LLCI – žemutinio pasikliautinio intervalo riba, ULCI – aukšutinio pasikliautinio intervalo riba

TIS paauglių tėvų grupėje sukuriant galimus mediacijos modelius naudoti visi paauglių sunkumų, humoro stilių ir tėvų psichologinės gerovės kintamieji, kurių tarpusavio koreliacijos buvo didesnės už 0,3. Atrinkus tokius kintamuosius TIS paauglių tėvų grupėje gauti 4 galimi mediacijos modeliai. Patikrinus jų reikšmingumą gauta, jog kai subjektyvus COVID-19 karantino poveikio vertinimas

nekontroliuojamas, save priimantis TIS paauglių tėvų humoras veikia kaip tarpininkas tarp vaikų socialumo ir tėvų pasitenkinimo tarpusavio santykiais (pasikliautinis mediacijos poveikio intervalas tame pačiame poliuje skaičiuojant nuo 0: nuo 0,017 (LLCI) iki 0,942 (ULCI), žr. 11 lentelę) ir paaiškina šiek tiek mažiau nei pusę teigiamo vaikų socialumo poveikio tėvų pasitenkinimui tarpasmeniniais santykiais (netiesioginis efektas = 0,406, visas efektas = 1,011, žr. 11 lentelę). Šis mediacijos modelis paaiškina 14 proc. TIS paauglių tėvų teigiamo emocingumo dispersijos ($R^2 = 0,14$). Kiti tikrinti mediacijos modeliai nebuvo statistiškai reikšmingi, jų tikrinimo rezultatai pateikiami 8 priede.

Visgi pakartojus tų pačių mediacinių modelių analizę šį kartą kontroliuojant subjektyvų COVID-19 karantino poveikio vertinimą, gauta, jog save priimantis TIS paauglių tėvų humoras nebėra statistiškai reikšmingas ryšio tarp vaikų socialumo ir tėvų pasitenkinimo tarpusavio santykiais mediatorius (žemutinio (LLCI) ir viršutinio (ULCI) pasikliautinių intervalų ribos nustatytos skirtinguose poliuose skaičiuojant nuo 0, kas rodo mediacinio efekto nereikšmingumą, žr. 12 lentelę).

12 lentelė. *Mediacijos analizės rezultatai tikrinant humoro stilių poveikį ryšiui tarp paauglių sunkumų ir tėvų psichologinės gerovės TIS paauglių tėvų grupėje kontroliuojant COVID-19 poveikio vertinimą*

Nepriklausomas kintamasis - X	Mediatorius - M	Priklausomas kintamasis - Y	Kontroliuojamas kintamasis	Tiesioginis efektas X-Y (prieš mediaciją)		Tiesioginis efektas X-Y (po mediacijos)		Netiesioginis efektas X-M-Y	Netiesioginio efekto Bootstrap patikimumo intervalas	
				Efekto dydis, R^2	p	Efekto dydis	p		LLCI	ULCI
Socialumas	Save priim. humoras	Tarpusavio santykiai	COVID-19 vertinimas	0,974, $R^2=0,24$	0,037	0,633	0,168	0,340	-0,007	0,811

Pastaba. Paryškinti statistiškai reikšmingi rezultatai, reikšmingumo lygmuo $p < 0,05$, LLCI – žemutinio pasikliautinio intervalo riba, ULCI – aukštutinio pasikliautinio intervalo riba

Visgi galima pastebėti, jog nors COVID-19 karantino poveikio vertinimas ir sumažino šio mediacijos modelio reikšmingumą, žvelgiant į žemutinio pasikliautinio intervalo ribą matyti, jog ji labai

arti statistinio reikšmingumo ribos (LLCI = -0,007). Kiti mediacijos modeliai, kontroliuojant COVID-19 poveikio vertinimą nebuvo reikšmingi (žr. 9 priedą). Tad galime teigti, jog TIS paauglių tėvų naudojami humoro stiliai kontroliuojant subjektyvų COVID-19 karantino poveikio vertinimą reikšmingai nemedijuoja ryšio tarp TIS paauglių sunkumų ir jų tėvų psichologinės gerovės.

NIS paauglių tėvų grupėje taip pat atlikta mediacinio humoro stilių poveikio analizė. Siekiant sukurti galimus mediacijos modelius naudoti visi paauglių sunkumų, humoro stilių ir tėvų psichologinės gerovės kintamieji, kurių tarpusavio koreliacijos buvo statistiškai reikšmingos. Atrinkus tokius kintamuosius NIS paauglių tėvų grupėje gauti 2 galimi mediacijos modeliai, jų reikšmingumo tikrinimo rezultatai pateikti 13 lentelėje.

13 lentelė. *Mediacijos analizės rezultatai tikrinant humoro stilių poveikį ryšiui tarp paauglių sunkumų ir tėvų psichologinės gerovės NIS paauglių tėvų grupėje nekontroliuojant COVID-19 poveikio vertinimo*

Nepriklausomas kintamasis - X	Mediatorius - M	Priklausomas kintamasis - Y	Tiesioginis efektas X-Y (prieš mediaciją)		Tiesioginis efektas X-Y (po mediacijos)		Netiesioginis efektas X-M-Y	Netiesioginio efekto Bootstrap patikimumo intervalas	
			Efekto dydis, R ²	p	Efekto dydis	p		LLCI	ULCI
Bendri sunkumai	Save menkinantis humoras	Bendra psichologinė gerovė	-1,521, R²=0,07	0,030	-1,102	0,130	-0,418	-1,074	0,054
Bendri sunkumai	Save menkinantis humoras	Teigiamas emociingumas	-0,366, R²=0,10	0,009	-0,263	0,065	-0,102	-0,229	-0,009

Pastaba. Paryškinti statistiškai reikšmingi rezultatai, reikšmingumo lygmuo $p < 0,05$, LLCI – žemutinio pasikliautinio intervalo riba, ULCI – aukštutinio pasikliautinio intervalo riba

Gauti rezultatai atskleidžia, jog save menkinantis tėvų humoras veikia kaip tarpininkas tarp bendrai paauglių išreiškiamų sunkumų ir tėvų teigiamo emociingumo (pasikliautinis mediacijos poveikio

intervalas tame pačiame poliuje skaičiuojant nuo 0: nuo -0,229 (LLCI) iki -0,009 (ULCI), žr. 13 lentelę) ir paaiškina maždaug trečdalį neigiamo vaikų sunkumų poveikio tėvų teigiamam emociingumui (netiesioginis efektas = -0,102, visas efektas = -0,366, žr. 13 lentelę). Šis mediacijos modelis paaiškina 10 proc. NIS paauglių tėvų teigiamo emociingumo dispersijos ($R^2 = 0,10$).

Pakartojus tų pačių mediacinių modelių analizę kontroliuojant COVID-19 poveikio vertinimą, NIS paauglių tėvų save menkinantis humoras išliko reikšmingas ryšio tarp bendrų vaikų sunkumų ir tėvų teigiamo emociingumo mediatorius (pasikliautinis mediacijos poveikio intervalas tame pačiame poliuje skaičiuojant nuo 0: nuo -0,222 (LLCI) iki -0,007 (ULCI), žr. 14 lentelę) ir taip pat paaiškina maždaug trečdalį neigiamo vaikų sunkumų poveikio tėvų teigiamam emociingumui (netiesioginis efektas = -0,107, visas efektas = -0,351, žr. 14 lentelę). Šis mediacijos modelis paaiškina 16 proc. NIS paauglių tėvų teigiamo emociingumo dispersijos ($R^2 = 0,16$).

14 lentelė. *Mediacijos analizės rezultatai tikrinant humoro stilių poveikį ryšiui tarp paauglių sunkumų ir tėvų psichologinės gerovės NIS paauglių tėvų grupėje kontroliuojant COVID-19 poveikio vertinimą*

Nepriklausomas kintamasis - X	Mediatorius - M	Priklausomas kintamasis - Y	Kontroliuojamas kintamasis	Tiesioginis efektas X-Y (prieš mediaciją)		Tiesioginis efektas X-Y (po mediacijos)		Netiesioginis efektas X-M-Y	Netiesioginio efekto Bootstrap patikimumo intervalas	
				Efekto dydis, R^2	p	Efekto dydis	p		LLCI	ULCI
Bendri sunkumai	Save menkinantis humoras	Bendra psichologinė gerovė	COVID-19 vertinimas	-1,447 $R^2=0,13$	0,010	-1,005	0,154	-0,441	-1,041	0,070
Bendri sunkumai	Save menkinantis humoras	Teigiamas emociingumas	COVID-19 vertinimas	-0,351, $R^2=0,16$	0,004	-0,244	0,077	-0,107	-0,222	-0,007

Pastaba. Paryškinti statistiškai reikšmingi rezultatai, reikšmingumo lygmuo $p < 0,05$, LLCI – žemutinio pasikliautinio intervalo riba, ULCI – aukštutinio pasikliautinio intervalo riba

Tad kuo NIS paauglių tėvai mažiau juokauja save menkindami, tuo jų vaikams išreiškiant mažiau sunkumų tėvų teigiamas emocingumas didesnis. Šis mediacinis modelis išlieka reikšmingas tiek į modelį įtraukus, tiek neįtraukus subjektyvaus COVID-19 karantino poveikio vertinimo kintamojo.

Apibendrintus gautus rezultatus galima teigti, jog 7 hipotezė yra patvirtinta tik iš dalies. Abiejose tėvų grupėse nerasta, jog tėvų skirtingo humoro naudojimas moderuotų ryšį tarp vaikų išreiškiamų sunkumų ir tėvų psichologinės gerovės. Tačiau nustatyta, jog TIS paauglių tėvų humoras medijuoja ryšį tarp vaikų socialumo ir tėvų pasitenkinimo tarpusavio santykiais, šis mediacijos modelis paaiškino 14 proc. TIS paauglių tėvų teigiamo emocingumo. Visgi sukontroliavus subjektyviai vertintą COVID-19 karantino poveikį, ši mediacija prarado savo reikšmingumą. Tuo tarpu NIS paauglių tėvų grupėje nustatytas mediacinis save menkinančio humoro naudojimo poveikis ryšiui tarp paauglių sunkumų ir tėvų teigiamo emocingumo išliko reikšmingas net ir į modelį įtraukus subjektyvaus COVID-19 karantino vertinimo kintamąjį. Šis mediacijos modelis prognozuoja 10 proc. NIS tėvų teigiamo emocingumo.

4. REZULTATŲ APTARIMAS

4.1 Rezultatų aptarimas

Skaičiuojant rezultatus pirmiausia aprašyta tyrimo imties demografinė informacija ir skirtumai tarp grupių. Iš 95 tyrime dalyvavusių respondentų – tik 5 vyrai, ką galima paaiškinti tuo, jog dažniausiai moterys šeimoje prisiima pagrindinę rolę vaikų auginime (Yeung et al., 2001). Intelektu sutrikimą turinčių paauglių tėvų grupėje visos respondentės – moterys, kas patvirtina, jog būtent motinos visose kultūrose prisiima atsakomybę už vaiko, turinčio intelekto sutrikimą, rūpinimąsi (Aydin, 2015).

1 tyrimo hipotezė patvirtinta, nes TIS paaugliai išreiškė statistiškai reikšmingai daugiau sunkumų ir pasižymėjo mažesniu socialumu nei NIS paaugliai. Šiuos rezultatus paremia anksčiau atlikti tyrimai, kuriuose rasta, jog intelekto sutrikimą turintiems vaikams 3 – 7 kartus labiau būdingos tiek emocijų, tiek elgesio problemos nei įprastos raidos vaikams (Emerson & Einfeld, 2010; Emerson et al., 2001). Didesnes įvairių sunkumų apraiškas TIS paaugliuose lemia jiems būdingi kognityviniai, verbaliniai apribojimai bei adaptavimosi, integracijos aplinkoje problemos. Kognityviniai apribojimai turi įtakos tam, jog vaikui sunku nuspėti aplinkos pokyčius ir suvokti priežasčių – pasekmių ryšius, kas gali sukelti baimę, nerimą ir įtampos proveržius situacijose, kurios įprastos raidos vaikams nebūtų keliančios stresą (de Ruiter et al., 2007). Žemesni verbaliniai gebėjimai apriboja TIS vaikų galimybes komunikuoti, išreikšti asmeninius poreikius ir emocijas, vystyti savireguliacijos strategijas ir kurti socialinius santykius (Koskentausta et al., 2007). Tačiau nustatyta, jog tam tikri išreiškiami sunkumai, tokie, kaip: šiurkštumas kitiems, daiktų gadinimas, žema savivertė, bėgimas ar vogimas iš namų, labiau susiję su kitų atstūmimu, negebėjimu prisitaikyti aplinkoje, o ne tiesiogiai su intelekto negalia. Taip pat esama duomenų, jog TIS paauglių elgesiui gali turėti įtakos žemesnė jų motinų psichologinė gerovė (Hastings et al., 2006). Manoma, kad jausdamos didesnę stresą dėl pasikartojančių vaikų problemų, motinos linkusios šiurkščiau bendrauti su savo vaikais, labiau kritikuoti jų elgesį, kas skatina vaikų pasipriešinimą ir padidina problematiško elgesio apraiškas.

2 tyrimo hipotezė taip pat patvirtinta, nes tyrime nustatyta, jog TIS paauglių tėvų psichologinė gerovė yra žemesnė nei NIS paauglių tėvų. Šie rezultatai atkartoja kituose panašiuose tyrimuose gautus rezultatus (Boström, 2012; Emerson et al., 2006; Greenberg et al., 2003). Anksčiau atliktuose tyrimuose pastebima, jog didesnis neigiamas poveikis psichologinei gerovei pastebimas vaikų, turinčių intelekto sutrikimą, motinose (Singer, 2006). Įdomu tai, jog nors nustatyta, kad TIS vaikų motinos jaučia didesnę našta, susijusią su didesne TIS vaikams reikalinga priežiūra, jų motinystės stresas ir didesni

depresiškumo rodikliai nepriklauso nuo vaiko intelekto sutrikimo intensyvumo, didžiausią įtaką savijautos tarp TIS vaikų ir NIS vaikų motinų skirtumui daro vaikų išreiškiamos elgesio problemos (Blacher & McIntyre, 2006). Lietuvoje atilktame tyrime didžioji dalis sutrikusio intelekto vaikų tėvų (92 proc.) įvardijo, jog vaikų emocijų, elgesio, hiperaktyvumo sunkumai slegia jų šeimas ir atsiliepia kasdieniniam gyvenimui namuose bei laisvalaikio veiklai (Leonavičienė, 2009). Kokybiniai motinų, auginančių sutrikusio intelekto vaikus, tyrimai atskleidžia, jog motinoms vaikų auginime sunkiausia atlaikyti vaikų pykčio priepuolius (Budak et al., 2018; O'Connell et al., 2013b). Dėl vaikų elgesio problemų vengiama viešumoje rodytis su intelekto negalią turinčiais vaikais, baisu vaikų nesuvaldyti ir susilaukti neigiamos aplinkinių reakcijos.

Tyrimo rezultatai atskleidė, jog TIS ir NIS paauglių tėvų grupės nesiskyrė pagal naudojamus humoro stilius: visi tėvai dažniausiai juokauja save priimančiu humoro stiliumi, rečiausiai – agresyviu. Šie rezultatai paremia ankstesniuose tyrimuose bendroje populiacijoje gautus duomenis (Martin & Ford, 2018), taip pat TIS vaikų motinų naudojamų humoro stilių rezultatus (Aydn, 2015).

Šiame darbe taip pat nustatyta, jog tiek TIS, tiek NIS paauglių sunkumai susiję su žemesne jų tėvų psichologine gerove. Tokie rezultatai patvirtino 3 hipotezę ir atskleidė, jog paauglystėje išreiškiami sunkumai susiję su bendra tėvų psichologine gerove, nepriklausomai nuo vaiko turimo intelekto sutrikimo. Šie rezultatai parėmė ankstesnių tyrimų rezultatus, jog paauglių sunkumai, emocinės ir elgesio problemos turi įtakos tėvų psichologinei gerovei (Early et al., 2002; Silverberg & Steinberg, 1987). Rastos didesnės sąsajos tarp paauglių sunkumų ir tėvų psichologinės gerovės TIS paauglių imtyje gali būti pagrįstos tuo, jog šie paaugliai apskritai išreiškia daugiau įvairių sunkumų. Tačiau taip pat galimai tam įtakos turi tai, jog TIS paaugliai yra labiau priklausomi nuo savo tėvų, o didesnis vaiko bejėgiškumas ir neretai pasitaikantis visuomenės atstūmimas skatina motinas labiau prisirišti prie savo TIS vaikų.

Toliau tyrime tikrintos su humoro poveikiu susijusios hipotezės. Pirmiausia patvirtinta 4 hipotezė, kėlusi prielaidą, jog pozityvūs humoro stiliai siesis su aukštesne tėvų psichologine gerove, o negatyvūs humoro stiliai siesis su žemesne tėvų psichologine gerove. Iš tiesų gauta, jog intelekto sutrikimą turinčių paauglių tėvų, dažniau juokaujančių save priimančiu ir save stiprinančiu humoru, psichologinė gerovė aukštesnė, o intelekto sutrikimo neturinčių paauglių tėvų, dažniau juokaujančių save menkinančiu humoru, psichologinė gerovė žemesnė. Šie rezultatai patvirtina ankstesnių humoro stilių ir psichologinės gerovės tyrimų rezultatus apie save priimančio ir save stiprinančio humoro teigiamas sąsajas su psichologine gerove, agresyvaus ir save žeminančio humoro stilių sąsajas su žemesniu savo psichologinės gerovės vertinimu (N. Kuiper & McHale, 2009; Martin et al., 2003). Tyrėjai mano, jog

tokios skirtingos sąsajos atsiranda iš skirtingų humoro stiliams būdingų savybių ir funkcijų: priimančiu humoro stiliumi juokaujantys žmonės naudoja humorą socialinių santykių stiprinimui, juokaujantys save stiprinančiu humoro stiliumi, humorą naudoja vidinėje komunikacijoje siekiant pagerinti ar išlaikyti pozityvią savijautą ir sukurti vidinę distanciją nuo stresą keliančių šaltinių. (Martin & Ford, 2018). Tad nenuostabu, jog šios humoro stilių savybės siejasi su didesne psichologine gerove. Tuo tarpu juokaujantys agresyviu humoro stiliumi humorą naudoja siekdami socialiniuose santykiuose iškelti save kitų sąskaita juos kritikuodami ar iš jų šaipydami, juokaudami save menkinančiu humoro stiliumi dažniausiai išryškina savo silpnąsias puses ir iš jų šaiposi patys ar, siekdami įgyti aplinkinių palankumą, juokiasi, kai tai daro kiti (Martin & Ford, 2018). Tad save išaukštinami ir save menkindami per humorą žmonės atstumia kitus nuo savęs ir šitaip galimai prisideda prie prastesnės savo psichologinės gerovės.

Toliau tyrime nustatyta, jog NIS paauglių bendrai išreikšti sunkumai susiję su dažniau jų tėvų naudojamu save menkinančiu humoru, o TIS paauglių tėvų naudojamas save priimantis humoras susijęs su aukštesniais paauglių socialumo ir žemesniais elgesio problemų įverčiais. Šie rezultatai patvirtina 5 hipotezę. Rezultatus paremia tyrimai apie humoro svarbą šeimos, tėvų – vaikų santykiuose. Žinoma, jog humoras šeimose gali padėti didinti vienas kito susietumą arba atvirkščiai, išreikšti agresiją (DiDomenico, 2012). Anksčiau atliktuose tyrimuose nustatyta, jog pozityvus, save priimantis humoras yra susijęs didesniu tėvų ir vaikų savęs išreiškimu šeimose, didesniu pasitenkinimu santykiais šeimoje, o negatyvus humoras, atvirkščiai, susijęs su didesniu šeimos narių uždaru, konfliktų vengimu ir mažesniu pasitenkinimu santykiais šeimoje (DiDomenico, 2012; Rieger & Mcgrail, 2015). Kitame tyrime nustatyta, kad rigidiška, reta tėvų – paauglių komunikacija, paslaptys šeimoje yra susiję su mažesniu paauglių pasitikėjimu savimi ir atsiradusiomis emocijų bei elgesio problemomis (Pantaleao & Ohannessian, 2019). Tad galima kelti prielaidą, jog retesnis save menkinančio humoro naudojimas ir dažnesnis save priimančio humoro naudojimas neleidžia atsirasti atstumui tėvų – paauglių santykiuose, kas galimai prisideda prie mažesnių paauglių išreiškiamų sunkumų. Šią prielaidą paremia raidos sutrikimus turinčių paauglių tėvų patirtys, kai jie naudoja pozityvų humorą destruktivaus vaikų elgesio kontrolei, – pajuokavimas paauglių sunkumų akivaizdoje didina tarpusavio ryšį ir nuramina destruktivius paauglius (Rieger, 2004). Taip pat aiškinant šiuos gautus rezultatus verta nepamiršti, apie tėvų – vaikų tarpusavio sąveiką, ne tik tėvai gali savo humoru pakreipti vaikų elgesį tam tikra linkme, bet ir problematiškas vaikų elgesys galimai gali turėti įtakos tėvų naudojamam humorui. Galima kelti prielaidą, jog kai vaikai išreiškia daugiau bendrų sunkumų, tėvams sunku juokauti pozityviai ir jie dažniau pradeda juokauti save menkinančiu humoru, arba atvirkščiai, didesnis vaikų socialumas ir

mažesnės elgesio problemos gali iššaukti dažnesnį tėvų save priimančio humoro naudojimą. Tėvų – vaikų tarpusavio sąveikos svarbą iš dalies paremia TIS vaikų šeimose atliktas tyrimas, atskleidęs tiesioginio tarpusavio ryšio tarp motinystės keliamo streso ir TIS vaikų elgesio problemų: bėgant laikui motinų jaučiamas didesnis stresas didina TIS vaikų elgesio problemų pasireiškimą ir atvirkščiai, padidėjusios vaikų elgesio problemos veda prie išaugusio motinų streso ir, galimai, šiurkštesnio tarpusavio bendravimo (Hastings, Daley, Burns & Beck, 2006).

6 tyrimo hipotezė patvirtinta, nes gauta, jog TIS paauglių problemos su bendraamžiais ir tėvų save priimančias humoras padeda prognozuoti net pusę bendros jų tėvų psichologinės gerovės. Paauglių sunkumai NIS paauglių tėvų psichologinės gerovės neprognozuoja, tačiau NIS paauglių tėvų naudojamas save menkinantis humoro stilius prognozuoja 8 proc. bendros tėvų psichologinės gerovės. Rezultatai apie save priimančio ir save menkinančio humoro stilių naudojimo įtaką psichologinei gerovei patvirtina ankstesnių humoro stilių ir psichologinės gerovės tyrimų rezultatus (N. Kuiper & McHale, 2009; Martin et al., 2003). Paaiškėjęs skirtumas tarp TIS ir NIS paauglių tėvų psichologinės gerovės prognostinių veiksnių atskleidžia, jog TIS paauglių tėvų psichologinei gerovei labai svarbios jų vaikų išreiškiamos problemos su bendraamžiais, o štai NIS paauglių tėvų psichologinei gerovei jokios jų vaikų išreiškiamos problemos neturi reikšmingos įtakos. Tokią didelę paauglių sunkumų svarbą TIS paauglių tėvų grupėje galima paaiškinti jau anksčiau aptartu didesniu TIS paauglių ir jų tėvų tarpusavio susietumu. TIS paaugliai dėl savo kognityvinių, verbalinių apribojimų yra labiau priklausomi nuo savo tėvų nei NIS paaugliai. Neretai TIS paauglių motinos dėl jų vaikų bejėgiškumo net paauglystėje ar suaugystėje mato juos kaip kūdikius, kuriems nuolat reikia pagalbos, baiminasi, kad jiems nieko nenutiktų, giliai liūdi dėl kiekvienos vaiko nesėkmės ir džiugiai išgyveną kiekvieną nedidelę vaiko pergalę (Budak et al., 2018; O'Connell et al., 2013b). Toks stiprus, beveik simbiotinis motinos – vaiko ryšys neatskiriama susieja motinos ir TIS vaiko gyvenimus, todėl nenuostabu, jog tai, ar paaugliai sutaria, ar nesutaria su bendraamžiais, veikia motinų psichologinę gerovę. Būtent tokių sunkumų – problemų su bendraamžiais – svarbą galima paaiškinti tuo, jog paauglystėje, kai santykiai su bendraamžiais tampa ypač svarbūs, TIS paauglių atotrūkis nuo bendraamžių paastrėja (Ytterhus et al., 2008). Paauglystės laikotarpis neretai tokiems vaikams siejasi su vienatve ir suvokimu, jog esi kitoks (Ytterhus et al., 2008). Besiformuojantis iškreiptas neigiamas tapatumo jausmas neretai tampa ir kitų elgesio bei emocinių intelekto sutrikimą turinčių paauglių problemų priežastimi (Dykens, 2000), kas galimai didina tėvų dėl vaikų išgyvenamą stresą. Taip pat gauta didelę save priimančio humoro svarbą TIS paauglių tėvų imtyje galima pagrįsti per šio humoro stiliaus funkciją – stiprinti tarpusavio santykius. TIS paauglių tėvams ypač svarbu kurti palaikančią, artimą aplinką, kurioje galėtų jaustis

priimti ir sulaukti reikiamos pagalbos, nustatyta, jog socialinė parama šiai tėvų grupei yra vienas svarbiausių streso įveiką gerinančių veiksnių (Ekas et al., 2010; Razurel et al., 2013). Tad dažniau juokaudami save priimančiu humoru TIS tėvai galimai stiprina santykius su aplinkiniais ir gerina savo psichologinę gerovę.

Gauti 6 hipotezę patvirtinantys rezultatai TIS ir NIS paauglių tėvų grupėse reikšmingai nepakito ir sukontroliavus subjektyvų tėvų COVID-19 karantino poveikio vertinimą. Visgi galima pastebėti, jog subjektyviai vertintas COVID-19 karantino poveikis buvo svarbesnis NIS paauglių tėvų psichologinei gerovei. Galbūt tai, jog TIS paauglių tėvų psichologinei gerovei karantinas jų vertinimu neturėjo didelės įtakos, galima pagrįsti tuo, jog TIS paauglių tėvams vaikų problemos yra per daug svarbios, kad jų svarbą sumažintų ar padidintų karantino metu kylantys sunkumai. Tuo tarpu, kadangi NIS paauglių tėvų psichologinei gerovei labiau turi įtakos kiti, šiame tyrime nenustatyti, veiksniai, kuriuos galimai labiau galėjo paveikti šalyje įvestas karantinas.

7 hipotezė tyrime buvo patvirtinta tik iš dalies. Abiejose tėvų grupėse nerasta, jog tėvų skirtingo humoro naudojimas moderuotų ryšį tarp vaikų išreiškiamų sunkumų ir tėvų psichologinės gerovės. Tačiau TIS paauglių tėvų naudojamas save priimantis humoras medijavo ryšį tarp vaikų socialumo ir tėvų pasitenkinimo tarpasmeniniais santykiais (mediacijos modelis paaiškina 14 proc. tėvų pasitenkinimo tarpasmeniniais santykiais), o NIS paauglių tėvų save menkinančio humoro naudojimas medijavo ryšį tarp paauglių sunkumų ir jų tėvų teigiamo emocingumo (mediacijos modelis paaiškino 10 proc. tėvų teigiamo emocingumo). Visgi atsižvelgus į subjektyvų tėvų COVID-19 karantino poveikio vertinimą, reikšmingas liko tik NIS paauglių tėvų grupėje gautas mediacijos modelis, tačiau TIS paauglių tėvų grupėje gautas mediacijos modelis liko labai arti reikšmingumo ribos. Šie gauti rezultatai atskleidžia ir padeda paaiškinti save menkinančio bei save priimančio humoro stilių pobūdį. Save menkinantis humoro naudojimas persidengia su bendrai išreiškiamais vaikų sunkumais ir kartu neigiamai veikia tėvų teigiamą emocingumą. Tuo tarpu save priimantis humoras persidengia su vaikų išreiškiamu socialumu ir teigiamai veikia tėvų pasitenkinimą tarpasmeniniais santykiais. Visgi po subjektyvaus karantino poveikio vertinimo dingęs mediacijos reikšmingumas TIS paauglių tėvų imtyje atskleidžia, jog humoras ir paauglių socialumas ar išreiškiami sunkumai veikia TIS paauglių tėvų psichologinę gerovę tiesiogiai kaip atskiri, o ne tarpusavyje persidengiantys veiksniai.

Tad apibendrinant galima pastebėti, jog paauglių išreiškiami sunkumai yra susiję tiek su TIS, tiek su NIS tėvų psichologine gerove, tačiau žymiai didesnę poveikį daro TIS paauglius auginantiesiems tėvams. Net pusė TIS paauglių tėvų psichologinės gerovės priklauso nuo save priimančio humoro naudojimo ir nuo to, kaip jų TIS vaikai sutaria su bendraamžiais. Tad galima teigti, jog TIS paauglių

tėvų psichologinė gerovė yra neatsiejama nuo to, kaip jų TIS vaikams sekasi prisitaikyti aplinkoje. Visgi verta pastebėti, jog siekiant geriau suprasti humoro vaidmenį sutrikusio intelekto vaikų tėvų gerovei reikėtų atlikti tolimesnius tyrimus, kurie toliau nagrinėtų humoro poveikį tėvų psichologinei gerovei ir vaikų sunkumų bei psichologinės gerovės ryšiui. Iki tol sunku pasakyti ar gauti rezultatai iš tiesų atspindi bendras tendencijas, ar yra būdingi tik šio tyrimo imčiai.

4.2 Tyrimo ribotumai ir rekomendacijos ateities tyrimams

Šis tyrimas turi keletą trūkumų, į kuriuos vertėtų atsižvelgti vertinant jo rezultatus ar atliekant panašų tyrimą ateityje. Visų pirma, respondentų imtis buvo ganėtinai nedidelė, respondentai atrinkti neatsitiktinai, o patogiosios imties sudarymo principu, kas galėjo susiaurinti respondentų ratą ir neatspindėti bendrų intelekto sutrikimo neturinčių ir turinčių paauglių tėvų populiacijų sociodemografinių tendencijų. Taip pat dėl nedidelio respondentų skaičiaus tyrime neatsižvelgta į intelekto sutrikimą turinčių paauglių taip pat turimų raidos sutrikimų skirtumus, galimai turinčius įtakos skirtingiems paauglių išreiškiamiems sunkumams. Vienas didžiausių tyrimo trūkumų – tai netolygiai pasiskirsčiusios respondentų grupės. Per mažas respondentų skaičius intelekto sutrikimą turinčių paauglių tėvų grupėje galėjo šiek tiek iškreipti šios grupės rezultatus.

Ateities tyrimuose siekiant atskleisti pilnesnį humoro vaidmens vaidą intelekto sutrikimą turinčių tėvų psichologinei gerovei, būtų svarbu atsižvelgti ne tik į neigiamus sutrikusio intelekto vaiko auginimo aspektus, tačiau ir į pozityvias tokios tėvystės puses. Taip pat būtų galima tikrinti humoro sąsajas su tam tikromis psichologinė atsparumą didinančiomis asmenybės savybėmis, socialine parama, ir kaip tai veikia humoro ryšį su tėvų psichologine gerove. Atsižvelgiant į tai, jog vaiko amžius turi įtakos tėvų psichologinei gerovei, būtų galima tikrinti tėvų psichologinę gerovę skirtingose vaikų amžiaus grupėse. Kadangi randama pozityvių humoro įgūdžių mokymų naudos įrodymų intelekto sutrikimą turinčių vaikų motinų psichologinei gerovei (Tavakolizadeh, 2018), būtų galima atlikti eksperimentinį tyrimą ir patikrinti tokių mokymų poveikį tiek tėvų psichologinei gerovei, tiek vaikų išreiškiamiems sunkumams.

IŠVADOS

1. Intelektą sutrikimą turintys paaugliai statistiškai reikšmingai pasižymi didesniais ir plačiau išreikštais sunkumais nei intelekto sutrikimo neturintys paaugliai.
2. Intelektą sutrikimą turinčių paauglių tėvų psichologinė gerovė yra žemesnė nei intelekto sutrikimo neturinčių paauglių tėvų.
3. Tiek intelekto sutrikimą turinčių, tiek neturinčių paauglių tėvų grupėse didesni vaikų sunkumai susiję su žemesne tėvų psichologine gerove.
4. Didesnė intelekto sutrikimą turinčių paauglių tėvų psichologinė gerovė susijusi su dažniau naudojamu save priimančiu ir save stiprinančiu humoru, tuo tarpu didesnė intelekto sutrikimo neturinčių paauglių tėvų psichologinė gerovė susijusi su rečiau naudojamu save menkinančiu humoru.
5. Intelektą sutrikimo neturinčių paauglių bendrai išreikšti sunkumai susiję su dažniau jų tėvų naudojamu save menkinančiu humoru. Intelektą sutrikimą turinčių paauglių tėvų dažniau naudojamas save priimantis humoras susijęs su aukštesniais paauglių socialumo ir žemesniais elgesio problemų įverčiais.
6. Intelektą sutrikimą turinčių paauglių problemos su bendraamžiais ir tėvų save priimantis humoras yra labai svarbūs su jų tėvų psichologine gerove susiję veiksniai, padedantys prognozuoti net 53 proc. bendros tėvų psichologinės gerovės. Tuo tarpu intelekto sutrikimo neturinčių paauglių sunkumai jų tėvų bendros psichologinės gerovės neprognozuoja, o tėvų save menkinančio humoro naudojimas padeda prognozuoti tik 8 proc. bendros intelekto sutrikimo neturinčių paauglių tėvų psichologinės gerovės. Atsižvelgus į abiejų tėvų grupių subjektyvų COVID-19 karantino poveikio vertinimą, abiejų grupių tėvų psichologinės gerovės prognostiniai kintamieji išliko tie patys.
7. Abiejose tėvų grupėse nerasta, jog tėvų skirtingo humoro naudojimas moderuotų ryšį tarp vaikų išreiškiamų sunkumų ir tėvų psichologinės gerovės. Intelektą sutrikimą turinčių paauglių tėvų naudojamas save priimantis humoras medijavo ryšį tarp vaikų socialumo ir tėvų pasitenkinimo tarpasmeniniais santykiais (mediacijos efektas paaiškina maždaug pusę vaikų socialumo sąlygoto tėvų pasitenkinimo tarpasmeniniais santykiais), o intelekto sutrikimo neturinčių paauglių tėvų save menkinančio humoro naudojimas medijavo ryšį tarp paauglių sunkumų ir jų tėvų teigiamo emocingumo (mediacijos efektas paaiškino trečdalį vaikų sunkumų sąlygoto mažesnio tėvų teigiamo emocingumo). Visgi atsižvelgus į subjektyvų tėvų COVID-19 karantino poveikio vertinimą, reikšmingas liko tik intelekto sutrikimo neturinčių paauglių tėvų grupėje gautas mediacijos efektas.

LITERATŪRA

- Adomavičiūtė, R. (2018). *Sveikatos priežiūros specialistų psichologinės gerovės, humoro bei patiriamo streso ryšys*. Magistro darbas. Vilniaus universitetas.
- Apter, M. J. (2001). *Motivational Styles in Everyday Life: A Guide to Reversal Theory*. American Psychological Association.
- Aydın, A. (2015). A Comparison of the Alexithymia, Self-compassion and Humour Characteristics of the Parents with Mentally Disabled and Autistic Children. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 174, 720–729. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.01.607>
- Bagdonas, A., Liniauskaitė, A., Kairys, A., ir Pakalniškienė, V. (2013). Lietuviškosios Psichologinės Gerovės Skalės Struktūra: Suaugusiųjų Imties Analizė. *Visuomenės Sveikata*, 23(2), 58–65. <https://doi.org/10.5200/sm-hs.2013.046>
- Bagdonas, A., Liniauskaitė, A., Urbanavičiūtė, I., Girdzijauskienė, S., ir Kairys, A. (2012). *Lietuviškoji Psichologinės Gerovės Skalė: struktūros paieškos studentų imtyje*. *Psichologija*, 450, 22–41.
- Barnett, R. C., & Baruch, G. K. (1985). Women's Involvement in Multiple roles and Psychological Distress. *Journal of Personality and Social Psychology*, 49, 135–145.
- Ben-Zur, H. (2003). Happy Adolescents: The Link between Subjective Well-being, Internal Resources, and Parental Factors. *Journal of Youth and Adolescence*, 32(2), 67–79. <https://doi.org/10.1023/A:1021864432505>
- Bhargava, S., Kassam, K. S., & Loewenstein, G. (2014). A Reassessment of the Defense of Parenthood. *Psychological Science*, 25, 299–302.
- Blacher, J., & McIntyre, L. L. (2006). Syndrome Specificity and Behavioural Disorders in Young Adults with Intellectual Disability: Cultural Differences in Family Impact. *Journal of Intellectual Disability Research*, 50(3), 184–198. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2788.2005.00768.x>
- Boström, P. (2012). *Experiences of Parenthood and the Child with an Intellectual Disability*. 1–87.
- Cann, A., & Collette, C. (2014). Sense of Humor, Stable Affect, and Psychological Well-Being. *Europe's Journal of Psychology*, 10(3), 464–479. <https://doi.org/10.5964/ejop.v10i3.746>
- Carroll, J. B. (1993). *Human Cognitive Abilities: A Survey of Factor-Analytic Studies*.
- Cooper, C. (2008). Elucidating the Bonds of Workplace Humor: A Relational Process Model. *Human Relations*, 61(8), 1087–1115. <https://doi.org/10.1177/0018726708094861>
- De Ruiter, K. P., Dekker, M. C., Verhulst, F. C., & Koot, H. M. (2007). Developmental Course of Psychopathology in Youths with and without Intellectual Disabilities. *Journal of Child Psychology*

- and Psychiatry*, 48(5), 498–507.
- Dekker, M. C., Koot, H. M., Ende, J. Van Der, & Verhulst, F. C. (2002). *Emotional and behavioral problems in children and adolescents with and without intellectual disability*. 8, 1087–1098.
- DiDomenico, S. R. (2012). *Laughing Matters : The Impact of Family Humor on Associations between Family Communication Environments and Family Satisfaction*. Dissertation. Northwestern University, Illinois, 1–105.
- Diener, E. (2009). *Culture and Well-Being: The Collected Works of Ed Diener*. Springer US.
- Dyck, K. T. H., & Holtzman, S. (2013). Understanding Humor Styles and Well-Being: The Importance of Social Relationships and Gender. *Personality and Individual Differences*, 55(1), 53–58.
<https://doi.org/10.1016/j.paid.2013.01.023>
- Dykens, E. M. (2000). Annotation: Psychopathology in Children with Intellectual Disability. *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 41(4), 407–417.
<https://doi.org/10.1017/S0021963000005667>
- Early, T. J., Gregoire, T. K., & McDonald, T. P. (2002). Child Functioning and Caregiver Well-Being in Families of Children with Emotional Disorders: A longitudinal analysis. *Journal of Family Issues*, 23(3), 374–391. <https://doi.org/10.1177/0192513X02023003003>
- Ekas, N. V., Lickenbrock, D. M., & Whitman, T. L. (2010). Optimism, Social Support, and Well-Being in Mothers of Children with Autism Spectrum Disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 40(10), 1274–1284. <https://doi.org/10.1007/s10803-010-0986-y>
- Emerson, E., & Einfeld, S. (2010). Emotional and Behavioural Difficulties in Young Children with and without Developmental Delay: A Binational Perspective. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 51(5), 583–593.
- Emerson, Eric, Hatton, C., Llewellyn, G., Blacker, J., & Graham, H. (2006). Socio-economic Position, Household Composition, Health status and Indicators of the Well-Being of Mothers of Children with and without Intellectual Disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research*, 50(12), 862–873. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2788.2006.00900.x>
- Emerson, Eric, Kiernan, C., Alborz, A., Reeves, D., Mason, H., Swarbrick, R., Mason, L., & Hatton, C. (2001). The Prevalence of Challenging Behaviors: A total population study. *Research in Developmental Disabilities*, 22(1), 77–93. [https://doi.org/10.1016/S0891-4222\(00\)00061-5](https://doi.org/10.1016/S0891-4222(00)00061-5)
- Ergun, S., & Ertem, G. (2012). Difficulties of Mothers Living with Mentally Disabled Children. *Journal of the Pakistan Medical Association*, 62(8), 776–780.
- Evenson, R. J., & Simon, R. W. (2005). Clarifying the Relationship between Parenthood and

- Depression. *Journal of Health and Social Behavior*, 46, 341–358.
- Folkman, S., & Lazarus, R. S. (1988). Coping as a Mediator of Emotion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54(3), 466–475. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.54.3.466>
- Fritz, H. L. (2020). Why are Humor Styles Associated with Well-Being , and does Social Competence Matter ? *Personality and Individual Differences*, 154(September 2019), 109641. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2019.109641>
- Geisler, F. C. M., & Weber, H. (2010). Harm that does not Hurt: Humour in Coping with Self-Threat. *Motivation and Emotion*, 34, 446–456.
- Gibson, N., & Tantam, D. (2017). The Best Medicine ? The Nature Of Humour And Its Significance For The Process of Psychotherapy. *Existential Analysis*, 28(2), 272–288.
- Gintilienė, G., Girdzijauskienė, S., Černiauskaitė, D., Lesinskienė, S., Povilaitis, R., & Pūras, D. (2004). Lietuviškas SDQ – standartizuotas mokyklinio amžiaus vaikų „Galių ir sunkumų klausimynas“. *Psichologija*, 29, 88–105.
- Leonavičienė, D. (2009). *Sutrikusio intelekto vaikų elgesio ir emocijų sunkumai*. Magistro darbas, Vilniaus universitetas.
- Greenberg, J. S., Kim, H. W., Krauss, M. W., & Seltzer, M. M. (2003). The Role of Coping in Maintaining the Psychological Well-Being of Mothers of Adults With Intellectual Disability and Mental Illness. *Journal of Intellectual Disability Research*, 47(4–5), 313–327.
- Gross, H. E., Shaw, D. S., Moilanen, K. L., Dishion, T. J., & Wilson, M. N. (2008). Reciprocal Models of Child Behavior and Depressive Symptoms in Mothers and Fathers in a Sample of Children at Risk for Early Conduct Problems. *Journal of Family Psychology*, 22(5), 742–751. <https://doi.org/10.1037/a0013514>
- Hastings, R. P., Daley, D., Burns, C., & Beck, A. (2006). Maternal distress and expressed emotion: Cross-sectional and longitudinal relationships with behavior problems of children with intellectual disabilities. *American Journal on Mental Retardation*, 111(1), 48–61. [https://doi.org/10.1352/0895-8017\(2006\)111\[48:MDAEEC\]2.0.CO;2](https://doi.org/10.1352/0895-8017(2006)111[48:MDAEEC]2.0.CO;2)
- Hauser-Cram, P., Warfield, M. E., Shonkoff, J. P., Krauss, W., Sayer, A., Upshur, C. C., & Hodapp, R. M. (2001). Children with Disabilities: A Longitudinal Study of Child Development and Parent Well-Being. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 66(3), 1–131.
- Hughes, M. E., & Waite, L. J. (2002). Health in Household Context: Living Arrangements and Health in Late Middle Age. *Journal of Health and Social Behavior*, 43(1), 1–21.
- Inan Budak, M., Küçük, L., & Civelek, H. Y. (2018). Life Experiences of Mothers of Children with an

- Intellectual Disability: A Qualitative Study. *Journal of Mental Health Research in Intellectual Disabilities*, 11(4), 301–321. <https://doi.org/10.1080/19315864.2018.1518502>
- Jansen, P. W., Raat, H., Mackenbach, J. P., Hofman, A., Jaddoe, V. W. V., & Bakermans- Kranenburg, M. J. (2012). Early Determinants of Maternal and Paternal Harsh Discipline: The Generation R study. *Family Relations: An Interdisciplinary Journal of Applied Family Studies*, 61(2), 253–270.
- Kaliatkaitė, J., & Bulotaitė, L. (2014). Gerovės samprata sveikatos moksluose ir psichologijoje: tyrimai, problemos ir galimybės. *Visuomenės sveikata*, 1, 9–24.
- Kenrick, D. T., Griškevičius, V., Neuberg, S. L., & Schaller, M. (2010). Renovating the Pyramid of Needs: Contemporary Extensions Built Upon Ancient Foundations. *Perspect Psychol Sci*, 5(3), 292–314. <https://doi.org/10.1177/1745691610369469>
- Koskentausta, T., Iivanainen, M., & Almqvist, F. (2007). Risk Factors for Psychiatric Disturbance in Children with Intellectual Disability. *Journal of Intellectual Disability Research*, 51(1), 43–53.
- Kuiper, N. A. (2012a). Humor and resiliency: Towards a process model of coping and growth. *Europe's Journal of Psychology*, 8(3), 475–491. <https://doi.org/10.5964/ejop.v8i3.464>
- Kuiper, N., & McHale, N. (2009). Humor styles as mediators between self-evaluative standards and psychological well-being. *Journal of Psychology: Interdisciplinary and Applied*, 143(4), 359–376. <https://doi.org/10.3200/JRLP.143.4.359-376>
- Lerner, R. M., Weiner, M. B., Arbeit, M. R., Chase, P. A., Agans, J. P., Schmid, K. L., & Warren, A. E. A. (2012). Resilience across the life Span. *Annual Review of Gerontology and Geriatrics*, 32(1), 275–300. <https://doi.org/10.1891/0198-8794.32.275>
- Levesque, R. J. R. (2018). Age of Consent, Majority, and License. In R. J. R. Levesque (Ed.), *Encyclopedia of Adolescence* (2nd edition, pp. 153–155). Springer US.
- Lietuvos Statistikos Departamentas. (2014). *Specialusis ugdymas švietimo įstaigose*. Paimta iš <https://osp.stat.gov.lt/informaciniai-pranesimai?articleId=2531115>
- Marcus, R. F. (2017). *Aggression and Violence in Adolescence*. Springer Nature.
- Martin, R. A., & Ford, T. E. (2018). *The Psychology of Humor: An Integrative Approach*. Academic Press.
- Martin, R. A., Puhlik-doris, P., Larsen, G., Gray, J., & Weir, K. (2003). Individual differences in uses of humor and their relation to psychological well-being : Development of the Humor Styles Questionnaire. *Journal of Research in Personality*, 37(1), 48–75.
- McGue, M., Elkins, I., Walden, B., & Iacono, W. (2005). Perceptions of the Parent-Adolescent Relationship: A Longitudinal Investigation. *Developmental Psychology*, 41(6), 971–984.

- Mirowsky, J., & Ross, C. E. (2002). Depression, Parenthood, and Age at First Birth. *Social Science and Medicine*, 54(8), 1281–1298. [https://doi.org/10.1016/S0277-9536\(01\)00096-X](https://doi.org/10.1016/S0277-9536(01)00096-X)
- Nadieždinienė, I. (2011). 9-ų klasių mokinių naudojamo jumoro stiliaus ir psichologinio – socialinio prisitaikymo pokyčių sąsajos pradėjus lankyti gimnaziją. Magistro darbas, Vytauto Didžiojo Universitetas.
- Nelson, S. K., Kushlev, K., English, T., Dunn, E. W., & Lyubomirsky, S. (2013). In Defense of Parenthood: Children Are Associated With More Joy Than Misery. *Psychological Science*, 24(1), 3–10. <https://doi.org/10.1177/0956797612447798>
- Nomaguchi, K. M. (2012). Parenthood and Psychological Well-Being: Clarifying the Role of Child Age and Parent-Child Relationship Quality. *Social Science Research*, 41(2), 489–498.
- Nomaguchi, K. M., & Milkie, M. A. (2003). Costs and rewards of children: The effects of becoming a parent on adults' lives. *Journal of Marriage and Family*, 65(2), 356–374. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2003.00356.x>
- O'Connell, T., O'Halloran, M., & Doody, O. (2013b). Raising a child with disability and dealing with life events: A mother's journey. *Journal of Intellectual Disabilities*, 17(4), 376–386. <https://doi.org/10.1177/1744629513509794>
- Pantaleao, A., & Ohannessian, C. M. C. (2019). Does Coping Mediate the Relationship Between Adolescent-Parent Communication and Adolescent Internalizing Symptoms? *Journal of Child and Family Studies*, 28(2), 479–489. <https://doi.org/10.1007/s10826-018-1289-8>
- Pottie, C. G., & Ingram, K. M. (2008). Daily Stress, Coping, and Well-Being in Parents of Children With Autism: A Multilevel Modeling Approach. *Journal of Family Psychology*, 22(6), 855–864. <https://doi.org/10.1037/a0013604>
- Razurel, C., Kaiser, B., Sellenet, C., & Epiney, M. (2013). Relation Between Perceived Stress, Social Support, and Coping Strategies and Maternal Well-Being: A Review of the Literature. *Women and Health*, 53(1), 74–99. <https://doi.org/10.1080/03630242.2012.732681>
- Reiter, S., Bryan, D. N., & Shachar, I. (2007). Adolescents with Intellectual Disabilities as Victims of Abuse. *Journal of Intellectual Disabilities*, 11(4), 371–387.
- Rieger, A. (2004). Explorations of the Functions of Humor and Other Types of Fun Among Families of Children With Disabilities. *Research & Practice for Persons with Severe Disabilities*, 29(3), 194–209.
- Rieger, A., & Mcgrail, J. P. (2015). Relationships Between Humor Styles and Family Functioning in Parents of Children With Disabilities. *The Journal of Special Education*, 49(3), 188–196.

<https://doi.org/10.1177/0022466914525994>

- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2001). On Happiness and Human Potentials: A Review of Research on Hedonic and Eudaimonic Well-Being. *Annu. Rev. Psychol.*, 52, 141–166.
- Ryff, D. L. (1995). Psychological Well-Being in Adult Life. *Current Directions in Psychological Science*, 4(4), 99–104.
- Samson, A. C., & Gross, J. J. (2012). Humour as Emotion Regulation: The Differential Consequences of Negative versus Positive Humour. *Cognition and Emotion*, 26(2), 375–384.
- <https://doi.org/10.1080/02699931.2011.585069>
- Schalock, R. L., Borthwick-Duffy, S. A., Bradley, V. J., Buntinx, W., Coulter, D. L., Craig, E. M., & Yeager, M. H. (2010). *Intellectual Disability: Definition, Classification, and Systems of Support (11th Edition)*. American association on intellectual and developmental disabilities.
- Schueller, S. M., & Seligman, M. E. P. (2010). Pursuit of Pleasure, Engagement, and Meaning: Relationships to Subjective and Objective Measures of Well-Being. *The Journal of Positive Psychology*, 5(4), 253–263. <https://doi.org/10.1080/17439761003794130>
- Seligman, M. E. P. (2002). *Authentic Happiness: Using the New Positive Psychology to Realize your Potential for Lasting Fulfillment*. Atria Books
- Shogren, K. A., Wehmeyer, M. L., Palmer, S. B., Rifenburg, G., & Little, T. (2015). Relationships between Self-Determination and Postschool Outcomes for Youth with Disabilities. *Journal of Special Education*, 48(4), 256–267.
- Silverberg, S. B., & Steinberg, L. (1987). Adolescent Autonomy, Parent-Adolescent Conflict, and Parental Well-Being. *Journal of Youth and Adolescence*, 16(3), 293–312.
- <https://doi.org/10.1007/BF02139096>
- Singer, G. H. S. (2006). Meta-Analysis of Comparative Studies of Depression in Mothers of Children with and without Developmental Disabilities. *American Journal on Mental Retardation*, 111(3), 155–169. [https://doi.org/10.1352/0895-8017\(2006\)111\[155:MOCSD\]2.0.CO;2](https://doi.org/10.1352/0895-8017(2006)111[155:MOCSD]2.0.CO;2)
- Steinberg, L. (2001). We Know Some Things: Parent–Adolescent Relationships in Retrospect and Prospect. *Journal of Research on Adolescence*, 11(1), 1–19.
- Steinberg, Laurence. (2015). *Age of Opportunity: Lessons from the New Science of Adolescence*. MA: Houghton Mifflin Harcourt.
- Steinberg, Law, & Silk, J. (2002). Parenting Adolescents. In M. H. Bornstein (Ed.), *Handbook of parenting: Children and parenting* (pp. 103–133). Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Tavakolizadeh, J. (2018). Effect of Humour on Reduction of Hopelessness and Increase of Social

- Adjustment in Mothers of Children with Intellectual Disability. *World Family Medicine*, 16(3), 79-83. <https://doi.org/10.5742/MEWFM.2018.93309>
- Thomas, P. A., Liu, H., & Umberson, D. (2017). Family Relationships and Well-Being. *Innovation in Aging*, 1(3), 1–11. <https://doi.org/10.1093/geroni/igx025>
- Umberson, D., & Montez, J. K. (2010). Social Relationships and Health: A Flashpoint for Health Policy. *Journal of Health and Social Behavior*, 51(1), 54–66. <https://doi.org/https://doi.org/10.1177/0022146510383501>
- Umberson, Debra, Crosnoe, R., & Reczek, C. (2010). Social Relationships and Health Behavior Across Life Course. *Annu Rev Sociol.*, 1(36), 139–157. <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-070308-120011>
- Verri, A. P., Maraschio, P., Uggetti, C., Pucci, E., Ronchi, G., Nespoli, L., Destefani, V., Ramponi, A., & Federico, A. (2004). Late Diagnosis in Severe and Mild Intellectual Disability in Adulthood. *Journal of Intellectual Disability Research*, 48(7), 679–686. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2788.2003.00593.x>
- Wehmeyer, M. L. (2018). Intellectual Disability. In R. J. R. Levesque (Ed.), *Encyclopedia of Adolescence* (Second Edi, pp. 1952–1960). Springer US.
- Williams, K., Sassler, S., & Nicholson, L. M. (2008). For Better or for Worse? The Consequences of Marriage and Cohabitation for Single Mothers. *Social Forces*, 86, 1481–1512.
- Windle, G. (2011). What is Resilience? A Review and Concept Analysis. *Reviews in Clinical Gerontology*, 21(2), 152–169.
- Yeung, J., Sandberg, J., Davis-Kean, P., & Sandra, H. (2001). Children’s Time with Fathers in Intact Families. *Journal of Marriage and Family*, 63(1), 136–154.
- Ytterhus, B., Wendelborg, C., & Lundebj, H. (2008). Managing Turning Points and Transitions in Childhood and Parenthood - Insights from Families with Disabled Children in Norway. *Disability and Society*, 23(6), 625–636. <https://doi.org/10.1080/09687590802328535>

PRIEDAI

1 priedas. Subjektyvaus COVID-19 karantino poveikio vertinimo patvirtinančiosios faktorių analizės teiginių svoriai

Klausimai	COVID-19 karantino poveikio faktorius
Kaip dėl COVID-19 pasikeitė Jūsų situacija darbo srityje?	0,643
Kaip dėl COVID-19 pasikeitė Jūsų santykiai su artimaisiais?	0,517
Kaip dėl COVID-19 pasikeitė Jūsų fizinė savijauta?	0,729
Kaip dėl COVID-19 pasikeitė Jūsų emocinė savijauta?	0,853

2 priedas. Bandomojo tyrimo metu gautų koreliacijų rezultatai

	Humoro stiliai							
	Save priimantis		Save stiprinantis		Agresyvus		Save menkinantis	
Suminiai skalių įverčiai	r	p	r	p	r	p	r	p
Bendri paauglių sunkumai	-0,455	0,029	-0,347	0,105	0,528	0,010	-0,002	0,992
Bendra tėvų psichologinė gerovė	0,744	0,000	0,613	0,002	-0,325	0,131	-0,030	0,892

3 priedas. Tėvų naudojamų humoro stilių palyginimas intelekto sutrikimą turinčių ir neturinčių paauglių tėvų grupėse

Humoro stiliai	Intelekto sutrikimo neturinčių tėvai		Intelekto sutrikimą turinčių tėvai		Skirtumas tarp grupių		
	M	SD	M	SD	t	df	p
Save priimantis	40,53	8,73	39,36	11,35	0,551	93	0,583
Save stiprinantis	37,12	9,28	38,36	9,56	-0,60	93	0,619
Agresyvus	22,56	7,01	23,96	10,04	-0,78	93	0,435
Save menkinantis	24,23	7,35	27,26	9,79	-1,67	93	0,097

4 priedas. Pirminės tiesinės regresijos rezultatai prognozuojant psichologinę gerovę ir jos kintamuosius TIS paauglių tėvų grupėje

Priklausomi kintamieji	Nepriklausomi kintamieji											F	p	R ²
	Bendri vaikų sunkumai	Socialumas	Hiperaktyvumas	Emociniai simptomai	Elgesio problemos	Problemos su bendraamžiais	Save priimančias humoras	Save stiprinantis humoras	Agresyvus humoras	Save menkinantis humoras	COVID-19			
Bendra psichologinė gerovė	0,111	-	-	-	-	-0,625*	0,449*	0,153	-	-	-	8,058	0,000	0,563
Optimizmas	0,160	-	-	-	-0,082	-0,539*	0,301	0,269	-	-0,285	-	4,851	0,002	0,443**
Pragyvenimo lygis	-	-	-	-0,310	-	-	-	-	-	-0,354*	-	3,939	0,032	0,226
Teigiamas emocingumas	0,064	0,059	-	-	-	-0,428*	0,188	0,423*	-	-0,351*	-	5,759	0,001	0,496**
Santykis su artimaisiais	-	-	-0,584*	-	-	-0,434*	-	-	-	-0,360*	-	8,030	0,001	0,481
Tarpusavio santykiai	0,026	-0,013	-	-	-	-0,474*	0,493*	0,070	-	-	-0,116	4,029	0,007	0,385**
Fizinė sveikata	0,348	-	-	-0,446*	-	-0,661*	0,474*	-	-	-	-	7,058	0,001	0,530
Darbas	-	-	-	-	-	-0,504*	-	-	-	-	-	9,544	0,004	0,254
Gyvenimas Lietuvoje	-	-	-	-	-0,301	-	0,177	-	-	-	-	2,891	0,073	0,176

Pastaba. * reikšmingumo lygmuo $p < 0,05$, **koreguotas R^2

5 priedas. Patobulintos tiesinės regresijos, prognozuojančios psichologinę gerovę ir jos kintamuosius TIS paauglių tėvų grupėje, įtraukus COVID-19 vertinimo kintamąjį, rezultatai

Nepriklausomi kintamieji										
	Hiperaktyvumas	Elgesio problemos	Problemos su bendraamžiais	Save priimančias humoras	Save stiprinantis humoras	Save menkinantis humoras	COVID-19 vertinimas			
Priklausomi kintamieji	Beta(β)							F	p	R ²
Bendra psichologinė gerovė	-	-	-0,573*	0,475*	-	-	-0,042	10,522	0,000	0,536
Optimizmas	-	-	-0,491*	-	-	-	-0,127	5,043	0,014	0,272
Pragyvenimo lygis	-	-	-	-	-	-0,383*	-0,109	4,186	0,127	0,142
Teigiamas emociingumas	-	-	-0,401*	-	0,666*	-0,349*	0,232	8,950	0,000	0,589
Santykis su artimaisiais	-0,539*	-	-0,389*	-	-	-0,405*	-0,226	6,961	0,001	0,527
Tarpusavio santykiai	-	-	-0,456*	0,498*	-	-	-0,164	9,023	0,000	0,510
Fizinė sveikata	-	-	-0,531*	0,452*	-	-	-0,112	6,595	0,002	0,432
Darbas	-	-	-0,485*	-	-	-	-0,162	5,248	0,012	0,280
Gyvenimas Lietuvoje	-	-0,395*	-	-	-	-	0,156	2,918	0,071	0,117

Pastaba. Reikšmingumo lygmuo $p < 0,05$

6 priedas. Pirminės tiesinės regresijos rezultatai prognozuojant psichologinę gerovę ir jos kintamuosius NIS paauglių tėvų grupėje

Nepriklausomi kintamieji														
	Bendri vaikų sunkumai	Socialumas	Hiperaktyvumas	Emociniai simptomai	Elgesio problemos	Problemos su bendraamžiais	Save priimančias humoras	Save stiprinantis humoras	Agresyvus humoras	Save menkinantis humoras	COVID-19			
Priklausomi kintamieji	Beta(β)											F	p	R ²
Bendra psichologinė gerovė	-0,177	-	-	-	-	-	-	-	-	-0,231	-0,263*	4,578	0,006	0,184
Optimizmas	-	-	-	-	-	-	-	-	-0,273*	-	-	5,077	0,028	0,075
Pragyvenimo lygis	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Teigiamas emocingumas	-0,119	-	-	-	-0,118	-	-	-	-0,067	-0,247	-0,264*	3,738	0,005	0,241
Santykis su artimaisiais	-0,072	0,142	-0,086	-	-0,092	-0,112	-	-	-	-	-	2,071	0,082	0,149
Tarpusavio santykiai	-	-	-	-	-	-	0,305	-	-	-	-	6,440	0,014	0,093
Fizinė sveikata	-	-	-	-	-	-0,262*	-	-	-	-	-0,244*	4,830	0,011	0,135
Darbas	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-0,269*	-	4,896	0,031	0,072
Gyvenimas Lietuvoje	-	0,277*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5,239	0,025	0,077

Pastaba. * reikšmingumo lygmuo < 0,05

7 priedas. Moderacijos analizės rezultatai tikrinant humoro stilių poveikį ryšiui tarp paauglių sunkumų ir tėvų psichologinės gerovės kartu kontroliuojant COVID-19 poveikio vertinimą TIS paauglių tėvų grupėje

		Priklausomas kintamasis				
		Bendra psichologinė gerovė				
Nepriklausomi kintamieji		Beta(β)	p	F	p	R ²
1 žingsnis	Problemos su bendraamžiais	-0,578	0,000	15,522	0,000	0,535
	Save priimantis humoras	0,485	0,001			
2 žingsnis	Problemos su bendraamžiais	-1,436	0,024	11,511	0,000	0,570
	Save priimantis humoras	-0,695	0,401			
	Problemos su bendraamžiais x save priimantis humoras	1,514	0,154			
3 žingsnis	Problemos su bendraamžiais	-1,465	0,032	8,312	0,000	0,571
	Save priimantis humoras	-0,727	0,406			
	Problemos su bendraamžiais x save priimantis humoras	1,560	0,170			
	COVID-19 poveikio vertinimas	0,020	0,891			
		Priklausomas kintamasis				
		Teigiamas emocingumas				
Nepriklausomi kintamieji		Beta(β)	p	F	p	R ²
1 žingsnis	Problemos su bendraamžiais	-0,446	0,005	10,325	0,000	0,433
	Save stiprinantis humoras	0,433	0,004			
2 žingsnis	Problemos su bendraamžiais	-0,238	0,812	6,655	0,002	0,434
	Save stiprinantis humoras	0,682	0,568			
	Problemos su bendraamžiais x save stiprinantis humoras	-0,306	0,834			
3 žingsnis	Problemos su bendraamžiais	-0,749	0,476	5,718	0,002	0,478
	Save stiprinantis humoras	0,301	0,802			

	Problemos su bendraamžiais x save stiprinantis humoras	0,429	0,778			
	COVID-19 poveikio vertinimas	0,310	0,162			

Priklausomas kintamasis

Teigiamas emociingumas

Nepriklausomi kintamieji		Beta(β)	p	F	p	R ²
1 žingsnis	Problemos su bendraamžiais	-0,464	0,007	6,265	0,006	0,317
	Save menkinantis humoras	-0,264	0,111			
2 žingsnis	Problemos su bendraamžiais	-0,563	0,285	4,042	0,017	0,318
	Save menkinantis humoras	-0,442	0,625			
	Problemos su bendraamžiais x save menkinantis humoras	0,217	0,841			
3 žingsnis	Problemos su bendraamžiais	-0,515	0,322	3,581	0,019	0,364
	Save menkinantis humoras	-0,466	0,602			
	Problemos su bendraamžiais x save menkinantis humoras	0,184	0,864			
	COVID-19 poveikio vertinimas	-1,348	0,190			

Priklausomas kintamasis

Pasitenkinimas santykiu su artimaisiais

Nepriklausomi kintamieji		Beta(β)	p	F	p	R ²
1 žingsnis	Socialumas	0,113	0,951	1,469	0,248	0,098
	Save menkinantis humoras	0,509	0,100			
2 žingsnis	Socialumas	0,765	0,156	1,863	0,161	0,177
	Save menkinantis humoras	1,295	0,222			
	Socialumas x save menkinantis humoras	-1,851	0,127			
3 žingsnis	Socialumas	0,629	0,225	2,419	0,075	0,279
	Save menkinantis humoras	0,965	0,345			

	Socialumas x save menkinantis humoras	-1,550	0,183			
	COVID-19 poveikio vertinimas	-0,330	0,072			

Priklausomas kintamasis

Pasitenkinimas santykiu su artimaisiais

Nepriklausomi kintamieji		Beta(β)	p	F	p	R ²
1 žingsnis	Problemos su bendraamžiais	-0,279	0,126	2,852	0,075	0,174
	Save menkinantis humoras	-0,277	0,128			
2 žingsnis	Problemos su bendraamžiais	-0,708	0,003	2,094	0,125	0,195
	Save menkinantis humoras	-1,048	0,002			
	Problemos su bendraamžiais x save menkinantis humoras	0,806	0,259			
3 žingsnis	Problemos su bendraamžiais	-0,637	0,246	2,596	0,061	0,293
	Save menkinantis humoras	-1,082	0,255			
	Problemos su bendraamžiais x save menkinantis humoras	0,892	0,431			
	COVID-19 poveikio vertinimas	-0,325	0,073			

Priklausomas kintamasis

Pasitenkinimas tarpusavio santykiais

Nepriklausomi kintamieji		Beta(β)	p	F	p	R ²
1 žingsnis	Problemos su bendraamžiais	-0,478	0,002	12,712	0,000	0,485
	Save priimantis humoras	0,537	0,001			
2 žingsnis	Problemos su bendraamžiais	-1,075	0,107	8,744	0,000	0,502
	Save priimantis humoras	-0,284	0,748			
	Problemos su bendraamžiais x save priimantis humoras	1,053	0,351			
3 žingsnis	Problemos su bendraamžiais	-0,876	0,212	6,708	0,001	0,518
	Save priimantis humoras	-0,067	0,942			

	Problemos su bendraamžiais x save priimantis humoras	0,734	0,536			
	COVID-19 poveikio vertinimas	-0,135	0,380			
Priklausomas kintamasis						
Pasitenkinimas fizine sveikata						
	Nepriklausomi kintamieji	Beta(β)	p	F	p	R^2
1 žingsnis	Problemos su bendraamžiais	-0,517	0,002	9,796	0,001	0,421
	Save priimantis humoras	0,426	0,007			
2 žingsnis	Problemos su bendraamžiais	-1,782	0,011	8,599	0,000	0,498
	Save priimantis humoras	-1,315	0,147			
	Problemos su bendraamžiais x save priimantis humoras	2,223	0,056			
3 žingsnis	Problemos su bendraamžiais	-2,107	0,004	7,309	0,000	0,539
	Save priimantis humoras	-1,669	0,073			
	Problemos su bendraamžiais x save priimantis humoras	1,754	0,061			
	COVID-19 poveikio vertinimas	0,221	0,148			

8 priedas. Mediacijos analizės rezultatai tikrinant humoro stilių poveikį ryšiui tarp paauglių sunkumų ir tėvų psichologinės gerovės IST paauglių tėvų grupėje nekontroliuojant COVID-19 poveikio vertinimo

Nepriklausomas kintamasis - X	Mediatorius - M	Priklausomas kintamasis - Y	Tiesioginis efektas X-Y (prieš mediaciją)		Tiesioginis efektas X-Y (po mediacijos)		Netiesioginis efektas X-M-Y	Netiesioginio efekto Bootstrap patikimumo intervalas	
			Efekto dydis, R ²	p	Efekto dydis	p		LLCI	ULCI
Elgesio problemos	Save priimantis humoras	Optimizmas	-1,148, R ² =0,10	0,076	-0,560	0,435	-0,588	-1,782	0,403
Elgesio problemos	Save menkinantis humoras	Optimizmas	-1,148, R ² =0,10	0,076	-0,888	0,182	-0,260	-0,984	0,260
Socialumas	Save priimantis humoras	Teigiamas emocijųumas	1,397, R²=0,14	0,039	1,053	0,134	0,343	-0,091	1,032
Socialumas	Save priimantis humoras	Tarpusavio santykiai	1,011, R²=0,14	0,037	0,605	0,196	0,406	0,017	0,942

Pastaba. Paryškinti statistiškai reikšmingi rezultatai, reikšmingumo lygmuo $p < 0,05$, LLCI – žemutinio pasikliautinio intervalo riba, ULCI – aukšutinio pasikliautinio intervalo riba

9 priedas. Mediacijos analizės rezultatai tikrinant humoro stilių poveikį ryšiui tarp paauglių sunkumų ir tėvų psichologinės gerovės TIS paauglių tėvų grupėje kontroliuojant COVID-19 poveikio vertinimą

Nepriklausomas kintamasis - X	Mediatorius - M	Priklausomas kintamasis - Y	Kontroliuojamas kintamasis	Tiesioginis efektas X-Y (prieš mediaciją)		Tiesioginis efektas X-Y (po mediacijos)		Netiesioginis efektas X-M-Y	Netiesioginio efekto Bootstrap patikimumo intervalas	
				Efekto dydis, R ²	p	Efekto dydis	p		LLCI	ULCI
Elgesio problemos	Save priim. humoras	Optimizmas	COVID-19 vertinimas	-1,136, R ² =0,13	0,076	-0,613	0,402	-0,522	-1,607	0,360
Elgesio problemos	Save menk. humoras	Optimizmas	COVID-19 vertinimas	-1,136 R ² =0,13	0,076	-0,808	0,219	-0,327	-1,053	0,126
Socialumas	Save priim. humoras	Teigiam. emocijų.	COVID-19 vertinimas	1,366, R²=0,17	0,039	1,077	0,128	0,288	-0,141	0,990
Socialumas	Save priim. humoras	Tarpusavio santykiai	COVID-19 vertinimas	0,974, R²=0,24	0,037	0,633	0,168	0,340	-0,007	0,811

Pastaba. Paryškinti statistiškai reikšmingi rezultatai, reikšmingumo lygmuo $p < 0,05$, LLCI – žemutinio pasikliautinio intervalo riba, ULCI – aukšutinio pasikliautinio intervalo riba